

**UCHWAŁA NR XXXVI/302/2021
RADY GMINY DYDNIA**

z dnia 22 kwietnia 2021 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dydnia na lata 2021 – 2024”

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 713 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4, ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020 poz. 282, ze zm.), po uzyskaniu opinii Podkarpackiego Konserwatora Zabytków z siedzibą w Przemyślu.

Rada Gminy Dydnia uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjąć do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dydnia na lata 2021 – 2024” stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Dydnia.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady Gminy

mgr Piotr Szul

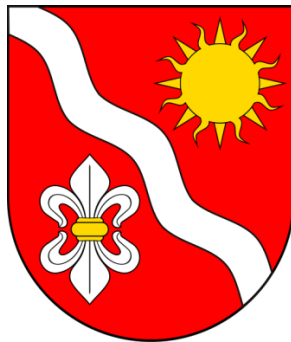
Załącznik do uchwały Nr XXXVI/302/2021
Rady Gminy Dydnia
z dnia 22 kwietnia 2021 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY DYDNIA
NA LATA 2021 - 2024**

**DYDNIA
2020**

ZLECENIODAWCA:

**Gmina Dydnia
Dydnia 224
36-204 Dydnia
tel. (13) 43-08-121
e-mail: urząd@gminadydnia.pl
www.gminadydnia.pl
WYKONAWCA:**

RELIKT
Pracownia Archeologiczna

**Judyta Nawrot-Bukowiec
ul. Armii Krajowej 2/3
39-100 Ropczyce
tel. 783 798 165
e-mail: reliktarcheologia@gmail.com
www.relikarcheologia.pl
Autor opracowania:
Judyta Nawrot-Bukowiec**

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP.....	5
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.....	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	13
4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym.....	13
4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 - 2022.....	13
4.1.2 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020.....	14
4.1.3 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.....	15
4.1.4 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030.....	15
4.1.5 Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo.....	16
4.2 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	16
4.2.1 Wojewódzki program Opieki nad Zabytkami Województwa w Województwie Podkarpackim na lata 2018 - 2021.....	17
4.2.2 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego.....	18
4.2.3 Strategia rozwoju województwa Podkarpackiego na lata 2007 - 2020.....	18
4.2.4 Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014 - 2020.....	22
4.2.5 Program Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim na lata 2010 - 2020.....	23
4.2.6 Strategia Rozwoju Powiatu Brzozowskiego na lata 2015 - 2024.....	24
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.....	24
5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).....	24
5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Dydnia do 2020.....	24
5.1.2 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy.....	25
5.2 Ogólna charakterystyka zasobu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Dydnia.....	27
5.2.1 Zarys historii obszaru Gminy.....	27
5.2.2 Krajobraz kulturowy.....	33
5.2.3 Zabytki nieruchome.....	35
5.2.4 Zabytki archeologiczne.....	44
5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	48
5.3.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.....	49
5.3.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	50
5.3.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	51
5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	52
5.5 Dziedzictwo niematerialne.....	68
6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.....	69

6.1 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy.....	69
6.2 Analiza Szans i zagrożeń.....	70
7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.....	72
8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	76
9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	76
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	77
11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW.....	77

1. WSTĘP

Niniejszy dokument służy określeniu działań gminy w zakresie inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te winny odbywać się w harmonii z działaniami gospodarczymi i społecznymi oraz zapewniać ochronę dziedzictwa kulturowego środkami prawnymi, takimi jak odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz finansowymi, poprzez przeznaczenie części budżetu gminy na ochronę zabytków. Procesy rozwojowe zachodzić powinny przy zapewnieniu warunków trwania i zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń oraz przy wykorzystaniu zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Lokalne dziedzictwo kulturowe posiada potencjał wpływający na atrakcyjność ekonomiczną regionu poprzez rozwój turystyki w oparciu o zabytki. Poprzez wyznaczone działania może przyczynić się do wzmocnienia świadomości wspólnoty kulturowej i lokalnej tożsamości.

Przedmiotem programu opieki nad zabytkami jest dziedzictwo kulturowe znajdujące się w granicach administracyjnych gminy Dydnia. Są to pojedyncze obiekty i zespoły zabytkowe, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz wiejski, obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców, zdefiniowane poprzez wpis do rejestru zabytków i w formie gminnej ewidencji zabytków.

Program wskazuje działania służące poprawie stanu zabytków ich adaptacji rewaloryzacji oraz zwiększenia do nich dostępności mieszkańców i turystów. Podmiotem programu jest społeczność lokalna. Program adresowany jest do mieszkańców gminy, w tym do właścicieli zabytków, władz samorządu terytorialnego, miejscowych organizacji i osób zainteresowanych dziedzictwem kulturowym, mogących w praktyce zastosować się do nakreślonych postulatów i możliwości działań. Gminny program opieki nad zabytkami opracowywany jest na cztery kolejne lata, tym samym zadania w nim wskazane nie wyczerpują wszystkich zagadnień związanych z problematyką ochrony zabytków w gminie. Część tych rozwiązań będzie wymagała kontynuacji w kolejnej perspektywie.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dydnia na lata 2020-2023 jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie, takich jak miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego czy studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*t. j.: Dz. U. 2020, poz. 282, ze zm.*) mówiący, że:

- 1) Wójt, burmistrz lub prezydent miasta sporządza na okres 4 lat program opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 cyt. wyżej ustawy).
- 2) Gminny program opieki nad zabytkami podlega uchwaleniu przez radę (miasta, gminy, powiatu) po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (ust. 3 cyt. wyżej ustawy).
- 3) Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym (ust. 4 cyt. wyżej ustawy).
- 4) Z realizacji programu wójt, burmistrz lub prezydent sporządza, co dwa lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie.

W przypadku programów na poziomie gminnym podstawą ich sporządzenia jest Gminna Ewidencja Zabytków założona w oparciu o ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnione zostają w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w świetle ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest:

- 1) Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

- 2) Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- 3) Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- 4) Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- 5) Podejmowanie zadań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- 6) Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
- 7) Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony tego dziedzictwa określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie tego konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

► **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (*j. t. Dz. U. 2009 r., Nr 114, poz. 946*) w przepisach:

Art.5. : „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art.6. ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art.86. : „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

► **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 220, ze zm.*), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

Art.3. : definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art.4. : "Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska".

Art.5. : "Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury".

Art.6. : "1.Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
  - a) krajobrazami kulturowymi,
  - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - c) dziełami architektury i budownictwa,
  - d) dziełami budownictwa obronnego,
  - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - f) cmentarzami,
  - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
  - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
  - e) materiałami bibliotecznymi,
  - f) instrumentami muzycznymi,
  - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
  - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - b) cmentarzyskami,
  - c) kurhanami,

d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej".

Art 7: "Formami i sposobami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
  - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.
- 2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego".

Art.16. : "1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

1a) Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia.

2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1.

3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.

4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.

5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony.

6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

Art.17. : "1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

Art.18. : „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art.19. :1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
  - 3) parków kulturowych.
- 1a) W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
- 1b) W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
- 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
  - 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art.20. : Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art.21. : „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

Art.22. : "1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.

Art.89. : Organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Art.107a. "1. Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości – podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, którego właściciel lub posiadacz obowiązany był powiadomić.

Art.107c. "1. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która uniemożliwia lub utrudnia dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy, podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, któremu uniemożliwiono lub utrudniono dostęp do zabytku.

► **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (*j. t. Dz. U. z 2020, poz. 713 ze zm.*), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

► **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 293, ze zm.*). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

► **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 148, ze zm.*). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

► **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 284, ze zm.*). W odniesieniu do zieleni zabytkowej objętej ochroną prawną Ustawa reguluje zasady wydawania pozwoleń na wycinkę i pielęgnację zieleni, definiuje wymóg uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz jego kompetencje w zakresie wydawania pozwoleń na podejmowanie prac polegających na usunięciu drzew lub krzewów z nieruchomości zabytkowej lub jej części będącej wpisany do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni.

► **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 55, ze zm.*). Reguluje część w/w zasad, oraz definiuje pomniki przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, określa kompetencje dotyczące pielęgnacji i wycinki drzew i krzewów na terenach objętych ochroną konserwatorską.

► **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 65, ze zm.*). Ustawa reguluje zbywanie nieruchomości zabytkowych własności Skarbu Państwa bądź samorządu terytorialnego:

- art. 13 ust. 4 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- art. 13 ust. 5 - Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków).

► **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 194*). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

► **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 1057*). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

► **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 902*). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury,

informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1).

Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:

- 1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
- 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
- 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody,
- 5) urządzanie wystaw,
- 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
- 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).

Gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do:

- zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum,
- zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom,
- sprawowania nadzoru nad muzeum.

► **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (*j. t. Dz. U. 2019, poz. 1479*). Mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

► **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (*j. t. Dz. U. 2020, poz. 164*).

Do aktów wykonawczych dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami należy także:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (*Dz. U. z 2019 r. poz. 1721*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz. U. z 2019 r. poz. 1886*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.04.2017 r. ws. Listy Skarbów Dziedzictwa (*j. t. Dz. U. z 2017 r., poz. 928*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 16.08.2017 r. ws. dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (*j. t. Dz. U. z 2017 r., poz. 1674*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.01.2014 r. ws. dotacji na badania archeologiczne (*j. t. Dz. U. z 2014 r., poz. 110*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 9.02.2004 r. ws. wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (*Dz. U. z 2004 r., poz. 259*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 25.08.2004 r. ws. organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (*j. t. Dz. U. z 2004 r., poz. 2153*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 18.04.2011 r. ws. wywozu zabytków za granicę (*j. t. Dz. U. z 2011 r., poz. 510*).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWAKULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Dydnia zgodny jest z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się Gminny program opieki nad zabytkami połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

4.1.1 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022¹⁾

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Opieki nad Zabytkami. Dokument ten obejmuje lata 2019-2022. Został on przyjęty Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

W ramach programu będą realizowane następujące cele:

Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań 1.1: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.

Zadania:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym.
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach.
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 1.2: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Zadania:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Kierunki działań 2.1: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

---

¹⁾Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r.

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działań 2.2: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości kulturowego.

Kierunki działań 3.1: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.
- Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek działań 3.2: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

4.1.2 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013²⁾ oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020³⁾.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionie. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in.: działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków.

jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest "Narodowy Program Kultury. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020". Podstawą do jego sformułowania jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnienie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Narodowy Program Kultury "Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego" określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawnego-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony; upowszechnienie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

4.1.3 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020⁴⁾.

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020 została przyjęta uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno - gospodarczym Polski, w którego ramach określono cztery cele szczegółowe.

²⁾Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 – 2013, Ministerstwo Kultury.

³⁾Uzupełnienie narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004 – 2020, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005

⁴⁾Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020, przyjęta uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów z dnia 26 marca 2013 r., Warszawa 2013 r.

W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego Priorytet 4.1 „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”. Wytyczne tutaj kierunki działań takie jak:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym,

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu,

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

4.1.4 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030⁵⁾.

Dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski przyjęty został przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długiej perspektywie czasowej. Szczególny nacisk położony został na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

W ramach dokumentu zdefiniowane zostały m.in. uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat. Uwzględniono wśród nich także uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego. Zdiagnozowano m.in. niski, niezgodny z posiadanym potencjałem rozwojowym, poziom wykorzystania funkcji symbolicznych i promocyjnych zasobów dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 uwzględnia powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

1. rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji;
2. zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska;
3. zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego – przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych;
4. rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych;
5. wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy;
6. ochrona i wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju obszarów wiejskich ich potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego;
7. dbałość o zabytki oraz dziedzictwo kulturowe, kultywowanie tradycji lokalnych, sprzyjające rozwojowi turystyki i wspomagające proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej;
8. kompleksowe lokalne programy rewitalizacji powinny zapewniać poprawę stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochronę dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawę transportu publicznego, itp.;
9. zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;

---

⁵⁾Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

10. prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów; powstanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych;

11. zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych;

12. edukacja obywatelska w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń pojmowana jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlega zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

4.1.5 Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo⁶⁾

Dokumenty programowe sporządzone na poziomie województwa wskazujące na istotne kwestie w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi to: *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim*, *Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego*, *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego*, *Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego*, *Program Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim*. Natomiast dokumenty na poziomie powiatu to: *Strategia Rozwoju powiatu brzozowskiego na lata 2015-2024*.

W gminnym programie opieki nad zabytkami będą uwzględnione działania zawarte w tych dokumentach pośrednio lub bezpośrednio i wpłyną one na wybór zadań, które staną się środkiem do realizacji złożenia programowych Gminy Dydnia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

4.2.1 Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021

Dokumentem dotyczącym w całości problematyki ochrony zabytków i opieki nad zabytkami regionu, w tym Gminy Dydnia jest *Wojewódzki program opieki nad zabytkami na lata 2018-2021*. Został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr XI/966/18 w dn. 24 września 2018 r.). Znajdujące się tam zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochronę każdej kategorii zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego. Ustalenia tam zawarte wynikają z zapisów ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, kreślą główne kierunki i priorytety dla działań związanych z ochroną dziedzictwa.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań:

- tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego;
- ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego;
- integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody;
- rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych;
- ochrona układów ruralistycznych;

Powyższe zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzacja obszarów wartościowych, jednak przekształconych w wyniku działalności człowieka. Wśród kierunków działań wyznaczonych w priorytecie istotne jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategię i plany zagospodarowania przestrzennego będące domeną lokalnego samorządu. Dla gminy Dydnia ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochrona historycznie ukształtowanych wsi wraz z zapobieganiem rozproszonemu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków

---

⁶⁾ Strategia Rozwoju Kraju 2020, dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r., Warszawa 2012 r.

i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykożystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kiltywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukacja i promocja wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochrona kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy Dydnia:

- wśród kościołów z XIX w. wymieniony jest kościół parafialny w Dydni,
- cerkiew w Końskiem wspomniana jest wśród cerkwi wzniesionych w 2 poł. XIX w. i na pocz. XX w. i charakteryzujących się tzw. "malowniczością",
- pośród architektury rezydencjonalnej do ciekawych rezydencji zaliczony jest dwór w Końskiem,
- cerkiew w Obarzynie wymieniona jest wśród cerkwi występujących na obszarze dawnego osadnictwa łemkowskiego,
- przytoczono informacje o polichromiach z cerkwi w Uluczu,
- cerkiew w Uluczu zostaje wymieniona wśród cerkwi drewnianych i opisana jako *"będąca wybitnym dziełem architektury drewnianej o wyjątkowych wartościach artystycznych i wysokim poziomie wykonania oraz ciekawych rozwiązaniach technicznych"*. Cerkiew ta proponowana jest do uznania za Pomnik Historii, natomiast jej obwałowania (stan. 1) do wpisania do rejestru zabytków.

4.2.2 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego - Perspektywa 2030

Kolejnym istotnym dokumentem, który będzie miał wpływ na niniejszy program to obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego. Uchwalony został Uchwałą Nr XLVIII/522/2002 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 30 sierpnia 2002 r. (Dz. Urz. Województwa Podkarpackiego z 17 października 2002 r. Nr 64, poz. 1320). Został on opracowany w oparciu o przepisy ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r., jako podstawowe narzędzie prowadzenia przez władze samorządowe województwa polityki regionalnej, w tym kształtowania i utrzymania ładu przestrzennego. Ze względu na konieczność dostosowania do obowiązujących przepisów prawa oraz przyjętych dokumentów i programów krajowych i wojewódzkich, projekt zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego został opracowany jako nowa edycja planu i uchwalony Uchwałą Nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r.

Plan jest dokumentem planistycznym, który odnosi się do zagadnień istotnych dla właściwego funkcjonowania przestrzeni całego województwa. Wśród silnych stron województwa wymienia się dużą różnorodność i bogactwo materialnego dziedzictwa kulturowego, wynikającego między innymi z historycznej wielokulturowości regionu. Wskazuje się, że na jakość krajobrazu kulturowego niekorzystnie wpływają m.in. brak ładu i niska jakość zagospodarowania przestrzennego, zanik tradycyjnego budownictwa wiejskiego i małomiasteczkowego, niedostateczna ochrona zasobów zabytkowych pozostających poza rejestrem. Przyjęta polityka przestrzenna ma na celu ochronę cennych zabytków dziedzictwa kulturowego i przeciwdziałanie ww. niekorzystnym zjawiskom.

Głównymi celami polityki przestrzennej są:

- Zachowanie i ochrona zabytkowych obiektów i założeń przestrzennych,
- Zachowanie i ochrona walorów przestrzeni w tym walorów krajobrazu kulturowego,
- Zachowanie i ochrona współczesnego materialnego dziedzictwa kulturowego,
- Rozwijanie sieci szlaków kulturowych, jako istotnego elementu spajającego zasoby kulturowe województwa,
- Ochrona pozostałych zasobów i elementów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów niematerialnych.

W Planie znalazły się zapisy dotyczące gminy Dydnia, min.:

- wymieniony został Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego otoczenia cerkwi w Uluczu wśród MPZP projektowanych pomników historii,
- zaproponowano wpisanie na listę pomników historii cerkwi w Uluczu,
- umieszczenie cerkwi w Uluczu na listę najcenniejszych zabytków województwa podkarpackiego,
- gmina Dydnia, jako obszar do szczególnej ochrony, znalazła się wśród regionów postulowanych do objęcia opracowaniem programu ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego terenów przygranicznych w zakresie unikatowej architektury drewnianej,
- gmina Dydnia wraz z gminą Nozdrzec zostały wytypowane do ochrony przed niewłaściwym zagospodarowaniem przestrzennym w ramach obszaru "Dolina Sanu".

4.2.3 Strategia rozwoju województwa Podkarpackiego na lata 2007-2020⁷⁾.

Ważnym dokumentem określającym działania gminy w zakresie dziedzictwa kulturowego jest *Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego 2007-2020*.

Jak stwierdzono w części wstępnej „Nadrzędnym celem *Strategii* jest zapewnienie województwu podkarpackiemu partnerskiej i konkurencyjnej pozycji w Polsce i Europie, w oparciu o geograficzne położenie, potencjał demograficzny, tradycje przemysłowe, walory środowiskowe, historyczne i kulturowe”.

W części I *Strategii* w rozdziale zatytułowanym „*Diagnoza sektorowo-przestrzenna kształtowania się procesu rozwoju regionu*” w podrozdziale dotyczącym Turystyki i rekreacji wskazano na znaczenie dziedzictwa kulturowego w rozwoju tej dziedziny gospodarki: „Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni (...) Wyróżniającym województwo potencjałem jest wielowątkowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne i zachowane, częstokroć, w unikalnej formie (np. architektura drewniana) oraz zasoby współczesnej kultury regionu: twórcy, środowiska artystyczne i intelektualne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe, etc.” W tej samej części *Strategii* w podrozdziale dotyczącym *Kapitału społecznego* dokonano oceny i analizy istniejących instytucji i placówek kulturalnych (w tym muzeów), ważnych cyklicznych wydarzeń artystycznych i kulturalnych odbywających się na terenie województwa.

Część II *Strategii*: „*Cele strategiczne, priorytety, kierunki działań i przedsięwzięcia*”, działania odnoszące się w znacznym stopniu do problematyki ochrony i opieki nad zabytkami znalazły się m.in.:

W rozdziale dotyczącym Gospodarki regionu :

- Priorytet 3 -Działania na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu dla rozwoju inwestycji.
- W Kierunku działania 2: *Tworzenie korzystnego klimatu dla inwestorów*, gdzie wskazano, że „rolą samorządu województwa jest optymalne wykorzystanie położenia geograficznego, środowiska naturalnego, walorów kulturowych regionu, kapitału ludzkiego itp. dla stworzenia konkurencyjnej oferty w celu przyciągnięcia inwestora”.
- Priorytet 4 -Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego województwa.
- W Kierunku działania 1: *Podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego*, gdzie stwierdzono, że „Niezbędna jest modernizacja szlaków turystycznych, dalsza rewaloryzacja zabytkowych, a często unikatowych, obiektów sakralnych i świeckich (w tym obiektów architektury pałacowo-zamkowej oraz budownictwa drewnianego)”

⁷⁾Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego – Podkarpackie 2010 stanowi aktualizację Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020, Uchwała nr XXXVII/697/13 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 sierpnia 2013 r.

- W Kierunku działania 3: *Współpraca i współdziałanie podmiotów i instytucji związanych z turystyką, w tym rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego oraz służącego pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich i innych zewnętrznych źródeł wspierających bezpośrednio lub pośrednio rozwój turystyki* wskazano, że „Należy przyjąć ustalenie, że wojewódzkie programy obejmujące rozwój transportu, budowę zbiorników wodnych, rewaloryzacje zabytków i ochronę dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego, rozwój terenów wiejskich i inne związane z podróżami i usługami świadczonymi odwiedzającym, będą opiniowane przez specjalistów z zakresu turystyki. Podstawą sukcesu w realizacji przedsięwzięć rozwijających turystykę będzie montaż środków finansowych współdziałających podmiotów oraz sięganie po fundusze zewnętrzne, zwłaszcza z Unii Europejskiej. W oparciu o przepisy prawne regulujące partnerstwo publiczno-prywatne przygotowywane będą projekty turystyczne, których efektem będą nowe miejsca pracy lub zwiększenie dochodów ludności regionu”.

W rozdziale dotyczącym Obszarów wiejskich i rolnictwa:

- Priorytet 2 - Odnowa wsi oraz modernizacja przestrzeni wiejskiej .

- w Kierunku działania 2: *Zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego* wskazano, że: „W ramach tego kierunku wspierane będą przedsięwzięcia służące właściwemu gospodarowaniu naturalnym dziedzictwem wsi. Powinny one być ukierunkowane na zachowanie walorów krajobrazu geograficznego i kulturowego, przejawiające się wykorzystaniem walorów przyrodniczych i krajobrazowych na potrzeby plenerów artystycznych, prowadzenie konkursów na innowacyjne formy zagospodarowania określonych terenów, tworzenie punktów kultywowania tradycji wiejskich w postaci skansenów, izb tradycji itp. Wspierane przedsięwzięcia powinny skupiać się również na upowszechnianiu regionalnego dziedzictwa kulturowego wsi poprzez kultywowanie tradycyjnych wartości, muzyki charakterystycznej dla danego regionu, tradycyjnych strojów, zawodów i potraw, eksponowania charakterystycznej architektury, miejsc historycznych i kulturowych. Niezmiernie ważnym zagadnieniem jest wspomaganie przedsięwzięć z zakresu projektów architektonicznych, nawiązujących do charakteru budownictwa regionalnego”.

W rozdziale dotyczącym *Ochrony Środowiska* uznano, że celem strategicznym w tej dziedzinie jest poprawa jakości środowiska oraz zachowanie i ochrona zasobów przyrodniczych i wartości krajobrazowych:

- W Priorytecie 4 -Zachowanie oraz ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej, zwrócono uwagę, że „Warunki przyrodnicze dają możliwość rozwoju rolnictwa (szczególnie ekologicznego), leśnictwa, turystyki (w tym agroturystyki), a także lecznictwa uzdrowiskowego. Stan środowiska przyrodniczego ma ogromne znaczenie dla turystyki, a dodatkowym, sprzyjającym rozwojowi tej dziedziny elementem jest zachowanie autentycznych zasobów kulturowych”.

W rozdziale zatytułowanym *Kapitał społeczny*:

- Priorytet 3 - Rozwój kultury. Uznano, że „Główną ideą polityki kulturalnej na lata 2007-2020 na poziomie regionu jest dążenie do uzyskania odczuwalnej społecznie poprawy w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych, a jej kluczowe cele to: przeciwdziałanie nadmiernym, społecznie nieakceptowanym dysproporcjom w poziomie rozwoju i warunków uczestnictwa kulturalnego ludności w województwie (zwłaszcza między stolicą regionu a jej otoczeniem); pielęgnowanie (ochrona) tożsamości kulturowej regionu, w tym tożsamości narodowych i etnicznych, wzmocnienie procesów integracyjnych w społeczności regionalnej; poprawa jakości środowiska kulturowego Podkarpacia.”

- w Kierunku działania 2: *Kształtowanie kulturowej tożsamości regionalnej* zawarto bardzo istotne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami wskazania i cele. „Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia ochronę dziedzictwa kulturowego i dostępu do wartości kulturowych, przy kierowaniu się zasadą równoważonego rozwoju społeczeństwa. Wymaga to: - ugruntowania zasady zrównoważonego rozwoju jako podstawy trwałej polityki społecznej, kulturalnej i przestrzennej Podkarpacia, - zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, a także rewaloryzacji i rewitalizacji kulturowo zdegradowanego środowiska. Wychodząc z tych założeń, jako jeden z głównych celów rozwoju kultury województwa podkarpackiego przyjęto kształtowanie jego kulturowej tożsamości. Oznacza to budowanie - wokół istniejącego tutaj dziedzictwa kulturowego i tradycji - podkarpackiej świadomości regionalnej. Dokonywać się ono powinno poprzez zachowanie i odbudowę dziedzictwa kulturowego, wspieranie twórczości artystycznej oraz ochronę krajobrazu kulturowo-przyrodniczego wsi i miast”.

- w Kierunku działania 3: *Poprawa jakości środowiska kulturowego* „Dobry stan szeroko rozumianego środowiska kulturowego oznacza zapewnienie przyszłym pokoleniom życie w otoczeniu dóbr o wysokich standardach oraz zachowanie i pomnażanie dziedzictwa kulturowego. Zrównoważony rozwój Podkarpacia musi stawiać za nadrzędny cel zachowanie wartości środowiska kulturowego oraz poprawę jego jakości”.

W rozdziale dotyczącym Współpracy międzynarodowej za cel strategiczny uznano wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochronę wartości przyrodniczo – krajobrazowych.

● Priorytet 2: Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego. Stwierdzono, że: „Współpraca międzynarodowa zorientowana na wzajemne poznawanie się, rozwijanie więzi społecznych i gospodarczych, to istotny czynnik rozwoju podróży między krajami (...) W rozwoju turystyki w regionie szczególną rolę powinno odgrywać dziedzictwo i życie kulturalne regionu, gdyż kultura w istotnym stopniu inspirowała rozwój turystyki, zaś ruch turystyczny wspiera i promuje dobra kultury. Należy podkreślić, iż dziedzictwo kulturowe Podkarpacia, oparte na wielonarodowej, wielokulturowej i wielowyznaniowej historii regionu, stanowi składową kultury europejskiej, godną różnorodnych działań promocyjnych, a także rozwoju wymiany kulturalnej. Korzystając z doświadczeń krajów o rozwiniętej gospodarce turystycznej oraz ze wsparcia europejskich i innych funduszy celowych, podejmować należy działania służące ochronie, jak i ekspozycji turystycznej dóbr kultury, tworzeniu nowych produktów turystycznych oraz podnoszeniu poziomu obsługi międzynarodowego ruchu turystycznego.

- w Kierunku działania 1: Współpraca w zakresie informacji i promocji turystyczno-kulturalnej przyjęto, że: „Współpraca międzynarodowa województwa powinna obejmować działania w zakresie upowszechniania informacji turystycznej i kulturalnej, realizowane na poziomie międzynarodowym, międzyregionalnym i transgranicznym”.

- w Kierunku działania 2: Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego wskazano, że „Nieodzowne jest również podejmowanie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe, w tym pogranicza polsko – słowackiego,

- ukraińskiego (programy edukacyjne, trasy turystyczne, imprezy folklorystyczne, festyny archeologiczne itp.),

- zagospodarowanie, popularyzację i promocje obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie,

- realizację programu ochrony unikatowej drewnianej architektury sakralnej: rzymskokatolickiej, greckokatolickiej i prawosławnej jako obiektów będących dla regionu i pogranicza polsko - słowacko - ukraińskiego wyznacznikiem tożsamości kulturowej, specyficznym przykładem wielowiekowej linii rozwojowej tradycyjnych świątyń drewnianych, obiektów dokumentujących lokalną tożsamość religijno-kulturową,

- przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy wojskowych z okresu I wojny światowej oraz kirkutów jako ważnych elementów dziedzictwa kulturowego- wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów,

- publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy.”

- w Kierunku działania 3: Podejmowanie działań na rzecz rozwoju turystyki wskazano m.in. na potrzebę – tworzenia transgranicznej infrastruktury turystycznej, a zwłaszcza szlaków turystycznych uwzględniających wspólne dziedzictwo kulturowe, przyrodnicze, historyczne, a także przemysłowe.

Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego zakłada szereg działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jak już zostało wyżej wspomniane. Wiele z nich może zostać ujętych w Programie opieki nad zabytkami dla Gminy Dydnia, m.in.:

- Inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe (programy edukacyjne, trasy turystyczne, imprezy kulturowe).

- Popularyzacja i promocja obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie, jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie.

- Przygotowanie propozycji obiektów, celem wpisania ich do Krajowego Rejestru Zabytków, Gminnej Ewidencji Zabytków czy podjęcie działań służących ich ochronie.
- Ochrona zabytkowego krajobrazu.
- Wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów.
- Publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo, a także krajobraz kulturowy.
- Wymiana doświadczeń i dorobku twórców z różnych kręgów kulturowych.
- Wymiana i wspólna realizacja wystaw, spektakli, koncertów, prezentacji amatorskiego ruchu artystycznego.
- Promocja dziedzictwa kulturowego przez wymianę doświadczeń i współpracę za pośrednictwem dzieci i młodzieży ze szkołami na terenie kraju.
- Wydawanie publikacji dokumentujących poszczególne wydarzenia.
- Pozyskiwanie środków finansowych na wspólne projekty w zakresie współpracy kulturalnej.

4.2.4 Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020⁸⁾

Zakres Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 jest odpowiedzią na wyzwania rozwojowe, określone dla regionu w głównych dokumentach strategicznych i uwzględnia te obszary interwencji, których realizacja przyniesie największe efekty.

Celem głównym Programu jest wzmocnienie i efektywne wykorzystanie gospodarczych i społecznych potencjałów regionu dla zrównoważonego i inteligentnego rozwoju województwa.

W Programie przedstawiono cele i priorytety, dziedzictwa kulturowego dotyczy czwarty - *Ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturalnego*.

Celem nadrzędnym osi priorytetowej IV jest ochrona środowiska, zachowanie różnorodności biologicznej oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zwiększenia atrakcyjności regionu. Działania w ramach osi priorytetowej IV będą koncentrować się na rozwoju infrastruktury w zakresie gospodarki odpadami i wodno-ściekowej, ochronie różnorodności biologicznej i dziedzictwa kulturowego, rozwoju instytucji kultury, zwiększeniu możliwości zapobiegania zagrożeniom naturalnym oraz wzmocnieniu odporności na zagrożenia związane z negatywnymi efektami zmian klimatu.

Typy projektów:

- Prace konserwatorskie, prace restauratorskie i roboty budowlane i/lub zakup wyposażenia służące zachowaniu zabytków nieruchomych wraz z otoczeniem, w celu udostępnienia ich jako atrakcje kulturalne regionu.
- Prace konserwatorskie, prace restauratorskie i/lub zakup wyposażenia w zakresie zabytkowych muzealiów, starodruków, zabytkowych archiwaliów, księgozbiorów oraz innych zabytków ruchomych, w celu ich udostępnienia jako atrakcje kulturalne regionu i zabezpieczenia przed zagrożeniami.
- Budowa, rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w zakresie infrastruktury służącej udostępnianiu zabytków, znajdującej się wyłącznie w bezpośrednim ich otoczeniu (tylko jako element większego projektu).
- Rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w zakresie infrastruktury instytucji kultury w tym teatrów, bibliotek, ognisk artystycznych, muzeów, domów kultury, galerii sztuki, wraz z bezpośrednim otoczeniem powiązaniem z funkcjonowaniem tych obiektów.
- Budowa, rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w celu monitoringu i zabezpieczenia zabytków nieruchomych oraz instytucji kultury wraz z otoczeniem na wypadek zagrożeń (tylko jako element większego projektu).
- Budowa, rozbudowa, przebudowa i/lub zakup wyposażenia w celu udostępniania zabytków oraz instytucji kultury dla osób niepełnosprawnych (tylko jako element większego projektu).

Typy beneficjentów:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,

⁸⁾ Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020, Uchwała nr XXXIII/629/15 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 3 marca 2015 r.

- podmioty, w których większość udziałów lub akcji posiadają,
- jednostki samorządu terytorialnego lub ich związki i stowarzyszenia, jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość,
- prawną, instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- porozumienia podmiotów wyżej wymienionych, reprezentowane przez lidera

4.2.5 Program Rozwoju Kultury w Województwie Podkarpackim na lata 2010-2020⁹⁾

Strategia Rozwoju Powiatu Brzozowskiego na lata 2015 - 2024 to jeden z najważniejszych dokumentów przygotowywanych przez samorząd Powiatu. Określa ona priorytety i cele polityki rozwoju społeczno-gospodarczego prowadzonego na obszarze jego działania.

W Strategii w rozdziale 4. *Potencjał kulturowy* wymienione zostały najważniejsze zabytki, a w tym kilka z terenu Gminy Dydnia (cerkwie, kościoły, dwory oraz zabytkowe parki).

W *Strategii* przedstawiono cele strategiczne i operacyjne Powiatu. Kilka z nich dotyczy dziedzictwa kulturowego, m.in.:

Cel strategiczny 1 - Wyższy stopień zaspokojenia potrzeb mieszkańców Powiatu

Cele operacyjne:

- 1.3. Rozszerzenie dostępu do edukacji kulturalnej i społecznej,
- 1.6. Rozszerzenie dostępu do czynnego i biernego uczestnictwa w kulturze na terenie Powiatu,
- 1.7. Zwiększenie stopnia wykorzystania dziedzictwa kulturowego.

Cel strategiczny 8 - Wyższy poziom wykorzystania potencjału gospodarczego Powiatu

Cele operacyjne:

- 8.3. Zwiększenie stopnia wykorzystania potencjału turystycznego Powiatu.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy wynikają głównie ze *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego*. Gmina Dydnia obecnie prowadzi prace nad sporządzeniem Studium. Dokumenty wykonane na poziomie gminy to: *Strategia Rozwoju Gminy do 2020 r*, oraz *Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego*.

5.1.1 Strategia Rozwoju Gminy Dydnia do 2020

Strategia Rozwoju Gminy Dydnia to jeden z podstawowych instrumentów zarządzania gminą. Zawarto w nim informacje dotyczące dziedzictwa kulturowego regionu (Rozdział 2.9.5 Sport, rekreacja, turystyka), m.in. wymieniono najważniejsze zabytki występujące w każdej miejscowości.

W *Strategii* przedstawiono cele strategiczne. Kilka z nich dotyczy dziedzictwa kulturowego, m.in.: *Potencjał techniczny*, zadania:

- wyposażanie obiektów zabytkowych w nowoczesne instalacje przeciwłamaniowe i ppoż.,
- rozbudowa infrastruktury oraz wyposażanie istniejących obiektów w sprzęt służący promocji i dokumentacji dorobku kulturalnego Gminy,
- rozbudowa infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i sportowej, systematyczna poprawa stanu technicznego istniejących obiektów sportowych i rekreacyjnych oraz inwestowanie w budowę nowoczesnych obiektów rekreacyjno-sportowych.

⁹⁾ Program Rozwoju Kultury w Województwie podkarpackim na lata 2010-2020, Uchwała nr XLVI/876/10 Sejmiku Województwa Podkarpackiego z dnia 26 kwietnia 2010 r.

Dla priorytetowych programów inwestycyjnych opracowano propozycje projektów, a wśród nich:

- Rozwój bazy kulturalno - turystycznej w miejscowości Dydnia, okres realizacji 2008-2020,
- Utworzenie lokalnej infrastruktury turystycznej z uwzględnieniem wartości krajobrazowych i przyrodniczych w Dolinie Sanu na terenie Gminy Dydnia, okres realizacji 2009-2011,
- Budowa szlaków turystycznych wraz z punktami widokowymi na terenie Gminy Dydnia, okres realizacji 2008-2020,
- Tworzenie nowych szlaków turystycznych pieszych i rowerowych na terenie Gminy, okres realizacji 2008-2020
- Budowa parkingów przy obiektach zabytkowych i terenach rekreacyjnych na terenie Gminy Dydnia, okres realizacji 2008-2020,
- Promocja turystyczna Gminy, okres realizacji 2008-2020,
- Rozwój bazy turystyczno - krajoznawczej wraz ze schroniskiem w Uluczu, okres realizacji 2008-2020,
- Zachowanie dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez wsparcie i promocję szczególnie uzdolnionych mieszkańców Gminy w dziedzinie kultury, nauki i innowacyjności, okres realizacji 2008-2020,
- Modernizacja starej szkoły w Dydni z przeznaczeniem na Dom Pracy Twórczej, okres realizacji 2008-2020 (obecnie odremontowany budynek, mieści się w nim Szkoła Muzyczna I Stopnia),
- Utworzenie centrów kulturowych wsi, okres realizacji 2008-2020,
- Odbudowa zabytkowego Kościoła w Grabówce, czas realizacji 2008-2009 r. (projekt niezrealizowany),
- Odrestaurowanie zespołu dworskiego w Dydni i Krzemiennej, czas realizacji 2008-2020 r. (projekty niezrealizowane),
- Odrestaurowanie zespołu parkowego w Jabłonce, Dydni, Niebocku, Końskiem, czas realizacji 2008-2020 r. (jedynie park w Jabłonce jest zadbany),
- Odrestaurowanie zabytkowych obiektów sakralnych na terenie Gminy Dydnia, czas realizacji 2008-2020 r. (w większość przypadków projekt udało się zrealizować, wyjątek stanowi dawna cerkiew w Grabówce),
- Odrestaurowanie innych zabytków na terenie Gminy, czas realizacji 2008-2020 r.

5.1.2 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią akty prawa miejscowego przyjmowane w formie uchwał przez Radę Gminy, określające przeznaczenie oraz warunki zagospodarowania i zabudowy terenów. MPZP uwzględniają również ochronę dziedzictwa kulturowego i zabytków poprzez określenie obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską.

Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego na terenie Gminy Dydnia:

- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 1" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/148/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują zabytki nieruchome. Zlokalizowane jest jednak stanowisko archeologiczne nr 24 (AZP 110-78/24). Ze względu na to, że nie zostało ono uwzględnione w planie, obowiązujący MPZP należy zaktualizować.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 2" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/149/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 3" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/150/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 4" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/151/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 5" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/152/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.

- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 6" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/153/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 7" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/154/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Dydnia - 8" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/155/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu pod usługi turystyczne i rekreacyjne "Jabłonica Ruska - 1" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/170/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Jabłonka - 1" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/161/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Jabłonka - 2" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/162/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Jabłonka - 3" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/163/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Jabłonka - 4" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/164/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Jabłonka - 5" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/165/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Końskie - 1 i 2" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/166/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem Nr 2 znajduje się obiekt zabytkowy występujący w Gminnej Ewidencji Zabytków - kościół parafialny rzymskokatolicki oraz stanowisko archeologiczne nr 2 w Końskie (AZP111-78/2). Ze względu na to, że nie zostały one uwzględnione w planie, obowiązujący MPZP należy zaktualizować.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Końskie- 3" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/167/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu rekreacyjnego "Krzemienna - 1" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/168/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Krzemienna - 4" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/169/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP Nr 1/2002 terenu w Krzemiennej, Nr 2/2002 terenu w Niebocku i Nr 3/2002 terenu w Hroszówce. Uchwała Nr II/17/2002 z dnia 11 grudnia 2002 r. Na obszarze objętym planem Nr 1/2002 znajduje się obiekt zabytkowy występujący w Gminnej Ewidencji Zabytków - szkoła nr 49. Ze względu na to, że obiekt ten nie został uwzględniony w planie, obowiązujący MPZP należy zaktualizować.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Niebocko - 1" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/156/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.
- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Niebocko - 2 i 3" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/157/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.

- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Niebocko - 4" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/158/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.

- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Niebocko - 5" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/159/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.

- MPZP terenu budownictwa mieszkaniowego "Niebocko - 7" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXIII/160/98 z dnia 26 lutego 1998 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.

- MPZP terenu pod rekreację, budownictwo turystyczne i letniskowe "Temeszów - 1" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXVII/187/2001 z dnia 9 maja 2001 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.

- MPZP terenu pod rekreację, budownictwo turystyczne i letniskowe "Temeszów - 2" w gminie Dydnia. Uchwała Nr XXVII/188/2001 z dnia 9 maja 2001 r. Na obszarze objętym planem nie występują obiekty zabytkowe.

5.2 Ogólna charakterystyka zasobu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy Dydnia.

5.2.1 Zarys historii obszaru Gminy

Dydnia

Pierwsza wzmianka o miejscowości Dydnia, zapisana jest pod datą 1361, kiedy to wraz z Temeszowem, Jurowcami i Srogowem, król Kazimierz Wielki nadał ją braciom Piotrowi i Pawłowi Balów z Węgier. W tym roku z nadania króla Kazimierza Wielkiego osiadają tu rycerze herbu Gozdawa, od których pochodzą Dydyńscy. Pierwotna nazwa wsi to *Dednia* i była to nazwa dzierżawcza, określająca przynależność do dziada, czyli przodka.

Według danych Słownika geograficznego Królestwa Polskiego z 1881 (tom II, s. 243) Dydnia dzieliła się na Górną, Dolną i Wolę Dydyńską. Znajdowało się tam 165 domów zamieszkałych przez 1011 mieszkańców. Istniała wówczas niewielka mniejszość żydowska. Ziemie w tej wsi podzielone były wówczas następująco: tzw. „własność większa” - grunty orne 432 morgi, łąki i ogrody 53 morgi, pastwiska 17 morgi, lasu 690 morgi „własność mniejsza”: orne 1048, łąki i ogrody 81, pastwiska 105, lasy 37 morgi. W tym samym źródle wspomina się o istniejącej we wsi gorzelnii oraz o tym, że brak w niej funkcjonującej szkoły. Zapiski o istniejącej tu parafii rzymskokatolickiej pochodzą z 1487. Według tego samego źródła wieś została spustoszona przez Tatarów w 1624. Podczas tego najazdu zginąć miał tutejszy proboszcz Zajac.

Prócz parafii rzymskokatolickiej wiadomo z zapisków, że we wsi w 1491 (potwierdzone w 1497) istniała też cerkiew, a dokumenty z 1511 r. potwierdzają istnienie parafii prawosławnej.

W latach 1430-1447 wieś była własnością Małgorzaty Dydyńskiej, wdowy po Mikołaju. Po niej Dydnię odziedziczyli synowie Paweł i Mikołaj, którzy to posiadali pieczęć z herbem Gozdawa. Oprócz Dydni, byli oni jeszcze w posiadaniu takich wsi jak: Krzemienka, Temeszów i Falejówka. Ze znanych zapisków grodu sanockiego z roku 1477 występuje wdowa po Pawle Dydyńskim o imieniu Elżbieta, oraz jej 5 synów: Jan, Zygmunt, Jakub, Mikołaj i Stanisław. W roku 1489 trzej synowie Elżbiety, tj. Jan, Zygmunt i Stanisław Dydyńscy podzielili majątek pomiędzy siebie w taki sposób, że Janowi przypadły wsie: Falejówka, Jabłonka i połowa wsi Wydrna, zaś Zygmunt i Stanisław stali się właścicielami Dydni, połowy wsi Wydrna, Temeszowa, Krzemiennej oraz Jablonicy Ruskiej. Stanisław Dydyński uczestniczył w niesławnej wyprawie mołdawskiej króla Jana Olbrachta, z której to nie powrócił. Przysłowie głosi, że za króla Olbrachta wyginęła szlachta.

Ze wspomnianego rodu pochodził Jacek Dydyński - znany szlachcic, rębajło, który wynajmował się szlachcie sanockiej do wykonywania zajazdów i egzekucji sądowych. Opisany w *Prawem i Lewem* Władysława Łozińskiego, stał się także głównym bohaterem opowiadań i powieści historyczno-fantastycznych Jacka Komudy (*Diabeł Łańcucki*, *Czarna Szabla*), a także Józefa Hena. Dydyński zginął bohaterską śmiercią w bitwie pod Zborowem stoczonej z kozakami w 1649 r. Hipolit Trzecieski, osiadł w Dydni na pocz. XVII w., był pierwszym Trzecieskim na stałe związanym z ziemią krośnieńsko-sanocką.

Pod koniec XVI w. z inicjatywy Elżbiety Dydyńskiej powstał drewniany kościół, w którym znajdowały się groby dawnych właścicieli wsi. Spłonął ok. 1600 r. od ognia zaproszonego przez organistę. W 1603 r. budowę nowej świątyni ufundował Paweł Dydyński, a jej wyposażenia proboszcz, ksiądz Stanisław Fabrycy. Konsekrował ją p.w. św. Michała Archanioła biskup przemyski Stanisław Sieciński w 1610 r. Kościół został zburzony w 1873 r., a na jego miejscu wkrótce zbudowano z funduszy Feliksa Pohoreckiego i miejscowych parafian nowy, murowany, w stylu neogotyckim. Konsekrował go pod tym samym imieniem biskup Ignacy Łobos w 1882 r.. Kościół ten funkcjonuje do dziś p.w. św. Michała Archanioła i św. Anny.

W połowie XIX w. właścicielem posiadłości tabularnej w Dydni Górnej i Dolnej z Wolą był Feliks Pohorecki

Grabówka

W oparciu o dostępne źródła należy przypuszczać, że w XV w. osada jeszcze nie istniała. Dopiero w zapisie z 1542 r. jest wzmianka o "polu łązie świeżo wykarczowanym". Grabówka w rejestrze z 1552 r. występuje pod nazwą Wolla Grabownicza, a w nieco późniejszym pod nazwą Grabownicza i określona jest powierzchnią 2 łanów. Należy przypuszczać, że jej obszar w XIV i XV w. stanowił integralną część istniejącej już wówczas Grabownicy. Obecna nazwa miejscowości: Grabówka wymieniona jest po raz pierwszy w zapisie sądowym z 1654 r.

Grabówka od samego początku należała do parafii rzymskokatolickiej w Grabownicy Starzeńskiej, gdzie na początku XX w. wybudowano nowy murowany kościół. Natomiast starą, drewnianą świątynię, wzniesioną w latach 1624-31 przez Hieronima Nagórskiego, przeniesiono do Grabówki. Translokacja nastąpiła w 1921 r., po czym kościół poświęcono pod nowym wezwaniem - Nawiedzenia Matki Boskiej. Jednonawowy kościół stał się ośrodkiem erygowanej w 1946 r. parafii p.w. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. Kościół uległ częściowej przebudowie i rozbudowie oraz wykonano nową polichromię. W Grabownicy Starzeńskiej pozostało jego wyposażenie ruchome, z wyjątkiem organów. W nocy z 18 na 19 kwietnia 2007 r. wybuchł pożar, który poważnie uszkodził świątynię. Planowanej odbudowy ostatecznie zaniechano. Był to budynek jednonawowy, konstrukcji zrębowej, na podmurowaniu, z prostokątnym prezbiterium. Na chórze znajdował się XVIII-wieczny prospekt organowy. Dachy (osobne dla korpusu świątyni i prezbiterium) miały konstrukcję dwuspadową, były pokryte blachą i zwieńczone oktagonalną wieżyczką z latarnią. Ściany pokryto szalunkiem z desek. Wyposażenie pochodziło z XVII-XIX stulecia, a do najcenniejszych przedmiotów należała belka tęczowa z siedemnastowiecznym krucyfiksem oraz figurami Matki Boskiej i św. Jana z XIX wieku. Na plebanii znajdowały się 3 ikony, pochodzące z cerkwi św. Mikołaja w Grabówce.

Trwałym śladem zamieszkiwania Grabówki przez ludność ukraińską jest opuszczona cerkiew p.w. św. Mikołaja wraz z dzwonnica. Zbudowana w 1864 r., w miejscu starszej świątyni z roku 1789. Po roku 1947 opuszczona niszczeje i porasta krzewami.

Hroszówka

Miejscowość położona nad prawym brzegiem Sanu, między Jabłonicą Ruską a Uluczem. W sanockich aktach grodzkich i ziemskich pierwsza wzmianka na jej temat pochodzi z 1442 r. i występuje pod nazwą Gruschowka. Nazwa wsi, mająca ruską etymologię (od słowa oznaczającego gruszę) była zapisywana różnie na przestrzeni stuleci: Gruszowka (1515), Hruszówka (1524, 1589), Ruszowka sive Gruszowka (1665), Chroszuwka(1785), Hruszówka albo Hroszówka (1882).

Hroszówka należała do dóbr królewskich. W latach 1442-43 była oddana w zastaw Janowi i Elżbiecie Swinarskim. W tym czasie mieszkaniec wsi, niejaki Semon, sprawował funkcję podwójciego. W następnych latach Hroszówka jako królewszczyzna była w użytkowaniu szlachcica Mikołaja Burzyńskiego i jego syna Jakuba. Występująca w zapisie z 1456 r. nazwa Gruszówka Wola świadczy o postępującym w okolicy wsi osadnictwie. W połowie XVI w. Hroszówka znajdowała się w posiadaniu Elżbiety, córki krajczego koronnego Jana Tarły ze Szczekarzowic. W 1530 r. odnotowano istnienie parafii prawosławnej. W XIX w. wieś tę zakupiła rodzina Tergonde. Pod koniec tego stulecia mieszkało tu około 350 osób. Po II wojnie światowej wieś opustoszała. Dziś istnieje już tylko na mapie. Obecnie o istnieniu wsi w tym miejscu świadczy odnowiona przez społeczność ukraińską kaplica św. Jana oraz tablica drogowa z nazwą Hroszówka.

Ryc. 2. Mapa z 1887 r.

Jabłonica Ruska

Osada istniała już pod koniec XIV w. Książę Władysław Opolczyk w akcie wydanym w Sanoku 31 maja 1373 r. nadał Jabłonicę szlachcicowi Przemysławowi, synowi Fala z ziemi łączyckiej. W poł. XV w. Jabłonica była własnością Jana Tarnawy (wraz z Porazem, Zagórzem, Osławą, Łukowem, Serednem Wielkim, Płonną i częścią Wielopola). Nazwa wsi pod koniec XIV w. w źródłach występuje w postaci: Iablonicza (1397) i Iablonycza (1435). W aktach Archiwum Kurii Metropolitarnej w Przemyślu z 1637 r. mamy dzisiejszą formę: Jabłonica. Przymiotnik: Ruska w nazwie wsi w dokumentach pojawia się po raz pierwszy w 1785 r. (być może w odróżnieniu od Jabłoniczki Polskiej pod Haczowem).

W 1507 r. we wsi istniała parafia prawosławna. Z początkiem XIX stulecia Jabłonica Ruska była własnością Anny Bogusz, a następnie Domicelli Sartyni.

W 1936 r. Jabłonica była dużą nadszańską wsią. Mieszkało tu aż 760 osób, w tym 665 grekokatolików. Przed 1939 r. była siedzibą parafii grekokatolickiej. Drewniana cerkiew p.w. św. Kosmy i św. Damiana z 1691 r. uległa zniszczeniu niedługo po zakończeniu II wojny światowej. Po wysiedleniu Rusinów wieś opustoszała.

Obecnie wieś leżąca na prawym brzegu Sanu jest atrakcyjnym miejscem wypoczynku. Dodatkową atrakcją jest przeprawa promowa przez San. Prom w miejscowości Krzemienna łączy Jabłonicę z lewobrzeżną częścią gminy.

Jabłonka

Miejscowość położona jest nad potokiem Świnka. Wzmiankowana po raz pierwszy w 1468 r. We wsi, w parku obfitującym w starodrzew (m.in. dęby), opadającym tarasami ku północy, stoi zabytkowy dwór. Murowany z cegły wzniesiony pod koniec XVIII w., w następnym stuleciu stanowił własność Słoneckich, Jaruntowskich i Kraińskich. Przebudowany po 1914 r. Poniżej dworu staw. W latach trzydziestych XX w. w trakcie jednej ze swoich licznych podróży po kraju we dworze gościł, na zaproszenie Antoniego Kraińskiego, znany pisarz i dziennikarz Melchior Wańkowicz. Przy głównej szosie stoi drewniany kościół p.w. Matki Bożej Częstochowskiej. Świątynia została wzniesiona w latach 1936-39 wg projektu architekta Bogdana Tretera. W trakcie I wojny światowej miejscowość została zniszczona.

Końskie

Miejscowość wzmiankowana po raz pierwszy w 1424 r., położona nad potokiem wpadającym do Sanu. Końskie w początkowym okresie swojego istnienia dzieliło się na dwie części, z których górną często określano odmienną nazwą.

Przez wieki istniała tu parafia grekokatolicka, do której należały także Witryłów i Krzywe. W 1927 r. zbudowano nową, drewnianą cerkiew p.w. Przemienienia Pańskiego, na miejscu poprzedniej spalonej w 1912 r. W 1947 r., po akcji przesiedleńczej, zmieniona została na kościół rzymskokatolicki.

We wsi znajduje się klasycystyczny dwór w otoczeniu XVIII-wiecznego parku, murowana oficyna oraz kaplica z początku XX w. wzniesiona przez właścicieli dworu.

Krzemienna

Wieś położona na rozwidleniu dróg do Brzozowa, do Dynowa i Końskiego. Dzięki przeprawie promowej można się dostać na prawobrzeżną, atrakcyjną turystycznie część Sanu: do Jabłonicy Ruskiej i dalej do Ulucza.

W połowie XV w. na pewno istniała tutaj osada. W 1455 r. w źródłach wymieniany jest „Syenko Trzihubka de Krzemyona”. Zasiedlanie miejscowości rozpoczęto za sprawą kmieci z Dydni i Temeszowa. Wspomniany Syenko pochodził z Dydni. Krzemienna była lokowana na prawie niemieckim. Nazwa osady wskazuje na związek z bogactwem naturalnym tego terenu - krzemieniem. Pod koniec XVIII w. wieś liczyła ok. 45 zagród, a w sto lat później ok. 70.

Centrum miejscowości zajmuje XIX-wieczny dwór, własność Bobczyńskich i Dydyńskich. Przy dworze park i stawy oraz wysadzana ozdobnymi drzewami aleja. Nieco dalej stoi drewniana świątynia. Wybudowano ją w 1867 r. w miejsce wcześniejszej XVII-wiecznej, jako filialną (parafia Jabłonica Ruska) cerkiew grekokatolicką p.w. Wprowadzenia Matki Bożej do Świątyni.

W latach 1880-86 mieszkańcy wsi przeszli na obrządek łaciński, a cerkiew zamknięto. W 1936 r. wszyscy mieszkańcy byli już wyznania rzymskokatolickiego. W późniejszych czasach świątynię zamieniono na kościół rzymskokatolicki. Krzemienna jest znana z uwagi na dogodne warunki do wędkowania. Stawy rybne ciągną się w stronę Temeszowa. W ostatnim okresie rozwija się ruch turystyczny na sztucznych stawach.

Krzywe

Miejscowość położona w wąskiej stromej dolinie, na płd. -wsch. od Dydni. W wieku XV prawdopodobnie jeszcze nie istniała. Źródła po raz pierwszy wymieniają ją w 1552 r.

Nazwa wsi może mieć dwojake pochodzenie: od nierównego, pagórkowatego terenu lub od obszaru przylegającego do krzywej rzeki. W Krzywem zachowała się dawna filialna (parafia Końskie) cerkiew grekokatolicka p.w. Zaśnięcia Matki Bożej zbudowana w 1759 r. Od 1971 r. świątynia jest rzymskokatolickim kościołem filialnym (parafia Dydnia) p.w. Matki Bożej Łaskawej.

Tragicznym wydarzeniem w dziejach wsi zapisał się dzień 13 lutego 1942 r. Wtedy to funkcjonariusze gestapo zamordowali 8 osób narodowości żydowskiej. Ofiarami byli: Szyja Brand (ur. 1903), Izaak Fenig (ur. 1916), Mendel Fenig (ur. 1879), Mońka Fenig (ur. 1912), Pinkos Fenig (ur. 1910), Raisa Fenig (ur. 1895), Runda Fenig (ur. 1912) i Marynka Piszko.

Niebocko

Wieś ciągnie się wzdłuż Niebockiego Potoku - prawobrzeżnego dopływu Stobnicy. Posiada dogodne połączenia komunikacyjne z Brzozowem, Sanokiem i Dynowem. Miejscowość posiada prawdopodobnie dokument lokacyjny na prawie niemieckim wydany najpóźniej w 1444r. Wcześniej obszar wsi, podobnie jak pobliskiej Grabówki, był integralną częścią Grabownicy Starzeńskiej. Dopiero działalność osadnicza grabownickiego pana - Wilhelma Czeszyka, pozwoliła na terytorialne ukształtowanie się nowej osady. Następną wzmiankę źródłową posiadamy z 1455 r. (Nyeboczko). W późniejszych dokumentach pojawia się nazwa: Nieboczsko Wolia (1460,1461).

Spora kłopotów sprawia pochodzenie nazwy miejscowości. Niektórzy przyjmują, że może pochodzić od pierwszego sołtysa, przypuszczalnie zwanego Niebokiem. Brak dokumentów uniemożliwia weryfikację tej wersji. Wg innej koncepcji Niebocko to nazwa pochodzenia topograficznego, od wysokich wzniesień "blisko nieba położonych".

Na przełomie XIX i XX w. (aż do 1945 r.) dwór należał do Wiktorów i Kraińskich. Do dziś zachował się starodrzew: więzy, dęby, lipy. Pierwsza szkoła w Niebocku powstała w latach 1880-81. Budowę większego budynku zapoczątkowano w 1909 r. Służył on aż do lat 80-tych XX w., kiedy oddano do użytku nowy budynek w parku. W 1909 r. w Niebocku powstała najstarsza w gminie ochotnicza straż pożarna. Na przełomie lat 1980-81 w centrum Niebocka zbudowano murowany kościół parafialny p.w. św. Jana Kantego.

Niebocko jest znane z bardzo interesujących zabytków drewnianego budownictwa wiejskiego. Część tej zabudowy można podziwiać w skansenie Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.

Niewistka

Miejscowość położona na dawnym szlaku handlowym, wiodącym wzdłuż Sanu z Przemysła i Dynowa do Sanoka. Wzmiankowana po raz pierwszy w XV w. W 1436 r. wchodziła w skład potężnego majątku Kmitów, tzw. dóbr dynowskich. Lokowana na prawie niemieckim. W 1460 r. była wraz z Dynowem, Przedmieściem Dynowskim, Bachórzem, Dąbrówką, Siedliskami, Wołodzią, Warą, Izdebkami, Hłudnem, Nozdrzem, Łubnem, Ulanicą, Futomą, Kąkolówką, Błażową, Piątkową, Hyżnem, Hadlem, Szklarami, Hartą, Dylągówką, Gdyczyną i Chodorówką własnością Małgorzaty z Kmitów Mościcowej.

W latach 70-tych XX w. miejscowość ta była znana w związku z planowaną budową zapory wodnej na Sanie. Planowany zalew miał mieć ok. 24 km długości. Pod wodą znalazłyby się wtedy wsie: Dobra, Mrzygłód, Tyrawa Solna, Temeszów oraz w części tereny miejscowości: Dębna, Hłomcza, Krzemienna, Łodzina, Dydnia, Ulucz i Witryłów. Recesja gospodarcza przekreśliła te plany.

W Niewistce znajduje się zabytkowy drewniany kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Matki Bożej Anielskiej z 1872 r., którego fundatorem był Jan Bobczyński. Jego syn ks. Bolesław Bobczyński, dziekan jasielski poświęcił kościół w 1873 r. W 2004 r. wybudowano nowy, murowany kościół.

Obarzym

Niewielka wieś, wzmiankowana po raz pierwszy w latach 1577 i 1589. Poprzednio, jak wynika z opisu granic z 1533 r., należała do Niewistki. Nazwa miejscowości pochodzić ma od potoku, na którym powstała. Jednak Władysław Makarski w opracowaniu, dotyczącym nazw miejscowości dawnej ziemi sanockiej, wywodzi ją od słowa: obrany - tj. drzewo smolne, żywiczne lub miejsca wyrobu smoły. Teren na wzgórzach, porośnięty gęstymi lasami okalającymi wieś, daje możliwość takiego właśnie tłumaczenia nazwy osady. Jednak znacznie ciekawsze jest związane z tym miejscowe podanie. Otóż legenda głosi, że początek wsi dali dwaj Włosi, którzy przybyli tutaj z Rzymu. Według etymologii ludowej stąd właśnie pochodzi nazwa: Obaj z Rzymu, Oba z Rzym, Obarzym.

Powstały w pocz. XIX w. dwór był własnością Dwernickich. We wsi zachowała także się cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego zbudowana w 1828 r. Przed wojną mieszkało tu 40 grekokatolików. W 1970 r. cerkiew zamieniono na rzymskokatolicki kościół filialny p.w. Zwiastowania Najświętszej Panny Marii.

Temeszów

Wieś położona na lewym brzegu Sanu. W pobliżu, na górze zwanej Horodysko, znajduje się grodzisko kultury łużyckiej z epoki brązu. W okresie wczesnego średniowiecza prawdopodobnie istniał tu gród. Nazwa miejscowości pada po raz pierwszy w dokumencie z 25 czerwca 1361 r., kiedy to król Kazimierz Wielki w zamian za zasługi nadał dziedzicznie Piotrowi i Pawłowi, braciom z Węgier: Dydnię i Temeszów w celu zasiedlenia. Z takim prawem, jakie obowiązywało na tych terenach, gdy należały one do zamku sanockiego. Z racji nadania obaj bracia byli zobowiązani do udziału w wyprawach wojennych z kopią i 2 łucznikami.

W 1492 r., w wyniku podziału dóbr pomiędzy synów Elżbiety Dydyńskiej, właścicielem Temeszowa, Krzemienniej i Jabłonicy został Stanisław z Dydni. W XVI i XVII w. Temeszów był znanym miejscem obronnym ówczesnej ziemi sanockiej. Miejscowa szlachta wielokrotnie tu zagradzała drogę idącym na Sanok Tatarom. Na początku XVIII stulecia Stanisław Fredro na stromym wzniesieniu nad Sanem wybudował drewniany zameczek. Jeszcze na początku XX w. ówczesny właściciel Temeszowa, Włodzimierz Dwernicki, obiekt ten starannie utrzymywał. Tutaj w 1760 r. urodził się Wincenty z Tarnawki Tarnowiecki (syn Józefa i Heleny z Fredrów), który w późniejszym czasie pełnił odpowiedzialne funkcje państwowe. Był m.in. szambelanem cesarzowej Marii Teresy, a w rządzie Królestwa Warszawskiego powierzono mu zarządzanie „magistratami, komorami, łąkami i rogatkami”.

Do dziś zachowała się zachodnia część murowanego dworu, wzniesionego w poł. XIX w. w otoczeniu resztki zdewastowanego parku z pocz. XIX w. z zarośniętym stawem. W pobliżu znajduje się kaplica dworska p.w. Matki Bożej Ostrobramskiej wzniesiona w 1893 r. na miejscu poprzedniej z 1830 r.

Obecnie Temeszów jest spokojną wsią letniskową. Nad rzeką znajduje się pole biwakowe. Stąd Temeszów idealnie nadaje się na miejsce postoju także dla kajakarzy. Od ćwierć wieku wieś odwiedzają uczestnicy ogólnopolskiego spływu kajakowego Sanok - Przemysł.

Ulucz

Jedna z najstarszych wsi w całym regionie brzozowskim, ze śladami osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Położona na prawym brzegu Sanu, dawniej zwana Hulicz lub Ulicz. Została założona na prawie ruskim jeszcze przed 1340 r. W dokumentach źródłowych wymieniona po raz pierwszy w 1373 r. W XV w. była królewsczyzną. W 1402 r. król Władysław Jagiełło nadał miejscowym służkom osadę Dobra, położoną na południe od Ulucza, z obowiązkiem brania udziału w wyprawach wojennych i pełnienia służb wobec zamku sanockiego. W wiekach XVI-XVII istniała w Uluczu przystań dla spławiających Sanem zboże, potaż i sól z żupy w Tyrawie Solnej. W słynnej miejscowej stoczni rzecznej powstawały barki, tzw. komięgi, służące właśnie do spławiania soli w dół rzeki. Działały tu również folusz i młyn. W 1565 r. w Uluczu mieszkało 29 kmieci, 8 zagrodników, pop i 2 karczmarzy. Po pierwszym rozbiórce Polski dobra uluckie przeszły na własność austriackiego zaborcy. W 1828 r. wieś sprzedano Teodorowi Tergonde i Kazimierzowi Gozdowiczowi.

W latach 20-lecia międzywojennego Ulucz był dużą wsią, liczącą ok. 400 gospodarstw. Na 2040 mieszkańców 1620 było grekokatolikami. Działała tu dwujęzyczna szkoła 3-klasowa, Spółdzielnia „Jednist” i czytelnia „Proświty”. Powojenne losy wsi to jeszcze jeden z tragicznych epizodów ludności zamieszkującej tereny pogranicza. W odwecie za wymordowanie mieszkańców i spalenie Temeszowa przez oddziały UPA, funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa spalili Ulucz, a jego mieszkańcy zostali wysiedleni. Zdziczałe sady, zarosłe resztki zabudowań, zapadłe studnie - to jedyne dowody na istnienie pół wieku temu jednej z największych i najludniejszych wsi powiatu brzozowskiego.

Na górującym nad wsią wzgórzu Dębnik, otoczona starodrzewem, stoi cerkiew grekokatolicka p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego. Przez długi czas uważana była za najstarszą świątynię obrządku wschodniego w Polsce (datowaną na lata 1510-1517). Prawdopodobnie to datowanie odnosiło się jednak do drugiej, parafialnej cerkwi istniejącej w Uluczu (rozebranej w 1909 r.) - murowanej, p.w. św. Mikołaja, dobrze ufortyfikowanej, oznacznie starszej metryce niż pocz. XVI w. Cerkiew p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego pochodzi z ok. 1659 r. W okresie staropolskim świątynia wchodziła w skład zabudowań klasztornych unickiego zakonu bazylianów. Sam klasztor był prawdopodobnie również drewniany, otoczony podwójnym kamiennym murem, rozdzielonym fosą. W umocnienia obronne były wkomponowane dwie drewniane baszty. Jedna z nich spłonęła przed rokiem 1939, a drugą, podobnie jak i mury rozebrano po 1947 roku. W klasztorze bazylianie prowadzili szkołę rzeźbiarzy, wyrabiających m.in. ikonostasy. Bazylianie opuścili wzgórze Dębnik w 1744 r., aby przenieść się do Dobromila. Cerkiew była użytkowana do 1947 r. Pod koniec lat 50-tych XX w. w cerkwi przeprowadzono badania archeologiczne. Obiekt zabezpieczono i odrestaurowano (1961-64). Obecnie stanowi ona filię Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Na starym cmentarzu grekokatolickim (na wzgórzu Dębnik) chowano w latach I wojny światowej ofiary cholery. W międzywojniu usypano tu mogiłę ku czci strzelców siczowych.

Witryłów

Miejscowość nad Sanem. Zarządzeniem Ministra z dnia 22 sierpnia 1977 w. wprowadzono w Polsce zmiany w nazewnictwie miejscowości. Nazwa wsi została zmieniona na "Wietrzna". Podobny los spotkał inne miejscowości Gminy Dydnia. Ulucz nazwano: Łąka, Niewistkę zamieniono na Podrzecze, a Hroszówkę na Groszówkę. Taki stan rzeczy trwał przez kilka lat aż do momentu, kiedy przywrócono pierwotne nazwy.

Witryłów leży na obszarze starego osadnictwa ruskiego w dolinie Sanu. Osada powstała zapewne jeszcze przed 1340 r. A ponieważ nie jest znane prawo tej wsi, było więc ono prawdopodobnie ruskie. W źródłach Witryłów występuje po raz pierwszy w 1424 r. Osada nosiła nieco odmienną od współczesnej nazwę: Iutrilow. Pochodzi ona, jak się wydaje, od któregoś ze starych ruskich imion. Z 1507 r. pochodzi wzmianka o istnieniu cerkwi parafialnej. Po ludności ruskiej pozostała położona na wzgórzu świątynia (parafia Końskie) p.w. św. Michała Archanioła, niegdyś cerkiew grekokatolicka, wzniesiona w 1812 r., przebudowana na pocz. XX stulecia z zatarciem stylu.

W latach 1914-20 większość mieszkańców Witryłowa zmieniła obrządek na łaciński, wskutek czego w roku 1935 na 1060 mieszkańców tylko 250 było grekokatolikami. Po 1947 r. cerkiew nie była użytkowana i uległa poważnym zniszczeniom. Obecnie świątynia jest użytkowana jako kościół filialny, rzymskokatolicki p.w. Najświętszej Maryi Panny Nieustającej Pomocy, należący do parafii w Końskim.

W XIX w. wieś należała kolejno do: Anny Bogusz, Władysława Falkowskiego i dr. Jana Kozłowskiego, a wreszcie Dwernickich. Do połowy XX wieku w Witryłowie istniał dwór.

Uległ on częściowemu spaleni w 1946 r. Pozostały po nim piwnice z 1828 r., a także resztki parku z kasztanowo-modrzewiową aleją i kilkoma starymi dębami. Dużą atrakcją Witryłowa jest wisząca kładka nad Sanem. Można dzięki niej łatwo dotrzeć do Ulucza, do zabytkowej cerkwi.

Wydrna

Z najstarszych wzmianek o Wydrnej wiadomo, że od 1430 do 1650 r. wieś ta należała do rodziny Dydyńskich herbu Gozdawa, piszących się wówczas Dedyńskimi z Dedni (czyli Dydni). W latach 1430 - 1447 należała do Małgorzaty Dydyńskiej, wdowy po Mikołaju. Po niej odziedziczyli ją synowie Paweł i Mikołaj. W latach 1650 - 1700 właścicielami wsi byli Wisłocy herbu Sas. Przez Annę Wisłocką, zamężną z podczaszym liwskim Melchiorem Gniewoszem herbu Rawicz, wieś przeszła na Gniewoszków, do których należała do 1780 r. Przez następne 20 lat pozostawała w rękach rodziny Ścibor-Rylskich.

Od początku XIX w. wieś była we władaniu Jana Antoniego Czaplic-Pohoreckiego, a potem jego syna Feliksa, szlachcica światłego i dążącego do zniesienia pańszczyzny w Galicji, od którego majątek ten zakupił w 1829 r. Marcin Sękowski herbu Prawdzic (1781-1834), ożeniony z Teklą z Grodzickich (1790 - 1855). Potem była to własność ich syna, Edwarda Sękowskiego (1823-1887), ożenionego z Wiktorią z Jagielskich (1827-1896). Z dokumentów parafialnych w Dydni wynika, że w XIX w. górna część Wydrnej była dzierżawiona przez rodzinę Suchodolskich herbu Janina. W połowie XIX wieku właścicielami posiadłości tabularnej w Wydrnej byli bracia Sętkowscy.

Rok 1846 to słynna rzeź galicyjska, która swym zasięgiem objęła również Wydrną. Chłopi z okolicznych wsi napadli na dwory Suchodolskich i Sękowskich, plądrując przy tym ich majątek.

W 1894 r. folwark dolny objęła córka Edwarda Sękowskiego (1823-1887) i Wiktorii z Jagielskich (1827-1896), Bronisława Sękowska (1852-1929), zamężna z Franciszkiem Ksawerym Gedlem (1837 - 1905), która jako bezdietna przepisała swe dobra w 1920 r. na młodszą siostrę, Jadwigę (1862-1948), zamężną ze Stefanem Klingiem (1838-1901). Natomiast wieś górna, stanowiąca 3/4 całego majątku, wyszła z posiadania Sękowskich w 1903 r., kiedy brat Bronisławy, Romuald Sękowski (1865-1889) sprzedał należące do niego dobra Antoniemu Krupnickiemu. Znacznie w ten sposób pomniejszony (o 75%) majątek Sękowskich dzięki takiemu podziałowi uniknął przymusowej parcelacji po II wojnie światowej, a skromny dworek Sękowskich w dolnej części wsi nadal należy do potomków tej rodziny.

5.2.2 Krajobraz kulturowy

Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie krajobrazu kulturowego, którym jest „przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”. Na zasoby dziedzictwa kulturowego gminy Dydnia składają się obiekty stanowiące świadectwo minionej epoki oraz posiadające wartość historyczną, artystyczną lub naukową, w tym zabytki nieruchome, zabytki ruchome, stanowiska archeologiczne. Ocalałe, znaczące elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamej dla regionu. W tym znaczeniu stanowi on przedmiot ochrony, której formy określają w różnym stopniu cztery ustawy, a mianowicie:

1. ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
2. ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
3. ustawa o ochronie przyrody,
4. ustawa prawo ochrony środowiska.

Gmina Dydnia jest jedną z sześciu gmin wchodzących w skład powiatu brzozowskiego. Położona jest na obszarze Pogórza Dynowskiego i Przemyskiego, w dolinie rzeki San. Jest krainą o burzliwej przeszłości. Skutki następujących po sobie zdarzeń miły niewątpliwie wpływ na dzisiejszy obraz tego terenu. Tutaj znajduje się jedna z najstarszych cerkwi (Ulucz), liczne dwory, drewniana architektura sakralna oraz liczne zabytkowe kapliczki.

Granice administracyjne Gminy Dydnia obejmują 15 miejscowości: Dydnia, Grabówka, Hroszówka, Jabłonica Ruska, Jabłonka, Końskie, Krzemienna, Krzywe, Niebocko, Niewistka, Temeszów, Obarzym, Ulucz, Witryłów i Wydrna. Hroszówka i Jabłonica Ruska jako wsie opuszczone nie są sołectwami. Powierzchnia gminy wynosi 130 km².

Obszar Gminy rozdziela rzeka San, której długość w jej granicach wynosi 16 km. Obniżenie, jakim jest dolina Sanu, było od wieków wykorzystywane jako trakt komunikacyjny. Biegnie tamtędy szosa łącząca

Przemyśl, Dynów, Przeworsk z Grabownicą, Brzozowem i Sanokiem. Połączenia w skali lokalnej zapewnia sieć dróg między Rzeszowem a Bieszczadami.

Najstarsze ślady człowieka na terenie Gminy Dydnia pochodzą z epoki kamienia. Są to narzędzia krzemienne i kamienne m.in. z Dydni i Niebocka. Znaleźiska z epoki brązu odkryto w Uluczu, Temeszowie i Jabłonicy Ruskiej. W okresie wpływów rzymskich istniały osady w Uluczu i Jabłonicy Ruskiej. Z XIII w. pochodzi grodzisko w Temeszowie. W okresie wczesnopiastowskim istniały także osady typu otwartego w Końskiem i Uluczu. Przez obszar gminy przechodził wówczas ważny szlak komunikacyjny o znaczeniu międzynarodowym, który biegł od Przemyśla, wzdłuż Sanu, do Sanoka i dalej ku granicy węgierskiej.

Okolice Dydni, po okresie zmian przynależności państwowej za pierwszych Piastów i parowiekowej zależności od Rusi Halickiej, zostały na stałe włączone do polski przez króla Kazimierza Wielkiego w 1340 r.

Najbardziej tragiczne dzieje regionu były w latach II wojny światowej. Już w pierwszych dniach września 1939 r. wojska niemieckie wkroczyły na teren obecnej Gminy Dydnia. 17 września na teren Polski wtargnęła Armia Czerwona. Na podstawie umowy obu agresorów San stał się granicą niemiecko - sowiecką. Miejscowości położone za Sanem: Ulucz, Hroszówka, Jabłonica Ruska włączono do ZSRR. Pozostałe wsie obecnej gminy weszły w skład utworzonego przez Niemców Generalnego Gubernatorstwa. Taki stan rzeczy trwał blisko dwa lata, aż do agresji niemieckiej na Związek Radziecki w czerwcu 1941 r.

Na powojennych latach w znacznej mierze ciążyła trudna sytuacja Kościoła grekokatolickiego. W wyniku działań władz komunistycznych grekokatolicka ludność w liczbie ok. 150 000 osób z obecnej południowo - wschodniej Polski została wysiedlona do ZSRR oraz na tzw. ziemie odzyskane (zachodnia i północna część Polski). Ten sam los spotkał unitów zamieszkujących tereny obecnej Gminy Dydnia. Opuszczone przez nich cerkwie zaczęły popadać w ruinę. Większość z nich z czasem została zamieniona na kościoły rzymskokatolickie. Wyjątek stanowi opuszczona cerkiew p.w. św. Mikołaja w Grabówce.

Na tradycyjną kulturę regionu duży wpływ wywarł rozwój przemysłu naftowego w II poł. XIX w. Drugim czynnikiem była emigracja zamorska, której początek nastąpił w latach 80-tych XIX w. Rosnące z każdym rokiem rzesze robotników - naftowców oraz powracający z oceanu po kilku latach pracy zarobkowej reemigranci stali się zaczynem przemian zarówno o charakterze gospodarczym jak i kulturalnym. W przemianach tych przodowały wsie położone w rejonie zagłębia naftowego, natomiast w mniejszym stopniu miejscowości nadszańskie.

Charakterystyczne obiekty zabytkowe występujące na terenie gminy to drewniane zabytki sakralne zlokalizowane w Grabówce, Jabłoncy, Końskiem, Krzemiennej, Krzywem, Temeszowie, Witryłowie i Niewistce. W szeroko rozumiany krajobraz kulturowy wpisują się ponadto założenia cmentarzy wyznaniowych (Dydnia, Ulucz, Witryłów, Krzywe, Końskie, Jabłonka, Grabówka), założenia rezydencjonalne (Dydnia, Jabłoncy, Końskiem, Krzemiennej, Niewistce, Temeszowie i Wydrnej), a także kapliczki i krzyże przydrożne (m.in. w Witryłowie, Jabłoncy i Krzywem).

Drewniane budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej. Zagrody chłopskie wyglądały rozmaicie. Najczęściej budowano dwutraktowe chałupy o funkcji mieszkalno - gospodarczej. Po jednej stronie przelotowej sieni, dzielącej część mieszkalną od gospodarczej, znajdowała się duża izba i alkierz, a po przeciwnej - wąska komora i obszerna stajnia. Czasem część gospodarcza była wysunięta ok. 1-1,5 m przed lico budynku, w związku z czym nad frontową ścianą części mieszkalnej tworzył się obszerny podcieniowy okap, niekiedy wsparty na słupach. Stanowiły przedłużenie budynku mieszkalno-gospodarczego lub były budowane oddzielnie. Wówczas miały pośrodku przelotowe boisko i dwa asymetryczne sąsieki po jednej stronie. Po drugiej stronie znajdowała się wozownia, którą posiadali zamożniejsi gospodarze.

Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu.

W krajobraz kulturowy Gminy wpisują się także wartości niematerialne. Taką wartością są m.in. herb gminy Dydnia. Wartością niematerialną jest również tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy przez lokalne stowarzyszenia na licznie organizowanych imprezach, czy spotkaniach.

Wszystkie wyżej przedstawione elementy krajobrazu gminy Dydnia stanowią przestrzeń historyczną, która w ciągu wieków świadomie była kształtowana przez człowieka.

5.2.3 Zabytki nieruchome

Zabytek nieruchomy to (zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Dydnia zlokalizowanych jest stosunkowo dużo zabytków nieruchomych, do których należą budowle o charakterze sakralnym, zespoły rezydencjonalne, parki, budowle użyteczności publicznej, ponadto cmentarze oraz zabytki małej architektury - kapliczki.

Poniżej zaprezentowano najważniejsze zabytki wpisane i niewpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Dydnia.

► Zabytki sakralne

Kościół:

Kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. św. Michała Archanioła i św. Anny w Dydni (rejestr zabytków nr A-1321 z 28.11.1995 r.). Budowę kościoła rozpoczęto w 1873 r. Rozebrano wówczas drewniany kościół z 1600 r. Świątynia została wzniesiona z fundacji kolatora Feliksa Pohoreckiego i miejscowych parafian za probostwa ks. S. Kloczkowskiego. Jego konsekracji p.w. św. Michała Archanioła i św. Anny dokonał w 1882 r. bp przemyski Ignacy Łobos. Kościół usytuowany jest w centrum wsi, na wysokim, prawym brzegu potoku Stara Rzeka, na wysuniętym cyplu, z trzech stron ograniczonym skarpami opadającymi w szeroką dolinę. Otoczony wysoką zielenią o naturalnym rozplanowaniu. Świątynia nie jest orientowana. Kościół posiada układ trójnawowy, dwuwieżowy, symetryczny. Nawy boczne znacznie węższe od środkowej. Korpus nawowy 4-prześłowy. Prezbiterium wydłużone, zamknięte trójboczną absydą 3-prześłową. Po jego bokach znajduje się zakrystia i kaplica NMP. Nad zakrystią skarbczyk. Od frontu świątynię akcentuje masyw wieżowy, wtopiony w korpus nawowy. W przyziemiu obu wież ustawionych na osiach naw bocznych, umieszczone są kruchty. Mury wzniesione są z cegły ceramicznej, cokol z kamienia ciosowego. Sklepienia w nawach, prezbiterium i pod chórem muzycznym, krzyżowo-żebrowe ze zwornikami. Otwory drzwiowe ujęte w portale z ciosów piaskowca sklepienie ostrołukowo. Otwory okienne sklepienie ostrołukowo, z ościeżami oprawionymi od zewnątrz kamieniem ciosowym ułożonym kostką o zębatym brzegu. Rozeta w fasadzie ujęta w kamienne profilowane obramienie. Dach kryty blachą miedzianą w arkuszach łączonych na rąbek stojący. Posadzka terakotowa dwu i wielobarwna. Elewacja o nagim wątku ceglany, skontrastowana aplikacjami z piaskowca i tynku. Wnętrze w układzie trójnawowym, halowym otwarte jest do prezbiterium tej samej szerokości i wysokości co nawa główna. Wyposażenie w stylu neogotyckim.

W sąsiedztwie kościoła położona jest dawna (obecnie nieużytkowana) plebania wzniesiona w 1917 r. wg projektu arch. Bogdana Tretera. Drewniana, na wysokim, kamiennym podmurowaniu, częściowo podpiwniczona. Ściany konstrukcji zrębowej, z bierwion modrzewiowych, od zew. szalowane gontem, od wew. pokryte tynkiem. Budynek parterowy, na rzucie prostokąta, z cofniętą w głąb, przeszkloną werandą na osi elewacji pn. i pd. oraz sienią na osi elewacji zach. Układ wnętrz dwutraktowy, sześciosiowy. Obok dawnej plebani położony spichlerz z XIX w., przebudowany ok. 1927 r., na planie zbliżonym do kwadratu, o fundamentach z kamienia łamanego i wyższej drewnianej kondygnacji

Kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Jabłonce (rejestr zabytków nr A-1412 z 28.11.1995 r.). Położony jest przy drodze, w środkowej części wsi Jabłonka. Jest on pierwszą świątynią parafialną na terenie wsi. Został wzniesiony staraniem Antoniego Krasieńskiego (właściciela dóbr ziemskich w Jabłonce) w 1936 r. Projekt kościoła został wykonany przez ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Lwowie - Bogdana Tretera. Konsekracja kościoła nastąpiła w 1940 r. Świątynia drewniana, na kamiennym podmurowaniu, niepodpiwniczona. Ściany konstrukcji zrębowej, od zewnątrz pokryte ozdobnym szalunkiem z krótkich zaokrąglonych desek, imitujących gont. Kruchta zach. konstrukcji słupowej, szalowana. Wieżyczka nad sygnaturką konstrukcji słupowo - zastrzałkowej, obita blachą miedzianą. Dachy kryte gontem z trójkątnym szczytem od zach. Kościół orientowany, na rzucie wydłużonego prostokąta, od wschodu zamkniętego trójbocznie. Wnętrze podzielone na trzy nawy z obejściem wokół prezbiterium, zaadaptowanym na zakrystię i pomieszczenia składowe.

Kościół parafialny rzymskokatolicki w Końskiem. Świątynia usytuowana jest na skrzyżowaniu dróg prowadzących do Wirtyłowa i Raczkowej, na wzniesieniu. Wybudowana przez właścicieli miejscowego dworu. Obecnie opuszczona, zagrożona ruiną. Posiada prostokątne, jednoprzestrzenne wnętrze z wydzielonym przedsionkiem, trójbocznie zamknięte od strony ołtarza, oświetlone ośmioma wąskimi,

prostokątnymi oknami. Obok ołtarza przy ścianie zach. zakrystia. Konstrukcję ścian tworzy drewniany szkielet (słupy i rygle wypełnione cegłą). Z ołtarza zachowana jedynie mensa na murywanym postumencie. Ściany przedsionka szalowane deskami z listwowaniem. Więźba dachowa konstrukcji krokwiowo-jętkowej. Dach pokryty blachą. W szczycie dachu, nad przedsionkiem czworoboczna wieżyczka na sygnaturkę o bokach obitych deskami.

Kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Matki Bożej Anielskiej w Niewiście. Świątynia usytuowana jest w środkowej części wsi, przy drodze biegnącej przez miejscowość, wśród zabudowań. Fundatorem kościoła był Jan Bobczyński, którego syn ks. Bolesław Bobczyński, (ówczesny dziekan jasielski) poświęcił kościół w roku 1873. Obecnie kościół jest nie użytkowany, jego rolę spełnia nowy kościół. Kościół pozbawiony jest części wyposażenia, brak obrazów drogi krzyżowej, oraz dwóch bocznych obrazów w ołtarzu głównym.

Cerkwie:

Cerkiew grekokatolicka p.w. św. Michała w Grabówce (rejestr zabytków nr A-1351 z 31.08.1994r.). Świątynia położona na skraju wsi (wsch. część), w sąsiedztwie cmentarza parafialnego (rzym.-kat.), usytuowana na wzgórzu stromo opadającym w kierunku płd. - wsch., porośniętym starodrzewem. W sąsiedztwie cerkwi znajduje się murowana dzwonnica. Pierwsza cerkiew gr.-kat. w Grabówce została wzniesiona w 1789 r. Budowla ta wykonana z drewna została rozebrana po połowie lat 50-tych XIX w. Na jej miejscu w 1864 r. wzniesiono obecną cerkiew p.w. św. Mikołaja. Do 1921 r. była jedyną świątynią na terenie wsi, t. j. do utworzenia parafii rzym. - kat. Do końca II wojny światowej była użytkowana przez parafię gr.-kat. Po wysiedleniu ludności rusińskiej w 1946 r., cerkiew została opuszczona i stopniowo ulega dewastacji. W chwili obecnej zagrożona jest ruiną. Ostatni remont cerkwi miał miejsce w 1922 r. Cerkiew orientowana, murowana z łupanego piaskowca warstwowego i kamieni polnych na zaprawie wapiennej, otynkowana. Wieżyczka na sygnaturkę konstrukcji słupowo - zastrzałkowej, pokryta blachą ocynkowaną. Kruchta konstrukcji słupowej, 2-kondygnacyjna, szalowana deskami. Dachy kryte gontem, na zew. dodatkowo pokryte blachą ocynkowaną. Ściana szczytowa nad kruchtą obita gontem. Otwory okienne prostokątne zamknięte półkoleściami (nawa) i łukiem odcinkowym (prezbiterium). Świątynia na planie prostokąta z wyodrębnionym węższym i krótkim prezbiterium, zamkniętym półkolistym, spłaszczonym łukiem. Do płn. ściany prezbiterium i wsch. ściany nawy przylega zakrystia na rzucie zbliżonym do kwadratu. Do zach. ściany nawy dostawiona drewniana kruchta na rzucie wydłużonego prostokąta. Prezbiterium i nawa nakryte wspólnym płaskim stropem z dekoracją malarską z 1922 r.

Cerkiew grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego, obecnie kościół rzym.-kat. p.w. Przemienienia Pańskiego i Matki Boskiej Bolesnej w Końskie (rejestr zabytków nr A-165 z 19.10.1989 r.). Usytuowana jest pośrodku wsi przy drodze z Witryłowa do Krzemiennej. Zbudowana w 1927 r. na miejscu starszej drewnianej z 1832 r., która spłonęła w 1914 r. Prace budowlane zostały wykonane przez cieślów prawdopodobnie z Bliznego. Materiał na budowę podarował miejscowy właściciel dworu nazwiskiem Nowak - Them. W 1946 r. cerkiew została opuszczona na skutek wysiedlenia ludności ukraińskiej. W 1947 r. przejął ją kościół rzym. - kat. Otoczona jest drzewostanem, na płn. - zach. stoi dzwonnica. Od płd. - wsch. niegdyś stała stara plebania (obecnie nie istnieje). Cerkiew drewniana o konstrukcji wieńcowej i słupowo - ramowej, oszalowana pionowo. Cokół kamienny, osłonięty gontowym fartuchem. Na rzucie krzyża łacińskiego z prezbiterium oraz transeptem zamknięty 3-bocznie. Nad skrzyżowaniem ramion spłaszczona kopuła na 8-bocznym tamburze. Od płn. zakrystia. Babiniec poprzedzony jest węższym przedsionkiem. Chór muzyczny dostępny z babinca. Tambur konstrukcji słupowo-ramowej, oszalowany, obity blachą. Dach o ustroju wieszarowym stężonym kleszczami, kryty blachą. Daszki boczne o konstrukcji krokwiowo-płatowej kryte blachą. Kopuła konstrukcji słupowej, ukształtowana na krążynach, kryta blachą. Otwory okienne o różnej wielkości zakończone łukiem pełnym, 3-skrzydłowe z podziałem szczeblinowym. Otwory drzwiowe prostokątne, 2-skrzydłowe spągowe, opierzone w jodełkę i płycinowo. Wyposażenie stanowi: ołtarz główny z Ulucza z 1736 r., ołtarze boczne z Krzywego z 2 ćw. XVIII w., organy, ambona z Lutoryża, szafa w zakrystii z 1 poł. XIX w. Cerkiew zbudowana jest w stylu narodowym ukraińskim typowym dla XX w. W 2015 r. przeprowadzono prace remontowo-konserwatorskie.

Cerkiew grekokatolicka p.w. Wprowadzenia Matki Bożej do Świątyni, obecnie kościół rzym.-kat. p.w. Matki Bożej Królowej Polski w Krzemiennej (rejestr zabytków nr A-348 z 04.12.1995 r.). Świątynia usytuowana przy drodze biegnącej przez wieś (Dydnia-Dynów), pomiędzy zabudowaniami wsi. Pierwszą cerkiew wybudowano w XVII w. jako filialną parafii w Jabłonicy Ruskiej. Uległa ona zniszczeniu. Na jej miejscu wzniesiono w 1867 r. drugą świątynię, która istnieje do dziś. W latach 1880-86 mieszkańcy wsi przeszli na obrządek łaciński. Cerkiew zamknięto. W 1936 r. wszyscy mieszkańcy byli obrządku rzym.-kat. W następstwie tej zmiany świątynia została zmieniona na kościół rzym.-kat. Zmianie uległ również jej

wygląd zewnętrzny - kopuła została zamieniona na wieżyczkę. Po II wojnie światowej świątynia była nieużytkowana. Od lat 60-tych XX w. jest kościołem filialnym parafii rzym.-kat. w Dydni. Cerkiew drewniana, w konstrukcji zrębowej, na podmurówce betonowej, osłoniętej fartuchem z desek. Z zewnątrz oszalowana pionowymi deskami. Ściany zewn. i wew. wzmocnione lisicami. Okna 1-skrzydłowe, drewniane, w konstrukcji krosnowej. Drzwi 1-skrzydłowe, klepkowe, ćwiekowane. Cerkiew dwudzielna, nawa na rzucie prostokąta. Od płn. - wsch. prostokątne prezbiterium, nieco węższe od nawy do którego od pld. - wsch. przylega niewielka, prostokątna zakrystia. Nawa od pld. poprzedzona wewnętrznym, prostokątnym babińcem.. Tej samej szerokości co nawa. Wyposażenie: ołtarz główny barokowy z pocz. XVIII w., dwa boczne ołtarze rokokowe z 2 poł. XVIII w., w babińcu dekoracja malarska z XIX/XX w. W 2015 r. przeprowadzono prace remontowo-konserwatorskie.

Cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Zaśnięcia NMP, obecnie kościół filialny rzym.-kat. p.w. Matki Bożej Łaskawej w Krzywem. Usytuowana w pld. części wsi, na wsch. zboczu przy drodze łączącej wieś Końskie z drogą Brzozów - Dynów, na niewielkim wzniesieniu w kształcie półwyspu dość stromo opadającego na płn. - wsch. Cerkiew zbudowana w 1759 r. jako filia należąca do parafii w Końskim. Odnowiona w 1872 r. Zdjęto wówczas gontowe pokrycie dachu i zastąpiono je blachą. Zbudowano nową sygnaturkę, a ściany wnętrza pokryto polichromią iluzjonistyczną o motywach architektonicznych. Po II wojnie światowej cerkiew uległa zniszczeniu i dewastacji, szczególnie z powodu jej opuszczenia. W latach 50-tych XX w. przeprowadzono remont adaptacyjny na cele szkole, który spowodował zmianę układu wnętrza. Od 1988 r. cerkiew została przejęta przez kościół rzym. - kat. parafii Dydnia, przeszła wówczas kolejny remont przystosowując ją na nowo na cele sakralne. Cerkiew prezentuje typ budownictwa ludowego o bardzo skromnym programie architektonicznym wywodzącym się prawdopodobnie z budownictwa świeckiego o tradycjach sięgających XIV w. Świątynia drewniana, orientowana, na cokole z kamienia polnego. Ściany konstrukcji zrębowej, zwęglowane na jaskółczy ogon. Naroża prezbiterium wzmocnione jednostronnie słupami. Prędsionek konstrukcji łątkowo - sumikowej, częściowo słupowo - ramowej. Ściany oszalowane. Wieżyczka na sygnaturkę konstrukcji słupowo - zastrzałkowej. Dachy kryte blachą. Plan 2-dzielny. Nawa podłużna połączona z babińcem. Prezbiterium węższe, kwadratowe. Od strony pld. zakrystia. Prezbiterium wtórnie zamknięte ścianą z wejściem z boku. Nawa i prezbiterium równej wysokości nakryte dachem 2-spadowym, nad prezbiterium przechodzącym w 3-spadowy. Prędsionek niższy nakryty dachem 2-spadowym z przyczółkiem. Zakrystia nakryta dachem pulpitowym.

Cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego, obecnie kościół filialny rzym.-kat. p.w. Zwiastowania NMP w Obarzynie (rejestr zabytków nr A-345 z 27.02.2012 r.). Położona na końcu wsi Obarzym (zach. część), przy drodze prowadzącej do Izdebek, na wzniesieniu. Cerkiew powstała w 1828 r. z fundacji Tekli z Bogdańskich p.v. Tarnowiecka, s.v. Pohorecka, jako wyraz pamięci po śmierci pierwszego męża, Józefa Tarnowieckiego, właściciela wsi Obarzym. Konsekracja cerkwi odbyła się 18.VIII. 1828 r. W 1929 r. poddana pracom remontowym (usunięto gontowe pokrycie dachu i zamieniono je na blachę, na miejscu wcześniejszej wieżyczki postawiono nową, a we wnętrzu wybudowano chór muzyczny). Po II wojnie cerkiew zamknięto, w późniejszych latach odbywały się tu lekcje religii dla dzieci ze wsi. Wyposażenie świątyni ulegało systematycznie niszczeniu i dewastacji. Obecnie służy jako kościół filialny rzym.-kat. Cerkiew w swojej bryle zachowuje zachowała pierwotną formę, pomimo zmian, jakim uległa od czasu powstania. Świątynia drewniana, ściany z bali o konstrukcji zrębowej, na rybi ogon, z zewnątrz pobite gontem, od wew. oszalowane w jodełkę. Cokół z kamienia polnego i łamanego na zaprawie gliniano-wapiennej i cementowej, otynkowany. Wieżyczka drewniana, 8-boczna. Otwór drzwiowy prostokątny. Otwory okienne prostokątne, dość duże. Na rzucie wydłużonego 8-boku. Niedużych rozmiarów, z korpusem nakrytym wysokim dachem 8-bocznym z kalenicą. Kościół ma układ salowy.

Cerkiew grekokatolicka parafialna p.w. Wniebowzięcia Pańskiego, obecnie filia Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku w Uluczu (rejestr zabytków nr A-268 z 14.02.1992 r.). Świątynia należy do najstarszych zachowanych, drewnianych świątyń Kościoła Wschodniego. Usytuowana jest na zalesionym, wysokim szczycie wzgórza Dębniak. Przez długi czas uważana była za najstarszą świątynię obrządku wschodniego w Polsce (datowaną na lata 1510-1517). Prawdopodobnie to datowanie odnosiło się jednak do drugiej, parafialnej cerkwi istniejącej w Uluczu (rozebranej w 1909 r.) - murowanej, p.w. św. Mikołaja, dobrze ufortyfikowanej, o znacznie starszej metryce niż pocz. XVI w. (być może powstałej w pocz. XV w.), określanej mianem „biała cerkiew”. Wyniki badań dendrochronologicznych drewnianej cerkwi p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego wykazały, że materiał na jej budowę ścięto w 1658 r. Z kolei najstarsze zabytki ruchome pozyskane podczas sondażowych badań archeologicznych, przeprowadzonych na wzgórzu w latach 1958-1959 i 1964, datowane zostały na XV w. Można zatem przypuszczać, że obecnie istniejąca cerkiew, zbudowana ok. 1659 r., nie była pierwszą świątynią jaką tu wzniesiono. Wspomniane wyżej badania archeologiczne wykazały, że również cerkiew

na Dębniku posiadała umocnienia obronne w postaci dwóch pierścieni kamiennych murów obronnych oraz dwóch murowano-drewnianych wież. Trudno cokolwiek powiedzieć o dalszej historii zachowanej, drewnianej cerkwi. Z nie zawsze wiarygodnych przekazów pośrednich dowiadujemy się jedynie, że była to cerkiew monastyrzka bazylianów, których w 1744 r. przeniesiono do Dobromila. Od tej pory służyła jako filialna i do czasu ostatniej wojny była ośrodkiem ruchu pielgrzymkowego. Po wysiedleniu ludności ukraińskiej i spaleniu wsi cerkiew pozostawała opuszczona, pozbawiona zadaszenia. Gruntowny remont zabytku przeprowadzono w latach 1961-1969. Obecnie cerkiew jest filią Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Świątynia jest orientowana, otacza ją cmentarz przycerkiewny. Budowla trójdzielna, z prezbiterium zamkniętym od wschodu trójbocznie, kwadratową nawą oraz prostokątnym babińcem poprzedzonym podcieniem na słupach. Po obu stronach prezbiterium znajdują się otwarte do prezbiterium pomieszczenia prothesis i diakonikon. Nawa jest nieznacznie szersza od prezbiterium i babińca. Bryła obiektu jest zwarta. Dominują w niej duże płaszczyzny wielopołaciowych, nisko opuszczonych dachów kalenicowych prezbiterium i babińca. Okap dachu babińca od zach. wsparty jest na ośmiu słupach z mieczami. Przedłużeniem połączy dachowych babińca są szerokie dachy okapowe nawy, wsparte na wysuniętych belkach zrębu (tzw. rysiach). Zdecydowaną dominantę wysokościową stanowi część środkowa cerkwi - masyw nawowy. Górną partię zrębu ścian nawy opinają dwa rzędy daszków okapowych, ponad którymi założony jest niski, ośmioboczny tambur przekryty ośmiopłaciową kopułą zwieńczoną pseudolatarnią. Cerkiew posadowiona jest na podmurowaniu z kamienia łamanego, wzniesiona z drewna jodłowego, w konstrukcji zrębowej (wieńcowej). Wszystkie dachy, ściany prezbiterium oraz ściany nawy powyżej zadaszenia pokryte są gontem. Poniżej zadaszenia nawy, prothesis i diakonikonu oraz w babińcu pozostawiono odsłonięty zrąb. W zamknięciu prezbiterium wycięte są dwa okrągłe okna i jedno prostokątne, w nawie dwa większe, prostokątne okna. Portale wejściowe (w babińcu i południowej ścianie nawy) są prostokątne, z wrytym w nadprożu motywem oślego grzbietu. Wnętrze nawy przekrywa zrębowa kopuła ośmiopłaciowa na pendentywach, stężona krzyżowym podciągami, w prezbiterium i babińcu założone zostały zrębowe sklepienia pseudokolebkowe, stanowiące przedłużenie zrębowych ścian tych pomieszczeń. Pomiędzy babińcem a nawą znajduje się szerokie, wtórnie powiększone przejście. Pomiędzy nawą a prezbiterium zachowała się ściana i konostasowa z templonem i górnym prześwitem w kształcie półkola. We wnętrzu (ściana pn. i pendentywy) zachowała się polichromia figuralna o tematyce Męki Pańskiej, datowana na lata 1682-1683, wykonana prawdopodobnie przez Stefana Dżengalowycza. Ikonostas cerkiewny z 1682 r., sygnowany przez S. Dżengalowycza, znajduje się obecnie w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.

Cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Michała Archanioła, obecnie kościół filialny rzym.-kat. p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Witryłowie (rejestr zabytków nr A-144 z 29.07.1971 r.). Położona w środkowej części wsi, niedaleko drogi prowadzącej z Końskiego do Ulucza. Usytuowana na skraju dość stromego wzgórza, na płasko uformowanej terasie. Powstała w 1812 r., prawdopodobnie ze składek miejscowej ludności i była filią parafii Końskiej. Data budowy świątyni umieszczona była na nadprożu drzwi prowadzących do zakrystii. Cerkiew uległa przebudowie w 2 poł. XIX w. lub na pocz. XX w. (usunięto kopułę, dach gontowy zastąpiono blachą i powstała 8-boczna wieżyczka na sygnaturkę). Po II wojnie została opuszczona, a przed 1957 r. odbywały się w niej zajęcia lekcyjne dla miejscowych dzieci. Wówczas wyposażenie cerkwi uległo zniszczeniu, zachował się ikonostas. W 1959 r. cerkiew nie była użytkowana. Od lat 60-tych XX w. ponownie odbywały się w niej lekcje religii. W 1981 r. cerkiew przejęta została od Skarbu Państwa przez parafię rzym. - kat. w Końskim, i powstał kościół filialny p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Ikonostas uległ zniszczeniu przed 1981 r. Po przeprowadzonym remoncie cerkiew uzyskała obecny wygląd. Cerkiew w swojej bryle zachowała pierwotną formę, pomimo zmian, jakim uległa od czasu powstania. Wnętrze natomiast podczas ostatniego remontu poddane zostało daleko posuniętej modernizacji nie respektującej charakteru obiektu. Świątynia prezentuje typ budownictwa ludowego o skromnym programie architektonicznym. Cerkiew wolnostojąca, orientowana, drewniana. Ściany obwodowe z drewna sosnowego konstrukcji zrębowej, z zew. oszalowana pionowo deskami, z uszczelnieniem listwami. Przedśionek czworoboczny, konstrukcji słupowo-ramowej, prostokątny. Cokół kamienny. Rzut wydłużony, prostokątny. Prezbiterium prawie prostokątne. Z prezbiterium dostępna jest niewielka zakrystia, prostokątna, która obejmuje też część nawy. Nawa szersza od prezbiterium, prostokątna, z częścią kwadratową wydzieloną lisciami od babińca.

Kaplice:

Kaplica grobowa Dydyńskich w Dydni. Położona na cmentarzu parafialnym rzym.-kat. Znajduje się tu krypta, w której spoczywają szczątki ostatnich przedstawicieli tej rodziny, jednego z Dwernickich de Sas - Karola oraz prochy z obozu w Dachau ks. Kazimierza Lacha. W kaplicy znajduje się kamienny ołtarz z alabastrowym tabernakulum oraz pięknym witrażem w kształcie rozety przedstawiającym głowę

zapłakanej Matki Bożej. Na ścianach wiszą portrety przedstawicieli rodu Dydyńskich spoczywających w krypcie kaplicy oraz jedno małe epitafium.

Kaplica dworska p.w. Matki Bożej Ostobramskiej w Temeszowie (rejestr zabytków nr A-745 z 30.09.1959 r.). kaplica wchodzi w skład dawnego zespołu dworsko-parkowego. Drewniana o konstrukcji szkieletowej, zwęglowana bez ostatków, na wylewce betonowej. Z zewnątrz ściany oszalowane deskami. Dach siodłowo-namiotowy, kryty blachą miedzianą. Sygnaturka drewniana na założeniu kwadratu. Chełm namiotowy, kryty blachą miedzianą. Nawa na rzucie kwadratu, prezbiterium na planie prostokąta zamknięte trójbocznie. Otwory okienne prostokątne, zamknięte prosto. W elewacji frontowej neogotyckie drzwi. Wyposażenie: ołtarz neogotycki, an zamku widnieje data "1893", na klamce litery HW. Wewnątrz XIX-wieczny krucyfiks procesyjny.

► **Cmentarze**

Na obszarze gminy Dydnia występują następujące nekropolie:

Cmentarz rzymskokatolicki w Dydni. Położony w środkowej części wsi, na wzniesieniu, niedaleko kościoła parafialnego. Otoczony zielenią, w całości ogrodzony, podzielony jest na sektory z alejkami.

Cmentarz rzymskokatolicki w Grabówce. Usytuowany przy drodze głównej, posiada powierzchnię 0,35 ha. Całość podzielona jest na sektory z alejkami.

Cmentarz grekokatolicki w Grabówce. Usytuowany jest przy drodze głównej biegnącej przez wieś. Obecnie jest nieużytkowany. Od wschodu przylega do czynnego cmentarza rzymskokatolickiego. Posiada powierzchnię 0,15 ha. Na cmentarzu zachowanych jest kilkanaście zabytkowych nagrobków (m.in. nagrobki z 1923 r., 1929 r. czy 1825 r.)

Cmentarz rzymskokatolicki w Jabłonce. Usytuowany przy drodze lokalnej, w pld. części wsi, poza zabudowaniami. Posiada powierzchnię 0,34 ha. Całość otoczona jest wysoką zielenią i podzielona na sektory z alejkami.

Cmentarz rzymskokatolicki w Końskiem. Usytuowany przy drodze biegnącej przez wieś. Posiada powierzchnię ok. 0,25 ha. We wsi istnieje jeszcze jeden cmentarz rzymskokatolicki - nowy, usytuowany na wsch. od starego.

Cmentarz grekokatolicki w Końskiem. Usytuowany wokół cerkiew grekokatolickiej p.w. Przemienienia Pańskiego (obecnie kościoła rzymskokatolicki parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego i Matki Boskiej Bolesnej). Obecnie zachowane dwa pomniki nagrobne.

Cmentarz grekokatolicki w Krzywem. Usytuowany wokół dawnej cerkwi grekokatolickiej, filialnej p.w. Zaśnięcia NMP (obecnie kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Matki Bożej Łaskawej). Obecnie nagrobki nie zachowały się.

Cmentarz grekokatolicki w Uluczu (rejestr zabytków nr A-268 z 14.02.1992 r.). Zlokalizowany wokół cerkwi grekokatolickiej parafialnej p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, na zalesionym, wysokim szczycie wzgórza Dębnik. Na cmentarzu zachowały się nieliczne już nagrobki, z których zdecydowana większość powstała w 1 poł. XX w. W większości są to bardzo proste obiekty, wykonane głównie ze sztucznego kamienia, ale także drewniane. Na cmentarzu w latach I wojny światowej chowano ofiary cholery. W międzywojniu usypano tu mogiłę ku czci strzelców siczowych.

Cmentarz przycerkiewny w Witryłowie. Usytuowany jest przy dawnej cerkwi grekokatolickiej, filialnej p.w. Michała Archanioła (obecnie kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy), niedaleko drogi prowadzącej z Końskiego do Ulucza, na skraju dość stromego wzgórza. Obecnie nagrobki nie zachowały się, istnieją jedynie nowe.

► **Założenia rezydencjonalne i zabytkowe założenia zieleni**

Zabytki rezydencjonalne występują dość licznie na terenie gminy Dydnia i stanowią ważny dokument historii terenu, stanowiąc w dalszym ciągu istotny element układów ruralistycznych miejscowości. Wszystkie istniejące obecnie na tym obszarze zespoły dworsko-parkowe zachowały się w stanie niekompletnym, różny jest też ich stan techniczny.

W zasobie zabytków rezydencjonalnych gminy Dydnia wyróżnić można następujące:

Zespół dworsko-parkowy w Dydni (rejestr zabytków nr A-1477 z 10.10.1974 r.). Założenie położone jest we wsch. części wsi Dydnia Dolna, w pld. pasie drogi z Grabownicy Starzeńskiej do Dynowa, i niedaleko drogi prowadzącej do wsi Końskie. Od drogi głównej do parku prowadzi wjazd pomiędzy nową zabudową

magazynową, dalej przez plac z zabudową podworską w kierunku wzniesienia, gdzie stoją były budynek banku (obecnie budynek mieszkalny) i piekarnia. Dwór stoi na płaskim terenie, lekko opadającym ku płd. - zach., od płn. trony znajduje się murowana oficyna, obok nowy budynek administracyjny, a od wsch. strony wydzielona część magazynowa z nowymi budynkami. Przy drodze doprowadzającej z pod dworu do budynku banku, na wzniesieniu stoi drewniany budynek spichlerza.

Dwór jest murowany na rzucie regularnym, prostokątnym, na osi fasady z niewielkim gankiem. Pierwotny układ przestrzenny był 3-traktowy i 3-osiowy, obecnie jest zróżnicowany. Budynek parterowy z poddaszem częściowo mieszkalnym i ze strychem. Kryty wysokim dachem 4 -spadowym z przypustnicą, na osi znajdują się facjaty kryte dachem 2-spadowym. Otwory okienne i blendy są prostokątne (obecnie zabite płytami). Obecnie budynek zaniedbany.

Oficyna dworska (rejestr zabytków nr A-1477) na rzucie prostokąta, parterowa, przykryta była dachem 4-spadowym, wysokim, z przypustnicą, z wydatnym okapem osłaniającym gzyms wieńczący. Fundamenty i komory piwnic-suteren z kamienia, mury obwodowe z cegły ceramicznej, pełnej, oraz w dolnych partiach częściowo z kamienia nieregularnego. Obecnie zachowane jedynie mury obwodowe.

Spichlerz dworski na planie prostokąta, z głównym wejściem przy wsch. elewacji, 2-kondygnacyjny. Przyziemie murowane, 2-traktowe i 2-osiowe. Kondygnacja wyższa drewniana o konstrukcji zrębowo-łatkowej, z lisicami, 1-przestrzenna. Posiada boczne wejście przy płd. elewacji. Spichlerz przykrywa wysoki dach, 4-spadowy o krótkiej kalenicy, z wydatnym okapem obiegającym budynek, wsparty na krokwiach.

Park wkomponowany jest w naturalny krajobraz leśny okolicy. Rośnie w nim wiele pojedynczych starych jesionów, dębów szypułkowych oraz topól czarnych. Przed frontem dworu znajdują się częściowo zarośnięte stawy rybne.

Zespół dworsko-parkowy w Jabłonce (rejestr zabytków nr A-780 z 10.10.1974 r.). Składa się on z budynku dworu oraz parku. Dwór wybudował hrabia Jaruntowski po powrocie z powstania, w stylu klasycystycznym. Był on parterowy, 9-osiowy, z 3-osiową częścią środkową podwyższoną o niskie piętro. W 1890 r. dobudował balkon od strony północnej wsparty na czterech kamiennych kolumnach. W 1914 r. dwór został gruntownie przebudowany i unowocześniony (m.in. wymieniono dach, dodano werandę). Po 1945 r. dwór był własnością gromadzką wykorzystywaną na cele mieszkalne. Po 1966 r. dokonano adaptacji dworu na potrzeby szkoły. Od ok. 1972 r. do 2001 r. eksploatowano pomieszczenia budynku jako sale lekcyjne oraz mieszkania dla nauczycieli. W latach 2001 - 2003 budynek był nieużytkowany. W 2003 r. nabyli go prywatni właściciele i przeprowadzili generalny remont, przekształcając dwór w centrum konferencyjne. Dwór jest murowany, otynkowany. Fundamenty z kamienia łamanego i cegły na glinie i zaprawie wapiennej. Na rzucie prostokąta z dwoma przybudówkami, otwartym tarasem od zachodu i werandą od wschodu, 2-traktowy. Elewacja 7-osiowa z dwukondygnacyjnym portykiem wspartym na 4 kolumnach, dźwigającym belkowanie i trójkatny przyczółek z prostokątnym oknem.

Park podworski znajduje się w sąsiedztwie dworu. Znajduje się tu najwięcej okazów drzew pomnikowych: dębów, lip. Z gatunków obcych występują tutaj: magnolia pośrednia, sosna wejmutka, sosna rumelijska, żywotniki, świerk kłujący, płatan klonolistny, oraz liczne dęby błotne i daglezieja zielona.

Zespół dworsko-parkowy w Końskiem (rejestr zabytków nr A-349 z 26.02.1996 r.). Składa się z dworu, oficyny oraz parku podworskiego. Majątek w XIX w. należał do Korczyńskich i Reitzensteinów.

Dwór neoklasycystyczny, założony na planie wydłużonego prostokąta, dwutraktowy, parterowy, kryty dachem czterospadowym z dwuspadowym zadaszeniem nad portykami - wsch. i zach. Po obu stronach zadaszeń powieki. Na kalenicy dwa kominy. Fasada wsch. 9-osiowa. Pośrodku portyk z prostym tympanonem wspartym na czterech filarach połączonych u góry arkadami. Fasada zach. również 9-osiowa z portykiem o tympanonie wspartym na czterech kolumnach. Okna wąskie, wysokie, zamknięte lekkim łukiem, 8-szybowe. Na fasadzie płd. i płn. wąskie drzwi prowadzące do sieni. Wnętrze dwutraktowe z pięcioma pomieszczeniami w każdym trakcie. Do II wojny światowej dwór należał do rodziny Nowaków. Po wojnie został przejęty przez Państwowe Nieruchomości Ziemskie. Funkcjonował tu PGR. Następnie urządzono tu biura. Od 1992 r. do 1995 r. budynek był opuszczony i zdewastowany. Przejęła go Agencja Rolna S. P. i wydzierżawiła Dariuszowi Wawryniakowi. W ostatnich latach dwór został odrestaurowany.

Oficyna usytuowany w parku, na brzegu wysokiej skarpy, po płn. stronie dworu. Budynek murowany, parterowy, z dachem dwuspadowym krytym dachówką. Na planie wydłużonego prostokąta, dwutraktowy. Fasada płd. i płn. 5-osiowa, wsch. i zach. 2-osiowa. Okna trójpolowe, 6-szybowe. Od wsch. na wysokim podmurowaniu wyrównującym spadek terenu. Boczne wejście na wysokim, drewnianym podeście. Od zach.

dwie mocno wystające skarpy. Fasada podzielona pilastrami na pięć części, powyżej fryz. Pod okapem małe okienka. Szczyty częściowo szalowane, z dużymi oknami. Na kalenicy trzy kominy.

Park otacza dwór. Jego charakterystyczną cechą jest występowanie stromych zboczy porośniętych lasem łąkowym, w którym dominują: lipy szerokolistne, dęby szypułkowe, jawory i klony polne, jak również gatunki obce m.in. platan klonolistny.

W zespole oprócz dworu, oficyny i parku znajdują się również zabudowania folwarczne: obory, budynki gospodarcze oraz spichlerz.

Zespół dworsko-parkowy w Krzemiennej (rejestr zabytków nr A-925 z 31.05.1975 r.). Składa się z dworu oraz parku. Dwór Bobczyńskich i Dydyńskich zlokalizowany jest w środkowej części wsi. Wybudowany w pierwszej połowie XIX w. Pierwotnie był to budynek murowany, parterowy, tylko z trzema pokojami na górze. W 1972 r. został gruntownie wyremontowany i rozbudowany poprzez dobudowanie piętra na mieszkania. Zmieniono kształt dachu. Wszystkie te zabiegi zmieniły całkowicie bryłę budowli. Zabytkowy charakter utraciła elewacja ogrodowa od strony płn. Przedłużenie budynku i dobudowanie piętrowego segmentu zlikwidowało pierwotną symetrię elewacji dworu. Wnętrze również zostało zmienione poprzez wykonanie nowych ścianek działowych. Kolejne modernizacje doprowadziły do położenia płytek ceramicznych na ścianach doprowadzając do zatarcia pierwotnego charakteru tych ścian. Wykonano też żelbetową klatkę schodową z piwnicy na piętro.

Park zlokalizowany jest na płn. - wsch. od dworu. W zachowanym starodrzewie występują lipy drobnolistne i szerokolistne, dęby szypułkowe, brzozy brodawkowe, klon polny oraz jesion wyniosły oraz modrzew europejski i świerk pospolity.

Zespół dworsko-parkowy w Niebocku. Obecnie w jego skład wchodzi jedynie dawny park podworski, który otacza Zespół Szkół. Do zespołu podworskiego należał również dwór Wiktorów i Kraińskich, dziś nie istniejący. Wybudowany był pod koniec XIX w., na XVIII-wiecznych piwnicach sklepionych kolebkowo. Z pozostałości parku zachowały się stare dęby, lipy i wiązy, widoczne są także ślady alei i tarasów.

Zespół dworsko-parkowy w Niewistce. Pochodzi z XIX w. Z jego zabudowań obecnie zachowały się dawny dwór Zatorskich (ob. budynek mieszkalny), spichlerz, magazyn, kuźnia w złym stanie technicznym oraz park podworski.

Zespół dworsko-parkowy w Temeszowie (rejestr zabytków nr A-744 z 27.02.2012 r.). Dokładna data powstania zespołu nie jest znana. Wiadomo, że wieś była w XVI i XVII w. ważnym i znanym miejscem obronnym na terenie ówczesnej ziemi sanockiej, a miejscowa szlachta zagradzała tu drogę idącym na Sanok Tatarom. Zespół usytuowany jest na płn. od zabudowy wsi Temeszów, pomiędzy wsią a Sanem. Położony na płaskim terenie. Posiada obrys zbliżony do prostokąta, o krótszych wsch. i zach. bokach. Wsch. część założenia o funkcji dworskiej, zach. folwarczno - gospodarcza. W centrum wsch. części zespołu staw. Na płn. wsch. od stawu usytuowany budynek dworu, któremu od zach. odpowiada kaplica. Na płn. od dworu i kaplicy przestrzeń mająca znamiona założenia parkowego, które również tworzy szpaler wzdłuż płn. granicy założenia. W okresie powojennym wybudowano na terenie zespołu dysharmonizujące budynki gospodarcze oraz jeden mieszkalny. Na płd. od dworu znajduje się murowany młyn, na płn. piwnica, na zach. od niej prostopadle do dworu wybudowano garaże. W części zach. założenia - folwarcznej nie zachowały się historyczne obiekty. W płd. części, w II poł. XX w. wybudowano od zach. drewniany budynek stodoły oraz stajnię murowaną z cegły. Pozostała część zespołu jest nieużytkowana. Pomiędzy stajnią a kaplicą pozostałości fundamentów niezidentyfikowanego obiektu gospodarczego oraz wylewka położona wzdłuż płd. drogi do kaplicy.

Elementy zespołu:

- pozostałości dworu,
- kaplica dworska,
- staw,
- kapliczka św. Jana Nepomucena,
- założenie zieleni.

Zespół dworsko-folwarczny w Witryłowie. Obecnie zachował się zabytkowy park wraz z zabudowaniami folwarcznymi. Zespół usytuowany jest na płn. - wsch. od zabudowy wsi Witryłów, pomiędzy wsią a Sanem. Zlokalizowany na wysoczyźnie o kształcie zbliżonym do trójkąta, ograniczonej

z dwóch stron: od płn. - wsch. i płn. -zach. stromymi skarpami, będącymi naturalną granicą właściwego założenia.

Budynki gospodarcze zlokalizowane były także na płd. od wyniesienia terenu, na płaskim terenie. Wjazd do założenia znajduje się od strony płd., z drogi prowadzącej od zabudowy wsi do kładki na Sanie. Na wsch. od wjazdu, w płd. części zespołu, znajduje się dawny spichlerz - budynek na planie prostokąta, murowany z dachem 2-spadowym. Po zach. stronie drogi spichlerzowi odpowiada budynek gospodarczy, prawdopodobnie obora, murowany, na planie litery L z dachem 2-spadowym. Na płn. od spichlerze, pod współczesnym budynkiem zachowała się kamienna piwnica. Na terenie zespołu istnieje szereg domów, budynków gospodarczych z 2 poł. XX w. z dominującym 3-kondygnacyjnym blokiem mieszkalnym. Dwór prawdopodobnie założony był równolegle i na płn. od istniejącego bloku. Zachowany starodrzew to dąbrowa w postaci pojedynczego szpaleru przy płd. granicy założenia oraz swobodne nasadzenia na skarpach stanowiących wsch., płn. i zach. granicę wierzchowiny a także lipy usytuowane pomiędzy budynkami, i nie tworzących planowanej, czytelnej kompozycji parkowej.

Zespół dworsko-parkowy w Wydrnej. W jego skład wchodzi dwór, spichlerz oraz park dworski. Na teren zespołu prowadzi drewniana brama z dwoma murowanymi słupami. Za czasów Edwarda Sękowskiego (1823-87) - właściciela wsi Wydrna, przy płd. części wsi w 1845 r. powstał dwór tzw. dolny. Edward dwór dolny przekazał swojej córce Bronisławie, która w 1889 r. wyszła za mąż za Franciszka Godla. Małżeństwo rozbudowało czteroizbowy, kryty gontem dwór o krótkie prostopadłe do niego skrzydło. Po I wojnie światowej poddasze zagospodarowana na cele mieszkalne i przebudowano dach. W 1929 r. właścicielem dworu została siostra Bronisławy - Jadwiga Klingowa i jej syn. Kolejnym właścicielem został Aleksander Sękowski (1930-2005 r.), za jego czasów przeprowadzono remont budynku. Wjazd na teren zespołu poprzez bramę i mostek - na wprost dworu. Budynek usytuowany kalenicowo, na osi płn. - płd. - płd. - wsch., w pewnym oddaleniu od drogi, na zboczu opadającym w kierunku płd. - zach. Na zach. od podjazdu stawisko, następnie po obu stronach podjazdu współczesne, drewniane budynki gospodarcze. Na płn. od dworu drewniany budynek spichlerza (ok. poł. XIX w.?). Dwór murowany z kamienia i cegły, na planie krótkiego "L", gdzie krótszy bok to dobudowane skrzydło. Na osi starszej części czterofilarowy podcień, nad którym główna facjata z balkonem, przy elewacji płd. - wsch. taras kryty stropodachem. W płd. części płn. - wsch. elewacji skrzydła dostawiona drewniana przybudówka z dachem pulpitowym. Dwór rozłożysty, podpiwniczony w zach. narożniku, parterowy z użytkowym poddaszem. Budynek kryty 4-spadowym dachem, z przełamaną połacią płn. - wsch. Połacia dachu urozmaicone mansardowymi facjatami. Dach kryty dachówką ceramiczną.

► Kapliczki

Na terenie gminy Dydnia licznie występują zabytkowe kapliczki. Wśród nich największą grupę stanowią kapliczki domkowe oraz słupowe, rzadziej figury czy krzyże przydrożne. Czas powstania wszystkich tych obiektów zabytkowych przypada na cały okres XIX w. oraz początek XX w. Do najciekawszych należą:

- kapliczka w Dydni z 1908 r., domkowa, murowana, fundatorem był Antoni Wójcik,
- kapliczka w Grabówce z 1875-1899 r. (niedaleko posesji nr 75). Murowana, na rzucie prostokąta, na postumencie ozdobionym płyciną (być może na napis/inskrypcję). Przykryta dachem 4-spadowym, krytym blachą, zwieńczonym metalowym krzyżem. We frontowej ścianie oszklona, prostokątna wnęka,
- kapliczka w Jabłonce z k. XIX w. (naprzeciw posesji nr 267). Słupowa, kuta z piaskowca, ustawiona na trójstopniowym stylobacie, trójkondygnacyjna, założona na kwadracie. Pierwsza kondygnacja wyodrębniona oprofilowanym uskokiem, z półkoliście zakończoną oszkloną wnęką od frontu i dekoracyjnymi, prostokątnymi płycinami na pozostałych bokach. Druga kondygnacja węższa, zwieńczona profilowanym gzymsem, z wnęką od frontu jak w kondygnacji pierwszej. Na pozostałych bokach płyciny rombowe. Trzecia kondygnacja tej samej szerokości co pierwsza, z podobną wnęką od frontu i z półkoliście zakończonymi płycinami na bocznych ściankach. Zwieńczona profilowanym, wyładowanym gzymsem. W zakończeniu kapliczki daszek trójpołaciowy z kamiennym, łańskim krzyżem na szczycie. Od frontu niewyodrębniony gzymsem naczółek dwułuczny.
- kapliczka św. Jana Nepomucena w Jabłonce z XIX w. (obok posesji nr 65). Murowana z kamienia, otynkowana, czworoboczna, na cokole, bez podziałów. Dach 2-spadowy, kryty gontem, szczyt południowy oszalowany pionowo deskami. Od frontu wnęka zakończona półkoliście z rzeźbą św. Jana Nepomucena. Powyżej niej mała prostokątna wnęka. Wnęki sklepione kolebkowo. Od tyłu na wysokości dolnej wnęki znajduje się wnęka szczelinowata.

- kapliczka w Jabłonce z 1 poł. XIX w. (obok posesji nr 228). Murowana, otynkowana, założona na kwadracie z niskim cokołem, bez podziałów, kryta dachem dwuspadowym pobitym gontem. Szczyty oszalowane pionowo. Ponad cokołem od frontu, wysoka półkolista wnęka z figura Matki Boskiej. Powyżej kondygnacja ażurowa, otwarta od frontu i na boki prostokątnymi prześwitami. Na narożach od frontu dwie drewniane kolumnienki. Strop we wnęcie drewniany, płaski.

- kapliczka w Krzemieniej z 1875-1899 r. (naprzeciw posesji nr 36). Słupowa, murowana, częściowo otynkowana, założona na prostokącie. Kryta dachem 2-spadowym, pobitym blachą. Szczyty oszalowane pionowo. Na ścianie frontowej w części środkowej prostokątna nisza z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, z dwóch stron otoczona kwadratowymi półkolumnami. Powyżej ażurowa kondygnacja, otwarta z trzech stron z figura Matki Boskiej, podtrzymywana przez cztery kolumny. Na ścianach bocznych po dwie nisze (niższa kwadratowa, wyższa prostokątna). Ściana tylna z jedną kwadratową niszą w górnej części.

- kapliczka św. Jana Nepomucena wchodząca w skład zespołu dworsko-parkowego w Temeszowie. Usytuowana poza terenem zespołu, ustawiona w kierunku zach. na postumencie z nieczytelną inskrypcją. Święty w klasycznym przedstawieniu, stoi w kontrapoście, wpatruje się w trzymany w lewej ręce krucyfiks.

- kapliczka u podnóża wzgórza Dębik w Uluczu z 1875-1899 r. Murowana, tynkowana, na planie prostokąta nakryta 2-spadowym dachem krytym gontem. Wejście do kapliczki w ścianie frontowej. Wewnątrz na niewielkim przyściennym ołtarzu stoi figura Matki Boskiej. Ponadto na ścianach oraz u podnóża ołtarza rozmieszczone są obrazy z wizerunkami świętych w tym Pana Jezusa i Matki Bożej. Nad wejściem niewielka wnęka z figurką Matki Boskiej. Szczyt szalowany pionowo deskami.

- kapliczka w Witryłowie z 1875-1899 r. (naprzeciw posesji nr 54). Murowana z kamienia, nie otynkowana, założona na planie podkowy z dwoma wieżyczkami flankującymi fasadę. Między wieżyczkami trójkątny szczyt. Kapliczka bez podziałów architektonicznych. Korpus i wieże zwieńczone gzymsem profilowanym. W fasadzie, na osi otwór półkolisty do wnętrza, powyżej półkolista wnęka z figurką. W wieżyczkach wysoko umieszczone podobne wnęki. Wnętrze kapliczki kryte kolebką, oświetlone okienkiem w ścianie płu. Nad korpusem dach siodłowy, nad wieżyczkami dachy namiotowe, kryte blachą.

5.2.4 Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami **wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.**

Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. **Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.**

Wiele stanowisk archeologicznych jest narażonych na niszczenie, choćby przez intensywną uprawę rolniczą obszarów, na których są zidentyfikowane. Próby wartościowania stanowisk archeologicznych mające na celu różnicowanie sposobu ich ochrony są niezwykle trudnym zadaniem, wydaje się iż w wielu wypadkach są niemożliwe lub bardzo łatwo mogą prowadzić do katastrofalnych błędów a przez to do

nieodwracalnego zniszczenia dziedzictwa archeologicznego. Zdecydowanie najprostsza sytuacja jest w przypadku zabytków posiadających zachowaną formę terenową (np. grodziska, kurhany), wtedy należy je otoczyć ochroną poprzez zakaz zabudowy w ich obrębie oraz otoczeniu oraz nakazywać przeprowadzenie badań archeologicznych czy też nadzoru archeologicznego podczas inwestycji w pobliżu tego typu zabytków. Natomiast wartościowanie stanowisk archeologicznych o nie zachowanych formach terenowych, ale też takich określanych jako ślady osadnictwa, punkty osadnicze, gdzie podczas badań powierzchniowych odnaleziono niekiedy nawet bardzo skromną ilość materiału zabytkowego prowadzi może, do bardzo dużych zagrożeń. Należy zachować przy tym szczególną ostrożność. Otóż jeżeli podczas badań terenowych znaleziono bardzo mało zabytków (np. pojedyncze fragmenty ceramiki) może (choć nie musi) świadczyć o wręcz bardzo dobrym stanie zachowania stanowiska archeologicznego, mimo iż mała ilość zabytków mogłaby sugerować małą wartość poznawczą. Pamiętać należy, iż ceramika znaleziona podczas takich badań to zabytki wyniesione na powierzchnie np. poprzez orkę rolniczą, która niszczy zabytki i przez to stają się one dla nas widoczne. Takie stanowisko może mieć bardzo dużą wartość poznawczą przez to, iż jest ono w niewielkim stopniu uszkodzone. Mała ilość zabytków może także świadczyć równie dobrze o tym, iż dany obszar był mało wykorzystywany i nawet w przypadku badań archeologicznych nie odkryjemy zbyt wielu zabytków. Podobnie stanowisko, na którym na powierzchni znajdujemy bardzo dużo materiału zabytkowego, może świadczyć o bogatym osadnictwie, jednak samo stanowisko może być bardzo zniszczone i z naukowego punktu widzenia jest mało wartościowe. Trzeba również pamiętać, iż zasięg stanowisk jest określany niejako orientacyjnie, w miejscach odnalezienia zabytków, duża jest tutaj rola badacza prowadzącego badania powierzchniowe, który subiektywnie określa zasięg. Postuluje się zatem ochronę wszystkich stanowisk archeologicznych, niezależnie od ich wielkości czy też "pozornej wartości", poprzez badania archeologiczne/nadzór archeologiczny przy każdych pracach ziemnych na ich obszarze. Nadzorem archeologicznym powinny być objęte również inwestycje w pobliżu stanowisk, pamiętając o tym, że zasięg stanowisk jest orientacyjny, a szansa na wystąpienie materiału zabytkowego rośnie jeśli w pobliżu takie stanowisko jest wyznaczone.

Większość stanowisk archeologicznych na terenie Polski została rozpoznana „powierzchniowo” podczas dużego projektu realizowanego już od końca lat 70-tych XX w., jest to Archeologiczne Zdjęcie Polski. Poszukiwania stanowisk archeologicznych prowadzone są głównie metodą tzw. badań powierzchniowych, czyli obserwacji powierzchni zaoranych pól wiosną i jesienią. Dodatkowo wykorzystuje się informacje ze źródeł archiwalnych oraz wywiady z mieszkańcami danej miejscowości. Badania powierzchniowe uzupełniane są metodami archeologii lotniczej. Terytorium Polski podzielono na prostokątne mapy w skali 1:25 000, z których każdy oznaczony jest numerem. Prostokąty te, zwane arkuszami AZP, mają rozmiary ok. 5 x 7 km (35 km kw.). Dla każdego stanowiska archeologicznego, znanego z literatury, informacji archiwalnych, bądź też nowo odkrytego, sporządza się Kartę Ewidencji Stanowiska Archeologicznego (KESA). Dane z AZP powinny być uwzględnione w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Obszar Gminy Dydnia znajduje się na 10 obszarach AZP: 109-77, 109-78, 109-79, 110-77, 110-78, 110-79, 111-77, 111-78, 111-79 i 112-78. Na siedmiu występują stanowiska archeologiczne. Najwięcej jest ich na obszarze 111-78 (95 stanowisk) a najmniej na obszarze 110-79 (1 stanowisko). Łącznie zinwentaryzowanych jest 206 stanowisk, 3 z nich zostały wpisane do rejestru zabytków: stanowisko nr 1 w Jabłonicy Ruskiej - osada wielokulturowa (AZP 110-78/25), stanowisko nr 6 w Temeszowie - dwór obronny z XVIII-XIX w. (AZP 110-78/56) oraz stanowisko nr 1 w Temeszowie - grodzisko z epoki brązu (AZP 110-78/51). Pozostała część stanowisk figuruje w ewidencji konserwatorskiej i jest związana z okresem od epoki kamienia aż po czasy nowożytne.

Badania powierzchniowe na terenie gminy Dydnia wykonane zostały w latach 80-tych (1984 r.) i 90-tych XX w. (1994 i 1997, 1998 r.).

Archeologiczny zasób kulturowy gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Wynika to z ograniczenia, które wpływają na metodę badań powierzchniowych, a które wiążą się zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów, bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich, które zajmują tereny dogodne do osadnictwa, również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa wpływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych, jak erozja, bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe, jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe,

które najlepiej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Większość stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy Dydnia została określona jako ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych, na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk według liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych, bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska. Stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych), niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

Poniżej omówiono stanowiska archeologiczne występujące na terenie gminy Dydnia z podziałem chronologicznym, zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk (KESA).

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres epoki kamienia, a dokładniej na tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka trwającym trzy miliony lat. Na okres paleolitu schyłkowego datowane jest jedno stanowisko: Niewistka stan. 2 (AZP 109-78/73). Natomiast kilka stanowisk określonych jest ogółem jako epoka kamienia (określa on dość szeroki zakres chronologiczny), m.in. Krzywe st. 7 (AZP 111-78/42). Występuje dużo stanowisk datowanych na epokę kamienia-wczesną epokę brązu, m.in. Krzywe st. 2 (AZP 111-78/37), st. 13 (AZP 111-78/48), Niewistka st. 7 (AZP 110-78/62), st. 10 (AZP 110-78/65), st. 12 (AZP 110-78/67), Ulucz st. 4 (AZP 111-79/14), st. 5 (AZP 111-79/15). W powyższych przypadkach odkryto pojedyncze wyroby kamienne wskazujące na takie właśnie ogólne datowanie. Na mezolit datowane jest jedno stanowisko - Witryłów st. 22 (AZP111-78/108).

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia), okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określane ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych, z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Na terenie gminy na okres neolitu datowane są takie stanowiska jak: Dydnia st. 10 (AZP110-78/10), st. 13 (AZP 110-78/13), Jabłonica Ruska st. 3 (AZP 110-78/27), Końskie st. 32 (AZP 111-78/96). Natomiast na okres eneolitu: Krzemienka st. 1 (AZP 110-78/31), Obarzym st. 2 (AZP 110-78/47), st. 4 (AZP 110-78/49). Dużo stanowisk określonych jest na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu (ok. 50), m.in.: Dydnia st. 25 (AZP 1110-78/3), Grabówka st. 5 (AZP111-78/16), Końskie st. 19 (AZP 111-78/83). Występują również stanowiska datowane na przełom epoki kamienia i wczesnej epoki brązu, m.in. Dydnia st. 11 (AZP110-78/11).

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na wczesną epokę brązu datowanych jest osiem stanowisk, m.in. Dydnia st. 15 (AZP 110-78/15), Końskie 7 (AZP 111-78/71), na epokę brązu natomiast trzy, w tym Hroszówka st. 1 (AZP110-79/1). Na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano kilkanaście stanowisk archeologicznych (ponad 60), m.in. Końskie st. 22 (AZP 111-78/86), Jabłonka st. 1 (AZP 110-77/5). Na przełom epoki brązu i wczesnej epoki żelaza sześć stanowisk, m.in.: Dydnia st. 8 (AZP 110-78/8), st. 19 (AZP110-78/19).

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączącej z Celtami, a także z silnymi oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu, czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Na okres lateński z terenu gminy nie datowano dotychczas żadnych stanowisk archeologicznych. Należy tutaj podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych i części Pogórza Dynowskiego. W związku z tym niewykluczone jest odkrycie w przyszłości pozostałości tego osadnictwa również na terenie gminy Dydnia. Jednakże na chwilę obecną stan wiedzy dotyczący omawianej kwestii jest nadal niezadowolający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie Polski południowo - wschodniej w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska,

znana ze stanowisk osadowy. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przeszliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Z terenu gminy Dydnia na te czasy wydатовanych zostało ok. 20 stanowisk, w tym: Dydnia st. 21 (AZP 110-78/21), st. 33 (AZP 111-78/11).

Od drugiej połowy IV w. n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów”. Na terenie gminy Dydnia nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres. W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na ten okres datowanych jest 10 stanowisk, m.in. Dydnia st. 2 (AZP 111-78/2), Grabówka st. 2 (AZP 111-77/2), Jabłonica Ruska st. 1 (AZP 110-78/25). Na okres średniowiecza ok. 12 stanowisk, m.in. Witryłów st. 10 (AZP 111-79/10). Na okres późnego średniowiecza dwa stanowiska: Witryłów st. 4 (AZP 111-78/100) oraz st. 20 (AZP 111-78/106).

Kilkanaście stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na pradzieje wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych, m.in. Dydnia st. 1 (AZP 110-78/1), Dydnia 20 (AZP 110-78/20). Około 40 stanowisk datowanych jest na okres nowożytny, m.in. Wydrna st. 4 (AZP 110-78/70). Nieliczne stanowiska archeologiczne nie posiadają ustalonej chronologii, w tym Temeszów st. 7 (AZP 110-78/57) określone jako obiekt obronny i Ulucz (Horodysko) st. 6 (AZP 111-79/16) określone jako domniemane grodzisko.

Do najciekawszych stanowisk archeologicznych należą m.in.:

- Stanowisko nr 24 (AZP 110-78/24) w Dydni, określone jako miejsce dworu renesansowego z XVI - 1 poł. XVII w., gdzie odkryto 52 fragmenty kafla.
- Stanowisko nr 1 w Jabłownicy Ruskiej (AZP 110-78/25) wpisane do rejestru zabytków pod nr C-89. Jest to osada wielokulturowa. Stanowisko zostało odkryte w 1958 r. przez J. Janowskiego i badane powierzchniowo przez M. Parczewskiego w 1980 r. W dniach 24.IX - 10.X.1980 r. Koło Naukowe Studentów Archeologii przeprowadziło niewielkie badania sondażowe. W 1994 r. podczas badań powierzchniowych odkryto 1 odłupek krzem., 6 fragmentów naczyń z późnego okresu wpływów rzymskich, 4 fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych, 5 fragmentów naczyń średniowiecznych, 8 fragmentów naczyń nowożytnych i grudkę żużla żel. Ogółem odkryto na tym stanowisku ok. 440 zabytków, w ogromnej większości są to ułamki ceramiki. W ostatnich latach (2019) zostały przeprowadzone badania archeologiczne na stanowisku. Odkryto wówczas osadę z okresu epoki brązu, paleniska z okresu rzymskiego oraz półziemiankę wczesnosłowiańską.
- Stanowisko nr 6 w Jabłownicy Ruskiej (AZP 110-78/30) określone jako kopiec ziemny (kurhan?). Występuje ono w postaci dość regularnego nasypu ziemnego na planie kolistym o średnicy ok. 12,5 m i wysokości ok. 1,3 - 1,5 m. Położone jest w lesie, porośnięte drzewami. Bezpośrednio na wsch. od kopca przebiega słabo zaznaczająca się droga, którą biegnie granica gruntów Jabłownicy Ruskiej i Wołodzi. W odległości kilkunastu metrów ku półn. - zach. od kopca 1 znajduje się bardzo zniszczony, niski nasyp. Inny, również źle zachowany kopiec (?) podobnych rozmiarów jak kopiec 1 ujawniono na kulminacji wzniesienia, ok. 200 m na półd. - wsch. od kopca 1.
- Stanowisko nr 9 w Niewistce (AZP 110-78/64) określone jako obiekt obronny z okresu średniowiecznego bądź nowożytnego.
- Stanowisko nr 5 w Obarzymie (AZP 110-78/50) określone jako kopiec ziemny (kurhan?). Na lokalnej kulminacji o wysokości ok. 405 m n.p.m. i na nachyleniu ku półd. - wsch. grzbiecie wzniesienia, w lesie, przy drodze, znajduje się kilka kopców ziemnych. M.in. na szczycie kulminacji zaobserwowano niewielki nasyp (?) o średnicy ok. 6 m., owalny lub kolisty w rzucie poziomym. Rosną na nim duże drzewa. Na sąsiedniej zalesionej kulminacji ok. 200 m na półd. - wsch. od wspomnianej, również można dopatrywać się obecności kopców ziemnych.
- Stanowisko nr 1 w Temeszowie (AZP 110-78/51) wpisane do rejestru zabytków pod nr A-481. Określone jako osada obronna z epoki brązu/wczesnej epoki żelaza. Stanowisko to interpretowane jest także jako grodzisko. Brak wyraźnych sztucznych umocnień. Obiekt odkryty w 1951 r. przez A. Żakiego, badany wówczas sondażowo. Niewielkie sondáže przeprowadzili również J. Janowski w 1958 r. i A. Jodłowski w 1963 r. W 1951 r. w wale miano stwierdzić "pas zwęglonych słupów z topoli". Natomiast w 1958 r. w wale stwierdzono dużą ilość polepy.

- Stanowisko nr 6 w Temeszowie (AZP 110-78/56) wpisane do rejestru zabytków pod nr C-23 i określone jako dwór obronny z okresu średniowiecza lub okresu nowożytnego. Na stawie usytuowanym przed budynkiem dawnego dworu znajduje się owalna w zarysie wyspa o wymiarach ok. 20x25 m. Na mapie austriackiej z 1912 r. zaznaczony jest tu jakiś budynek. Istnieje przekaz mówiący o tzw. "zameczku drewnianym", który został postawiony w 1702 r. przez Stanisława Fredrę "na małej wysepce w pobliżu Sanu w Temeszowie". Istniał on jeszcze na przełomie XIX i XX w. W przewodniku opublikowanym w 1939 r. można przeczytać "do ostatnich czasów w dolinie Sanu, na sztucznie utworzonej wysepce, znajdowały się w Temeszowie resztki przedhistorycznego grodziska".
- Stanowisko nr 7 w Temeszowie (AZP 110-78/57) określone jako obiekt obronny - "Koci Zamek". Miejsce to położone jest w punkcie o dogodnych naturalnych walorach obronnych, ok. 400-500 m na płd. - zach. od "Horodyska".
- Stanowisko nr 1 w Uluczu - Dębnik (AZP 111-79/11) - cerkiew obronna. Na wzgórzu Dębnik znajduje się dawna cerkiew grekokatolicka. Do poł. lub schyłku XVIII w. miał się tu znajdować drewniany kościół bazylianów, otoczony podwójnym murem obronnym z dwoma basztami i fosą. Badania sondażowe przeprowadził tu w 1958 r. J. Janowski. Niewielkie badania sondażowe w 1964 r. przeprowadził T. Żurowski.
- St. nr 6 w Uluczu (AZP 111-79/16) odkryto w 1981 r. przez M. Parczewskiego i określone jako domniemane grodzisko.
- Stanowisko nr 2 w Witryłowie (AZP 111-79/2) odkryto w 1958 r. przez J. Janowskiego określone jako cmentarzysko ciałopalne z epoki brązu-okresu halsztatu oraz jako ślad osadnictwa z epoki kamienia/wczesnej epoki brązu, epoki brązu-okresu halsztatu oraz z okresu prahistorycznego.
- Stanowisko nr 5 w Witryłowie (AZP 111-79/5) określone jako obiekt produkcyjny z okresu nowożytnego.

Zestawienie stanowisk archeologicznych z terenu gminy Dydnia przedstawiono w tabeli nr 5.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowe formy ochrony zabytków według Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. stanowią:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Dydnia funkcjonują dwie z wyżej wymienionych form ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

5.3.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, który zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą, jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisywania zabytków do rejestru. Wpis zabytku do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestru zabytków, określanej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem:

- księga A – zabytki nieruchome,
- księga B – zabytki ruchome,
- księga C – zabytki archeologiczne.

Zabytek nieruchomy może zostać wpisany do rejestru z urzędu lub na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego

zabytku. Wpisu dokonuje właściwy Wojewódzki Konserwator Zabytków wydając decyzję administracyjną.

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo, którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Na terenie gminy Dydnia znajduje się 26 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i tym samym objętych ochroną prawną. Poniższa tabela przedstawia zestawienie zabytków wpisanych do rejestru zabytków w podziale na poszczególne miejscowości.

Tabela 1. Zabytki nieruchome gminy Dydnia wpisane do rejestru zabytków.

L.p.	Miejscowość	Adres	Zabytki	Datowanie	Numer rejestru
1	Dydnia		kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. św. Michała Archaniola i św. Anny	1873-1882 r.	A-1321 28.11.1995 r.
2	Dydnia		dwór	1800-1825 r.	A-1477 10.10.1974 r.
3	Dydnia		spichlerz dworski	1800-1825 r.	
4	Dydnia		oficyna dworska	1800-1825 r.	
5	Dydnia		park	1700-1725 r.	
6	Grabówka		kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. Nawiedzenia Matki Boskiej	1624-1631 r., 1921 r.	A-192 13.03.1990 r.
7	Grabówka		cerkiew grekokatolicka p.w. św. Mikołaja	1864 r.	A-1351 31.08.1994 r.
8	Grabówka		dzwonnica cerkiewna	1875-1899 r.	
9	Jabłonka		kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej	1936 - 1939 r.	A-1412 28.11.1995 r.
10	Jabłonka	nr 18	dwór	1820-1835 r.	A-780 10.10.1974 r.
11	Jabłonka		park	1750-1799 r.	
12	Końskie	nr 34	dwór	1775-1799 r.	A-349 26.02.1996 r.
13	Końskie	nr 33	oficyna dworska	1775-1799 r.	
14	Końskie		park	XIX w.	
15	Końskie		cerkiew grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego, ob. kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego i Matki Boskiej Bolesnej	1927 r.	A-165 19.10.1989 r.
16	Końskie		dzwonnica cerkiewna	1900-1925 r.	
17	Krzemienna		cerkiew grekokatolicka p.w. Wprowadzenia Matki Boskiej do Świątyni, ob. kościół rzymskokatolicki p.w. Matki Bożej Królowej Polski	1867 r.	A-348 04.12.1995 r.
18	Krzemienna	nr 83	dwór	1875-1899 r.	A-925 31.05.1975 r.
19	Krzemienna		park	1800-1850 r.	
20	Obarzym		cerkiew fil. grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego, ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Zwiastowania NMP	1828 r.	A-345 27.02.2012 r.
21	Temeszów	nr 19	pozostałości zespołu dworsko-parkowego	ok. XVII w. (?) - ok. 1910 r.	A-744 27.02.2012 r.
22	Temeszów		dawna kaplica dworska p.w. Matki Bożej Ostrobramskiej	1893 r.	A-745 30.09.1959 r.
23	Temeszów		park	1850-1875 r.	
24	Ulucz		cerkiew grekokatolicka parafialna p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, ob. filia Muzeum Bud. Ludowego Sanoku	ok. 1659 r.	A-268 14.02.1992 r.
25	Ulucz	obok cerkwi	cmentarz grekokatolicki		
26	Witryłów		cerkiew fil. grekokatolicka p.w. Michała Archaniola, ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy	1812 r.	A-144 29.07.1971 r.

5.3.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których

zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Poniższa tabela przedstawia zestawienie zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na poszczególne miejscowości

Tabela 2. Zabytki ruchome Gminy Dydnia wpisane do rejestru zabytków.

L.p.	Miejscowość/obiekt	Zabytek	Nr rej. zabytków
1	Dydnia - kościół parafialny	wyposażenie ruchome wraz z polichromią	B-495 z 15.02.2012 r.
2	Jabłonka - kościół parafialny	wyposażenie ruchome	B-592 z 22.02.2013 r.
3	Końskie - dawna cerkiew	wyposażenie ruchome	B-884 z 08.02.2018 r.
4	Krzemienna - dawna cerkiew	nastawy ołtarzowe oraz malowidła w babińcu	B-853 z 11.08.2017 r.
5	Krzemienna - dawna cerkiew	polichromia stropu i ścian nawy i prezbiterium, parapetu chóru muzycznego	B-905 z 07.06.2018 r.
6	Krzywe - dawna cerkiew	ołtarz główny	B-957 z 25.12.2019 r.
7	Obarzym - dawna cerkiew	malowidła ściennie	B-867 z 19.10.2017 r.
8	Ulucz - dawna cerkiew drewniana	polichromia cerkwi drewnianej z XVII w.	B-429 z 07.01.1960 r. (stary nr rej. B-15)

Na terenie gminy Dydnia zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków stanowią w głównej mierze wyposażenie wnętrza zabytków sakralnych:

Wyposażenie wnętrza kościoła parafialnego w Dydni pochodzi z XVIII i XIX w. Z wyposażenia poprzedniej świątyni przetrwały m.in. obrazy Świętej Rodziny z XVIII w. umieszczony w nowym ołtarzu, św. Józefa z Dzieciątkiem pochodzący z kaplicy dworskiej w Temeszowie, św. Anny Samotrzeciej z 1 poł. XIX w., portret biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego z około 1754 r., rzeźba św. Michała Archanioła w stylu barokowym z 1719 r., kielich w stylu barokowym, dwa lichtarze wykonane z cyny, kapa z XVIII w. wykonana z tkaniny z nowszą pretekstą i kapturem, oraz kamienna kropielnica powstała na przełomie XVII/XVIII w. Organy o 16 głosach wykonane zostały na początku XX w. Polichromia jest dziełem malarza M. Kamińskiego i wykonana została w 1960 r.

Wyposażenie kościoła parafialnego w Jabłonce jest współczesne kościołowi i późniejsze reprezentuje styl zakopiański. Obejmuje ono ołtarz główny z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej wg projektu Tadeusza Żurowskiego z Zagorza, dwa ołtarze boczne (Pana Jezusa i św. Antoniego) z drewnianymi rzeźbami oraz ambonę.

Wyposażenie dawnej cerkwi w Końskiem stanowi ołtarz główny z 1736 r. ze spiralnie skręconymi kolumnami i bogatą dekoracją rzeźbiarską z liśćmi akantu pochodzi z cerkwi w Ulucza. Po lewej stronie ołtarza obraz św. Andrzeja Boboli, po prawej wizerunek św. Barbary. Po bokach obrazów późnobarokowe rzeźby św. Piotra i Pawła z kościoła w Dydni. Ołtarze boczne pochodzą z 2 ćw. XVIII w., dawniej zdobiły cerkiew w Krzywem. Na ścianach droga krzyżowa autorstwa artysty ludowego Henryka Cipory. W przedsionku krucyfiks z XIX w. przeniesiony z kościoła w Dydni. Godne uwagi są również zachowane trzy dzwony w dzwonnicy przy cerkwi. Jeden z nich pochodzi z 1712 r.

Wyposażenie dawnej cerkwi w Krzemiennej stanowi ołtarz główny barokowy z pocz. XVIII w., jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem, z dwiema kolumnami i uchami. W zwieńczeniu obraz św. Józefa z dzieciątkiem, współczesny ołtarzowi. Dwa ołtarze boczne, rokokowe z 2 poł. XVIII w., jednokondygnacyjne ze zwieńczeniem. Prawy w głównym polu posiada renesansowy obraz Pokłon Trzech Króli z 2 poł. XVI w., w zwieńczeniu św. Jan Kanty, współczesny ołtarzowi. Lewy ołtarz z obrazami współczesnymi ołtarzowi. W polu głównym Zwiastowanie św. Józefowi, w zwieńczeniu św. Anna Samotrzec. Epitafia inskrypcyjne, murowane Ignacegi Dydyńskiego (zm. 1896 r.) i Jana Bobczyńskiego (zm. 1872 r.).

Wyposażenie dawnej cerkwi w Obarzymie. Wyposażenie stanowią dwie tablice epitafijne: jedna poświęcona Tekli Pohoreckiej (zm. 1846), druga Ludwikowi Wisłockiemu (zm. 1848).

Wyposażenie dawnej cerkwi w Uluczu. We wnętrzu cerkwi zachowała się polichromia figuralna o tematyce Męki Pańskiej, datowana na lata 1682-1683, wykonana prawdopodobnie przez Stefana Dżengalowycza. Ikonostas cerkiewny z 1682 r., sygnowany przez S. Dżengalowycza, znajduje się obecnie w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.

Do ciekawych zabytków ruchomych należą także kapliczki przydrożne (omówione na s. 44-45) oraz nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarza. Do ciekawszych nagrobków należą:

Nagrobki na cmentarzu parafialnym w Dydni. Cmentarz rzymskokatolicki położony jest na wzniesieniu, niedaleko kościoła parafialnego. Zabytkowe nagrobki zgrupowane są głównie wzdłuż głównej alei cmentarza. Należą do nich m.in. nagrobek Antoniego Dwernickiego (1864), ks. Franciszka Adamowicza (1852), ks. Józefa Dąbrowskiego (1869), ks. Szczęsnego Biesiadzkiego (1898), Pauliny Lorch (1898), Rodziny Dwernickich (1815), Seweryna Bermatowicza (1871), Tekli z Grodzickich Sękowska (1855), Zygmunta z Opatowic Janowskich (1903). W większości są to piaskowcowe pomniki w typie cippus, zwieńczone krzyżami piaskowcowymi, bądź żeliwnymi. Występują również kwatery dziecięcych grobów, gdzie nagrobki przybierają formy pełnych rzeźb klęczących lub stojących aniołów. Występują również obeliski oraz nagrobki w formie stosu kamieni, zwieńczone krzyżem. Mniejszość stanowią pełnoplastyczne rzeźby, ustawione na cokółkach. Odrębnym przykładem jest kaplica grobowa Dydyńskich. Znajduje się tu krypta, w której spoczywają szczątki ostatnich przedstawicieli tej rodziny, jednego z Dwernickich de Sas - Karola oraz prochy z obozu w Dachau ks. Kazimierza Lacha. W kaplicy znajduje się kamienny ołtarz z alabastrowym tabernakulum oraz witrażem. Na ścianach wiszą portrety przedstawicieli rodu Dydyńskich spoczywających w krypcie kaplicy oraz jedno małe epitafium.

Nagrobki na cmentarzu grekokatolickim przy dawnej cerkwi w Uluczu. Na cmentarzu zachowały się nieliczne już nagrobki, z których zdecydowana większość powstała w 1 poł. XX w. W większości są to bardzo proste obiekty, wykonane głównie z kamienia, ale także drewniane. Inskrypcje na nagrobkach są zarówno w języku polskim jak i ukraińskim.

Nagrobki na cmentarzu grekokatolickim przy dawnej cerkwi w Końskie. Obecnie zachowane są jedynie dwa nagrobki. Jeden w formie obelisku otoczony metalowym ogrodzeniem, drugi w postaci pomnika zwieńczone krzyżem.

Nagrobki na cmentarzu grekokatolickim niedaleko dawnej cerkwi w Grabówce. Na cmentarzu zachowanych jest kilkanaście zabytkowych nagrobków, m.in. z 1923 r., 1929 r. czy 1825 r.

5.3.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Dydnia występują 3 stanowiska archeologiczne wpisanych do rejestru zabytków.

Tabela 3. Stanowiska archeologiczne Gminy Dydnia wpisane do rejestru zabytków.

L.p.	Miejscow.	Obszar AZP	Nr st. w miejsc.	Nr st. na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia	nr rej.zab.
1	Jabłonica Rуска	110-78	1	25	śląd osadn. śląd osadn. osada osada osada osada osada	epoka kamienia/WEB neolit epoka brązu/WEŻ (gr. tarnobrzeska) późny okres rzymski (k. przeworska) okres prahistoryczny wczesne średniowiecze VIII-XIII w. późne średniowiecze okres nowożytny	C-89 11.06.2015 r.
2	Temeszów	110-78	1	51	osada obronna ? śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu/WEŻ (gr. tarnobrzeska) okres nowożytny ?	C-23 22.12.1994 r.
3	Temeszów	110-78	6	56		okres średniowiecza ?-okres nowożytny	A-481 08.09.1969 r.

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Gminy mają dbać między innymi o „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, a także zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1. zabytki nieruchomości wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
3. inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomości, które powinna zawierać karta adresowa, określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U.nr 113 poz. 661)

Na podstawie art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Dodatkowo ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o WZIZT (Warunków Zabudowy i Zagospodarowania Terenu) oraz projektów budowlanych dotyczących zabytków ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Dydnia została zaktualizowana w 2020 r. i zawiera łącznie 327 zabytki (121 zabytki nieruchomości oraz 206 stanowiska archeologiczne). Występują w niej zabytki wpisane są do rejestru zabytków województwa podkarpackiego oraz zabytki znajdujące się na kartach adresowych GEZ (nie figurujące w rejestrze).

Spis zabytków nieruchomości i archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy Dydnia przedstawiają poniższe tabele (4 i 5).

Tabela 4. Zabytki nieruchome znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Dydnia.

L.p.	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Materiał	Datowanie	Nr rejestru
1	Dydnia		2410/1	kościół parafialny rzymskokatolicki p.w. św. Michała Archanioła i św. Anny	mur	1873-1882 r.	A-1321 28.11.1995 r.
2	Dydnia	nr 145	2523	plebania	drew	1917 r.	
3	Dydnia		2523	spichlerz plebański	mur/drew	1800-1825 r.	
4	Dydnia		2633/4	dwór	mur	1800-1825 r.	A-1477 10.10.1974 r.
5	Dydnia		2631/7	spichlerz dworski	mur/drew	1800-1825 r.	A-1477 z 10.10.1974 r.
6	Dydnia		2633/4	oficyna dworska	mur	1800-1825 r.	A-1477 10.10.1974 r.
7	Dydnia		Rejestr zabytków: 2629, 2630, 2631/4, 2631/5, 2631/7, 2631/8, 2631/9, 2632, 2633/1, 2633/2, 2633/4, 2660/1, 2661 GEZ: 2624/3, 2627/3, 2628	park		1700-1725 r.	A-1477 10.10.1974 r.
8	Dydnia	obok spichlerza dworskiego	2631/7	figura Matki Boskiej	kam	1900-1925 r.	
9	Dydnia		2411	cmentarz rzym.-kat.		XIX w.	
10	Dydnia	na cmentarzu	2411	brama cmentarna	mur	1900-1925 r.	
11	Dydnia	na cmentarzu	2411	kostnica	mur	1850-1860 r.	
12	Dydnia	na cmentarzu	2411	kaplica grobowa	mur	1800-1899 r.	
13	Dydnia	nr 221	2157	szkoła	mur	1910 r.	
14	Dydnia	obok nr 38	375/2	krzyż przydrożny	kam	1920-1929 r.	
15	Dydnia	obok nr 57	1141	kapliczka	mur	1900-1925 r.	
16	Dydnia	obok nr 77	1269/2	kapliczka	mur	1908 r.	
17	Dydnia	obok nr 219	2343/7	krzyż przydrożny	mur	1900-1925 r.	
18	Dydnia	przed remizą, nr 84	1520	krzyż przydrożny	mur	1920-1929 r.	
19	Dydnia	naprzeciw nr 163	2535/1	kapliczka	mur	1920-1929 r.	
20	Dydnia	nr 212	2189/3	dom zakonny, ob. Dom Pracy Twórczej	mur.	1911 r.	
21	Grabówka		640	kruchta dawnego kościoła parafialnego rzymskokatolickiego p.w. Nawiedzenia Matki Boskiej	drew	1624-1631 r., 1921 r.	A-192 13.03.1990 r.
22	Grabówka		1034/2	cerkiew grekokatolicka p.w. św. Mikołaja	mur	1864 r.	A-1351 31.08.1994 r.
23	Grabówka		1034/2	dzwonnica cerkiewna	mur	1875-1899 r.	A-1351 31.08.1994 r.
24	Grabówka	środek wsi, niedaleko nr 79	634	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
25	Grabówka	obok nr 21	1099/1	kapliczka	mur.	XIX/XX w.	
26	Grabówka	przylega do cmentarza rzymskokatolickiego	1037	cmentarz gr.-kat.		XIX w.	

27	Grabówka		1037	cmentarz rzym.-kat.		pocz. XX w.	
28	Jablonka		898	kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej	drew	1936 - 1939 r.	A-1412 28.11.1995 r.
29	Jablonka	nr 18	802/4	dwór	mur	1820-1835 r.	A-780 10.10.1974 r.
30	Jablonka		Rejestr zabytków: 802/2, 802/3, 802/4 GEZ: 299, 776/5, 788, 801, 802/1, 1261/1, 812/1, 829/3, 1261/1, 1261/2, 1261/3, 1261/4, 1261/5, 1261/6, 1261/7, 1261/8, 1261/9, 1261/10, 1262/1, 1262/2, 1262/3, 1262/4	park		1750-1799 r.	A-780 10.10.1974 r.
31	Jablonka		817	cmentarz rzym.-kat.		pocz. XX w.	
32	Jablonka	obok nr 279	1157/1	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
33	Jablonka	naprzeciw nr 267	763	kapliczka	mur	k. XIX w.	
34	Jablonka	obok nr 142	608	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
35	Jablonka	obok nr 65	401	kapliczka św. Jana Nepomucena	mur	XIX w.	
36	Jablonka	obok nr 64	139	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
37	Jablonka	obok nr 83	460/2	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
38	Jablonka	obok nr 228	909	kapliczka	mur	1 poł. XIX w.	
39	Końskie	nr 34	637	dwór	mur	1775-1799 r.	A-349 26.02.1996 r.
40	Końskie	nr 33	637	oficyna dworska	mur	1775-1799 r.	A-349 26.02.1996 r.
41	Końskie		Rejestr zabytków: część działki 633, 637 GEZ: 572/1, wsch. i pld. część działki 572/2 (ograniczona linią prostą poprowadzoną jako przedłużenie pln. - zach. granicy działki nr 572/1 do granicy z działką nr 570)	park		XIX w.	A-349 26.02.1996 r.
42	Końskie		637	obora w zespole folwarcznym	mur.	XIX/XX w.	
43	Końskie		637	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	mur.	XIX/XX w.	
44	Końskie		637	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	mur.	XIX/XX w.	
45	Końskie		572/1	obora w zespole folwarcznym	mur.	XIX/XX w.	
46	Końskie		572/1	obora w zespole folwarcznym	mur.	XIX/XX w.	
47	Końskie		637	spichlerz w zespole folwarcznym	mur.	XIX/XX w.	
48	Końskie		571	cerkiew grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego, ob. kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. Przemienienia Pańskiego i Matki Boskiej Bolesnej	drew	1927 r.	A-165 19.10.1989 r.
49	Końskie		571	dzwonnica cerkiewna	mur	1900-1925 r.	A-165

							19.10.1989 r.
50	Końskie		173/4	kościół parafialny rzymskokatolicki, ob. nieużytkowany	mur/drew	1927 r.	
51	Końskie		160	cmentarz rzymskokatolicki		pocz. XX w.	
52	Końskie	wokół cerkwi	571	cmentarz grekokatolicki		XX w.	
53	Końskie	obok nr 9	286	kapliczka	mur	1890-1910 r.	
54	Krzemienna		526/3	cerkiew grekokatolicka p.w. Wprowadzenia Matki Boskiej do Świątyni,	drew	1867 r.	A-348 04.12.1995 r.
55	Krzemienna	nr 83	510/4	dwór	mur	1875-1899 r.	A-925 31.05.1975 r.
56	Krzemienna		<u>Rejestr zabytków: 329, 331/1, 330/2, 510/4, 511, 512/2, 512/4</u>	park		1800-1850 r.	A-925 31.05.1975 r.
57	Krzemienna	nr 49	526/1	szkoła	mur	1900-1925 r.	
58	Krzemienna	obok sklepu, naprzeciw nr 89	516	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
59	Krzemienna	naprzeciw nr 36	858/1	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
60	Krzemienna	naprzeciw nr 99	331/1	figura św. Wincentego a Paulo	kam	2 poł. XIX w.	
61	Krzemienna	obok nr 121	155/1	kapliczka	mur	1890-1910 r.	
62	Krzywe		881/1	cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Zaśnięcia NMP, ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Matki Bożej Łaskawej	drew	1759 r.	
63	Krzywe		881/1	cmentarz grekokatolicki		XVIII/XIX w.	
64	Krzywe	obok nr 56	804	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
65	Krzywe	obok nr 8	42/1	kapliczka	mur	1900-1925 r.	
66	Krzywe	obok nr 19	96/3	kapliczka	mur	1900-1925 r.	
67	Krzywe	obok nr 111	1122/6	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
68	Krzywe	obok nr 84	395/1	kuźnia	drew	1930-1939 r.	
69	Niebocko		1511, 1512, 1513/1, 1513/2, 1514/2, 1514/4, 1514/5, 1514/6, 1522/3, 1525, 1526, 1585, 1586, 1589/6, 1590/1, 1298/3	park		1800-1825 r.	
70	Niebocko	obok nr 124	1960/1	kapliczka	mur	1890-1910 r.	
71	Niebocko	obok nr 156	1960/1	kapliczka	mur	1890-1910 r.	
72	Niebocko	obok nr 190	1960/1	kapliczka	mur	1900-1925 r.	
73	Niebocko	obok nr 91	2012	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
74	Niebocko	przed remizą, nr 148	407/6	figura przydrożna	kam	1900-1925 r.	
75	Niebocko	obok nr 305	1671/2	figura Jezusa Chrystusa	kam	XIX/XX w.	
76	Niebocko	obok nr 299	1353/1	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
77	Niebocko	obok nr 296	1355/2	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
78	Niewistka		220	kościół filialny rzymskokatolicki p.w.	drew	1873 r.	

				Matki Bożej Anielskiej			
79	Niewistka	nr 99, 100	267	dwór Zatorskich, ob. budynek mieszkalny	mur/drew	1800-1899 r.	
80	Niewistka		248/4	spichlerz dworski	mur/drew	1800-1899 r.	
81	Niewistka		428	magazyn dworski	mur	1800-1899 r.	
82	Niewistka		248/2	kuźnia dworska	mur/drew	1800-1899 r.	
83	Niewistka		274, 427, 428	park		1800-1825 r.	
84	Niewistka	przy drodze do dworu	427	kapliczka	mur	1800-1899 r.	
85	Obarzym		256	cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Przemienienia Pańskiego, ob. kościół filialny rzymskokatolicki p.w. Zwiastowania NMP	drew	1828 r.	A-345 27.02.2012 r.
86	Obarzym	naprzeciw nr 48, naprzeciw cerkwi	348	kapliczka	mur	1920 r.	
87	Obarzym	obok nr 2	853	kuźnia	drew	1930-1939 r.	
88	Temeszów	nr 19	12/2, 12/4, 12/5, 12/8, 12/9	pozostałości zespołu dworsko-parkowego		ok. XVII w. (?) - ok. 1910 r.	A-744 27.02.2012 r.
89	Temeszów		12/5	kaplica dworska p.w. Matki Bożej Ostrobramskiej	drew	1893 r.	A-745 30.09.1959 r.
90	Temeszów		<u>Rejestr zabytków: 12/5, 12/8</u> <u>GEZ: 12/2, 12/4, 12/5, 12/8, 12/9, 13</u>	park		1850-1875 r.	A-745 30.09.1959 r.
91	Temeszów		12/8	dwór		ok. 1910 r.	
92	Temeszów		14	kapliczka św. Jana Nepomucena			
93	Temeszów	przy drodze Krzemienna- Temeszów	61	kapliczka	mur	1850-1899 r.	
94	Temeszów	obok nr 22A	547/3	kapliczka	mur	XIX/XX w.	
95	Ulucz		12	cerkiew grekokatolicka parafialna p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego, ob. filia Muzeum Bud. Ludowego Sanoku	drew	ok. 1659 r.	A-268 14.02.1992 r.
96	Ulucz	obok cerkwi	12	cmentarz grekokatolicki			A-268 14.02.1992 r.
97	Ulucz		7/4	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
98	Ulucz	przy drodze, niedaleko nr 28	21/11	kapliczka	mur	1848 r.	
99	Witryłów		704/1	cerkiew filialna grekokatolicka p.w. Michała Archanioła, ob. kościół filialny rzymsko-katolicki p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy	drew	1812 r.	A-144 29.07.1971 r.
100	Witryłów		703/1, 704/1, 716/3	cmentarz przycerkiewny			
101	Witryłów	naprzeciw nr 54	57/2	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
102	Witryłów	obok nr 74	474	kapliczka	mur	1875-1899 r.	
103	Witryłów		742/42, 742/51, 742/56, 742/57, 742/58,	park		1700-1750 r.	

			742/59, 742/61, 742/69, 742/70, 742/71, 742/72, 742/73				
104	Witryłów		742/47	piwnica dworska, ob. pod współczesnym budynek			
105	Witryłów		738	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	mur.	pocz. XX w.	
106	Witryłów		738	stodoła w zespole folwarcznym	drewn.	pocz. XX w.	
107	Witryłów		738	spichlerz w zespole folwarcznym	mur.	pocz. XX w.	
108	Witryłów		734/36	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym	mur.	pocz. XX w.	
109	Witryłów		734/36	obora w zespole folwarcznym	mur.	pocz. XX w.	
110	Witryłów		742/37	obora w zespole folwarcznym	mur.	XIX w.	
111	Witryłów		742/36	spichlerz w zespole folwarcznym	mur.	XIX w.	
112	Wyderna	nr 3	736	dwór	mur	1900-1925 r	
113	Wyderna		186/1	brama dworska	mur/drew	1900-1925 r	
114	Wyderna		część działek nr 736 (od granicy z działkami 1973/2 i 1812/2 do linii poprowadzonej w odległości 5 m od drzew stanowiących płu.-wsch. granicę alei grabowej), 1877, część działki 1973/2 (na odcinku styku z działką nr 736) oraz część działek nr 1806/1 i 1811 (na odcinku styku z działką nr 1973/2 i na wysokości jej styku z działką nr 736)	park		ok. poł. XIX w.	
115	Wyderna	na płu. - zach. od dworu	736	spichlerz	drew.	ok. poł. XIX w.	
116	Wyderna	za wsią, w polach	1459	kapliczka św. Jana Nepomucena	mur	1850-1875 r.	
117	Wyderna	naprzeciw nr 107	139	kapliczka	mur	1900-1925 r.	
118	Wyderna	naprzeciw nr 16	948/2	kapliczka	mur	1890-1910 r.	
119	Wyderna	obok nr 80	1060	kapliczka	mur	1900-1925 r.	
120	Wyderna	naprzeciw nr 18	950	kapliczka	mur	1900-1925 r.	
121	Wyderna	obok kościoła	1723	dom ludowy	drew	1930-1939 r.	

Tabela 5. Stanowiska archeologiczne występujące na terenie Gminy Dydnia.

L.p.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr st. w miejscowości	Nr st. na obszarze	Funkcja obiektu	Chronologia	Rejestr zabytków
1	Dydnia	110-78	1	1	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
2	Dydnia	110-78	2	2	?	wczesne średniowiecze?	
3	Dydnia	110-78	3	3	osada osada	okres prahistoryczny (neolit?) okres nowożytny	
4	Dydnia	110-78	4	4	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres nowożytny	
5	Dydnia	110-78	5	5	osada	XVII-XVIII w.	
6	Dydnia	110-78	6	6	osada	XVII-XVIII w.	
7	Dydnia	110-78	7	7	osada osada śląd osadnictwa	epoka kamienia/WEB okres prahistoryczny (neolit?WEB?) okres nowożytny	
8	Dydnia	110-78	8	8	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
9	Dydnia	110-78	9	9	osada	epoka brązu/WEŻ (gr. tarnobrzeska)	
10	Dydnia	110-78	10	10	śląd osadnictwa	neolit	
11	Dydnia	110-78	11	11	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
12	Dydnia	110-78	12	12	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres nowożytny	
13	Dydnia	110-78	13	13	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit? okres prahistoryczny	
14	Dydnia	110-78	14	14	osada	XVII-XIX w.	
15	Dydnia	110-78	15	15	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu? okres prahistoryczny	
16	Dydnia	110-78	16	16	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres nowożytny ?	
17	Dydnia	110-78	17	17	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
18	Dydnia	110-78	18	18	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres nowożytny	
19	Dydnia	110-78	19	19	osada	epoka brązu/wczesna epoka żelaza (gr. tarnobrzeska)	
20	Dydnia	110-78	20	20	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
21	Dydnia	110-78	21	21	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu późny okres rzymski?	
22	Dydnia	110-78	22	22	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
23	Dydnia	110-78	23	23	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres średniowiecza okres średniowiecza	
24	Dydnia	110-78	24	24	miejsce dworu renesansowego	XVI- 1 połowa XVII w.	

25	Dydnia	111-78	25	3	śląd osadnictwa	schyłek neolitu- WEB (k. ceramiki sznurowej)	
26	Dydnia	111-78	26	4	śląd osadnictwa	epoka kamienia- WEB	
27	Dydnia	111-78	27	5	śląd osadnictwa	neolit-WEB	
28	Dydnia	111-78	28	6	śląd osadnictwa	EB-Ha	
29	Dydnia	111-78	29	7	śląd osadnictwa	EB-Ha	
30	Dydnia	111-78	30	8	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
31	Dydnia	111-78	31	9	śląd osadnictwa	EB-Ha	
32	Dydnia	111-78	32	10	śląd osadnictwa	EB-Ha	
33	Dydnia	111-78	33	11	osada	późny okres rzymski	
34	Dydnia	111-78	34	12	śląd osadnictwa punkt osadniczy	neolit- WEB późny okres rzymski	
35	Dydnia	111-78	35	13	śląd osadnictwa	neolit- wczesna epoka brązu	
36	Dydnia	111-78	36	14	osada	późny okres rzymski	
37	Grabówka	111-77	2	26	śląd osadnictwa śląd osadnictwa p. osadniczy	epoka brązu lub okres halsztacki wczesne średniowiecze ?	
38	Grabówka	111-77	1	27	p. osadniczy śląd osadnictwa	prahistoria EB i okres halsztacki (k. łużycka)	
39	Grabówka	111-77	3	29	p. osadniczy	epoka brązu lub okres halsztacki? (k. łużycka?)	
40	Grabówka	111-78	4	15	punkt osadniczy	EB-Ha	
41	Grabówka	111-78	5	16	śląd osadnictwa osada	neolit-WEB epoka brązu	
42	Grabówka	111-78	6	17	śląd osadnictwa	EB-Ha	
43	Grabówka	111-78	7	18	śląd osadnictwa	pradzieje	
44	Grabówka	111-78	8	19	śląd osadnictwa	neolit- WEB	
45	Grabówka	111-78	9	20	osada	EB-Ha	
46	Grabówka	111-78	10	21	śląd osadnictwa	pradzieje	
47	Hroszówka	110-79	1	1	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	EB prahistoria okres nowożytny	
48	Jablonica Ruska	110-78	1	25	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada osada osada osada osada	epoka kamienia/WEB neolit ep. brązu/WEŻ (gr. tarnobrzeska) późny okres rzymski (k. przeworska) okres prahistoryczny wczesne średniowiecze VIII-XIII w. późne średniowiecze okres nowoż.	C-89 z 11.06.2015 r.
49	Jablonica Ruska	110-78	2	26	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres średniowiecza	

					śląd osadnictwa.	okres nowożytny	
50	Jablonica Ruska	110-78	3	27	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa. śląd osadnictwa	neolit? okres średniowiecza okres nowożytny ?	
51	Jablonica Ruska	110-78	4	28	śląd osadnictwa osada osada osada osada	epoka kamienia/WEB okres prahistoryczny X-XII w. okres średniowiecza okres nowożytny	
52	Jablonica Ruska	110-78	5	29	śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu późny okres rzymski okres prahistoryczny wczesne średniowiecza okres nowożytny	
53	Jablonica Ruska	110-78	6	30	kopiec ziemny (kurhan?)	?	
54	Jablonka (Harenda)	110-77	2	3	śl.. osadnictwa	wczesne średniowiecze	
55	Jablonka	110-77	3	4	p. osadniczy	XII-XV w.	
56	Jablonka	110-77	1	5	p. osadniczy śl. osadnictwa	epoka brązu i ok. halsztacki okres prahistoryczny	
57	Jablonka	110-77	4	11	śl.. osadnictwa	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)	
58	Końskie	111-78	1	2	śląd osadnictwa osada osada	EB-Ha? wczesne średniowiecze późne średniowiecze- okres nowożytny	
59	Końskie	111-78	2	66	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu EB-Ha	
60	Końskie	111-78	3	67	osada	EB-Ha	
61	Końskie	111-78	4	68	śląd osadnictwa	pradzieje	
62	Końskie	111-78	5	69	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
63	Końskie	111-78	6	70	śląd osadnictwa	późny okres rzymski	
64	Końskie	111-78	7	71	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu	
65	Końskie	111-78	8	72	śląd osadnictwa	późny okres rzymski	
66	Końskie	111-78	9	73	śląd osadnictwa	EB-Ha	
67	Końskie	111-78	10	74	śląd osadnictwa	epoka brązu	
68	Końskie	111-78	11	75	śląd osadnictwa	epoka brązu	
69	Końskie	111-78	12	76	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu EB-Ha	
70	Końskie	111-78	13	77	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
71	Końskie	111-78	14	78	śląd osadnictwa	EB-Ha	
72	Końskie	111-78	15	79	śląd osadnictwa	EB-Ha	
73	Końskie	111-78	16	80	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	

74	Końskie	111-78	17	81	śląd osadnictwa	EB-Ha	
75	Końskie	111-78	18	82	osada	EB-Ha	
76	Końskie	111-78	19	83	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
77	Końskie	111-78	20	84	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
78	Końskie	111-78	21	85	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
79	Końskie	111-78	22	86	śląd osadnictwa	EB-Ha	
80	Końskie	111-78	23	87	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
81	Końskie	111-78	24	88	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
82	Końskie	111-78	25	89	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
83	Końskie	111-78	26	90	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu EB-Ha	
84	Końskie	111-78	27	91	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
85	Końskie	111-78	28	92	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
86	Końskie	111-78	29	93	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
87	Końskie	111-78	30	94	śląd osadnictwa	epoka kamienia - wczesna EB	
88	Końskie	111-78	31	95	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
89	Końskie	111-78	32	96	śląd osadnictwa	neolit	
90	Krzemienna	110-78	1	31	śląd osadnictwa	eneolit	
91	Krzemienna	110-78	2	32	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa. śląd osadnictwa	neolit/WEB WEB okres prahistoryczny okres nowożytny	
92	Krzemienna	110-78	3	33	śląd osadnictwa	okres średniowieczny	
93	Krzemienna	110-78	4	34	osada osada	okres średniowiecza okres średniowiecza	
94	Krzemienna	110-78	5	35	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa.	epoka kamienia/WEB okres prahistoryczny okres nowożytny	
95	Krzemienna	110-78	6	36	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny (WEB?)	
96	Krzemienna	110-78	7	37	osada	neolit	
97	Krzemienna	110-78	8	38	śląd osadnictwa	epoka brązu/wczesna epoka żelaza (grupa tarnobrzeska)	
98	Krzemienna	110-78	9	39	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późny okres rzymski? (k. przeworska?) okres średniowieczny okres nowożytny	
99	Krzemienna	110-78	10	40	śląd osadnictwa	późny okres rzymski (przeworska)	
100	Krzemienna	110-78	11	41	osada śląd osadnictwa	okres prahistoryczny (neolit?) XVI-XVII w.	
101	Krzemienna	110-78	12	42	osada	okres prahistoryczny	
102	Krzemienna	110-78	13	43	osada	późny okres rzymski	

103	Krzywe	111-78	1	1	śląd osadnictwa	neolit	
104	Krzywe	111-78	2	37	śląd osadnictwa	epoka kamienia- WEB	
105	Krzywe	111-78	3	38	śląd osadnictwa	EB-Ha	
106	Krzywe	111-78	4	39	śląd osadnictwa	EB-Ha	
107	Krzywe	111-78	5	40	osada	EB-Ha	
108	Krzywe	111-78	6	41	śląd osadnictwa	EB-Ha	
109	Krzywe	111-78	7	42	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia EB-Ha	
110	Krzywe	111-78	8	43	śląd osadnictwa	EB-Ha	
111	Krzywe	111-78	9	44	śląd osadnictwa	EB-Ha	
112	Krzywe	111-78	10	45	śląd osadnictwa	EB-Ha	
113	Krzywe	111-78	11	46	punkt osadniczy	EB-Ha	
114	Krzywe	111-78	12	47	śląd osadniczy	schyłkowy neolit- WEB (KCSz)	
115	Krzywe	111-78	13	48	śląd osadnictwa	epoka kamienia - wczesna epoka brązu	
116	Krzywe	111-78	14	49	śląd osadnictwa	EB-Ha	
117	Krzywe	111-78	15	50	śląd osadnictwa	EB-Ha	
118	Krzywe	111-78	16	51	punkt osadniczy	EB-Ha	
119	Krzywe	111-78	17	52	śląd osadnictwa	EB-Ha	
120	Krzywe	111-78	18	53	śląd osadnictwa	EB-Ha	
121	Krzywe	111-78	19	54	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu EB-Ha	
122	Krzywe	111-78	20	55	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
123	Krzywe	111-78	21	56	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
124	Krzywe	111-78	22	57	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
125	Krzywe	111-78	23	58	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
126	Krzywe	111-78	24	59	śląd osadnictwa punkt osadniczy śląd osadnictwa	neolit EB-Ha okres nowożytny	
127	Krzywe	111-78	25	60	śląd osadnictwa	EB-Ha	
128	Krzywe	111-78	26	61	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu EB-Ha ?	
129	Krzywe	111-78	27	62	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
130	Krzywe	111-78	28	63	śląd osadnictwa	EB-Ha	
131	Krzywe	111-78	29	64	śląd osadnictwa	EB-Ha	
132	Krzywe	111-78	30	65	śląd osadnictwa	EB-Ha	
133	Niebocko	110-77	2	15	śl.. osadnictwa	okres wpływów rzymskich (k. przeworska)	
134	Niebocko (Szałaszyńska)	111-77	3	21	śląd osadnictwa punkt osadniczy	neolit? wczesne średniowiecze	

135	Niebocko (Cwierci)	111-77	4	22	śląd osadnictwa	WEB (k. mierzanowicka)	
136	Niebocko	111-77	5	23	p. osadniczy	wczesne średniowiecze	
137	Niebocko (Działy)	111-77	6	24	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	WEB (?) prahistoria	
138	Niebocko (Działy)	111-77	7	25	p. osadniczy	prahistoria	
139	Niebocko (Bośnia)	111-77	8	28	śl. osadnictwa p. osadniczy	wczesne średniowiecze prahistoria	
140	Niebocko	111-77	1	30	p. osadniczy	prahistoria	
141	Niewistka	110-78	1	60	osada	XV w?, XVI-XVII w.	
142	Niewistka	110-78	6	61	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
143	Niewistka	110-78	7	62	śląd osadnictwa	epoka kamienia/WEB	
144	Niewistka	110-78	8	63	śląd osadnictwa osada osada	okres prahistoryczny XIII-XIV w. okres nowożytny	
145	Niewistka	110-78	9	64	obiekt obronny?	okres średniowieczny? okres nowożytny?	
146	Niewistka	110-78	10	65	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia/ WEB okres prahistoryczny/ epoka brązu?	
147	Niewistka	110-78	11	66	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/WEB okres średniowieczny	
148	Niewistka	110-78	12	67	śląd osadnictwa	epoka kamienia/WEB	
149	Niewistka	109-78	2	73	śląd osadnictwa śląd osadnictwa dawny folwark ?	paleolit schyłkowy epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres nowożytny	
150	Niewistka	109-78	3	74	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
151	Niewistka	109-78	4	75	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	XIII-XV w. o. nowożytny	
152	Niewistka	109-78	5	76	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu okres prahistoryczny okres nowożytny	
153	Niewistka	109-78	6	77	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu późny okres rzymski	
154	Obarzym	110-78	1	46	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres nowożytny	
155	Obarzym	110-78	2	47	śląd osadnictwa	eneolit (śląd osadnictwa)	
156	Obarzym	110-78	3	48	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit/WEB okres prahistoryczny	
157	Obarzym	110-78	4	49	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	eneolit/wczesna epoka brązu (cer. sznurowa) eneolit	
158	Obarzym	110-78	5	50	kopce ziemne (kurhany?)	?	
159	Temeszów	110-78	1	51	osada obronna ? śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu/WEŻ (gr. tarnobrzaska) okres nowożytny	A-481 (stary nr A-a 19/90) z 08.09.1969 r.

						?	
160	Temeszów	110-78	2	52	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu/WEŻ (gr. tarnobrzaska) okres prahistoryczny okres nowożytny	
161	Temeszów	110-78	3	53	śląd osadnictwa	późny okres rzymski?	
162	Temeszów	110-78	4	54	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny okres nowożytny	
163	Temeszów	110-78	5	55	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
164	Temeszów	110-78	6	56	dwór obronny	okres średniowieczny ?-okres nowożytny	C-23 (stary nr A-a 114) z 22.12.1994 r
165	Temeszów	110-78	7	57	obiekt obronny?	?	
166	Temeszów	110-78	8	58	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
167	Temeszów	110-78	9	59	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny (neolit?)	
168	Temeszów	110-78	10	109	śląd osadnictwa	neolit	
169	Temeszów	110-78	11	110	śląd osadnictwa	EB-Ha	
170	Ulucz (Dębnik)	111-79	1	11	cerkiew obronna	XVI-XX w.	
171	Ulucz	111-79	2	12	śląd osadnictwa osada	EB IX-XI w.	
172	Ulucz	111-79	3	13	osada śląd osadnictwa osada osada osada	neolit wczesna epoka brązu wczesna epoka brązu EB-Ha wczesny okres rzymski	
173	Ulucz	111-79	4	14	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada osada	epoka kamienia/wczesna epoka brązu EB- Ha późny okres rzymski okres prahistoryczny VIII-X w.	
174	Ulucz	111-79	5	15	śląd osadnictwa osada osada osada śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu EB-Ha późny okres rzymski okres prahistoryczny wczesne średniowiecze	
175	Ulucz	111-79	6	16	domniemane grodzisko ?	?	
176	Ulucz	111-79	7	17	śląd osadnictwa osada	XI-XIII w. o. nowożytny	
177	Ulucz	111-79	8	18	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada śląd osadnictwa	Wczesna epoka brązu EB-Ha późny okres rzymski okres prahistoryczny IX-X w.	
178	Ulucz	111-79	9	19	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu	
179	Ulucz (Dębnik)	111-79	10	20	śląd osadnictwa	starszy okres EB	

180	Ulucz	111-79	11	21	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna EB ? okres prahistoryczny wczesne średniowiecze o. nowożytny	
181	Witryłów	111-78	11	97	osada	EB-Ha	
182	Witryłów	111-78	12	98	osada	EB-Ha	
183	Witryłów	111-78	13	99	punkt osadniczy śląd osadnictwa	EB-Ha późne średniowiecze ?	
184	Witryłów	111-78	14	100	osada śląd osadnictwa	EB-Ha późne średniowiecze ?	
185	Witryłów	111-78	15	101	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
186	Witryłów	111-78	16	102	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
187	Witryłów	111-78	17	103	śląd osadnictwa	neolit - wczesna epoka brązu	
188	Witryłów	111-78	18	104	śląd osadnictwa	EB-Ha	
189	Witryłów	111-78	19	105	śląd osadnictwa	okres nowożytny	
190	Witryłów	111-78	20	106	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	pradzieje późne średniowiecze	
191	Witryłów	111-78	21	107	śląd osadnictwa	EB-Ha	
192	Witryłów	111-78	22	108	osada	mezolit	
193	Witryłów	111-79	1	1	osada osada	BE-Ha okres nowożytny	
194	Witryłów	111-79	2	2	ementarzysko ciałopalne ? śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	EB- Ha ? epoka kamienia/wczesna EB EB - Ha okres prahistoryczny	
195	Witryłów	111-79	3	3	śląd osadnictwa	EB-Ha ?	
196	Witryłów	111-79	4	4	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązuEB-Ha	
197	Witryłów	111-79	5	5	obiekt produkcyjny ?	o. nowożytny	
198	Witryłów	111-79	6	6	śląd osadnictwa	okres prahistoryczny	
199	Witryłów	111-79	7	7	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brązu EB-Ha późny o. rzymski okres prahistoryczny o. nowożytny	
200	Witryłów	111-79	8	8	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit/wczesna epoka brązu EB-Ha okres prahistorycznyo. nowożytny	
201	Witryłów	111-79	9	9	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres prahistoryczny (BE ?) okres nowożytny	
202	Witryłów	111-79	10	10	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	EB - Ha średniowiecze okres nowożytny	

203	Wydrna	110-77	1	9	p. osadniczy	kultura przeworska	
204	Wydrna	110-78	2	68	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	neolit/WEB ?	
205	Wydrna	110-78	3	69	osada śląd osadnictwa	neolit okres nowożytny	
206	Wydrna	110-78	4	70	śląd osadnictwa	okres nowożytny	

5.5 Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Wartością niematerialną gminy Dydnia są m.in. herb gminy oraz tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy przez Gminny Ośrodek Kultury Bibliotek, Promocji i Wypoczynku oraz lokalne stowarzyszenia na licznie organizowanych imprezach, czy spotkaniach.

Kultura ludowa tworzyła się w regionie brzozowskim na przestrzeni wieków pod silnym wpływem elementów niemieckich i ruskich (osadnictwo w okresie XIV-XV w.). Osiedlano tu również jeńców wojennych różnych narodowości (XV-XVIII w.). Dominującą rolę spełniała przeważająca liczebnie ludność polska, lecz z przemieszania się różnych wątków kulturowych powstała etniczna odrębność Pogorza o charakterze niejednorodnym. W XVIII i XIX w. osiedlili się tutaj Żydzi i Cyganie, którzy jednak zachowali własną kulturę i obyczaje.

Dawne zwyczaje mieszkańców regionu brzozowskiego związane były z kalendarzem kościelnym. W czasie adwentu, który był okresem małego postu, przez trzy dni w tygodniu - w środy, piątki i soboty - wstrzymywano się od spożywania mięsa i tłuszczów zwierzęcych. W piątki podstawową okrasą potraw był olej wyrabiany w brzozowskich i baryckich olejarniach.

Dzień wigilijny należało rozpocząć wczesnym rankiem. Najwcześniej wyruszali z domu mężczyźni, którzy odwiedzali krewnych i znajomych. Było to tzw. chodzenie "po połaziu". Wierzono, że przybycie do domu mężczyzny jako pierwszego gościa w dzień Wigilii zagwarantuje domownikom pomyślność na cały rok. Uważano również, że dzień ten jest prognozą dla każdego człowieka na cały rok. Wieczere wigilijną rozpoczynano z pojawieniem się pierwszej gwiazdki. Pod obrus wkładano siano, a w izbie rozścielano słomę. W kącie koniecznie musiał stać wykonany ze słomy tzw. dziad. Z reguły podawano dwanaście potraw. W Grabownicy i Niebocku obowiązkowym pierwszym daniem był czosnek ze struclą. Pod misy z potrawami wigilijnymi kładziono opłatki. Następnie ojciec rodziny rozpoczynał łamanie się opłatkiem z wszystkimi obecnymi na wieczery. Przy stole jedno krzesło pozostawało puste - dla przypadkowego gościa, któremu nie było dane spożywać wigilii ze swoją rodziną.

W dzień Bożego Narodzenia, z zapadnięciem zmroku, młodzież wyżywała się jako "przebierańce", kołędując po wsiach z szopką, kobyłką i gwiazdą. W drugi dzień świąt, szła młodzież "na śmiecie". Chłopcy odwiedzali domy, gdzie dorastające dziewczyny. Ambicją panien było, aby mieszkanie było czysto zamieciono daleko przed świtem, gdyż od Wigilii do drugiego dnia świąt (św. Szczepana) izby nie było wolno zamiatać. Natomiast kawalerom zależało, by zastać u panny śmieci jeszcze nie uprzągnięte. Gdy zastali ją przy pracy, nie pozwalali jej dokańczać zmiatania, kładli się na śmieci, tak długo nie podnosząc się z podłogi, aż dziewczyna nie okupiła się wódką. W ten sposób karano leniwe panny. Następnie wynoszono śmieci na zewnątrz domu, gdzie je uroczyście palono.

W Nowy Rok dzieci chodziły "po szczodrach" - pierwszych kołędników domownicy starali się na pożegnanie uderzyć "dziadem" ze słomy, umieszczonym w dniu wigilijnym w kącie izby.

W okresie między świętem Trzech Króli a Matką Boską Gromniczną najmowano służbę domową. Kandydaci na parobka, pastucha czy służącą w obecności swoich rodziców ugadali się z przyszłym chlebodawcą na służbę roczną za "przyodziewek" i zapłatę w gotowiznie.

Umartwianie wielkopostne stosowano wszechstronnie, począwszy od bardziej lub mniej ścisłych postów do daleko posuniętych wyrzeczeń. Co gorliwsi od Środy Popielcowej do Wielkanocy

wstrzymywali się od pokarmów mięsnych, trunków, palenia tytoniu, a w Wielki Piątek w ogóle od jedzenia. Niektórzy nie strzygli się, ani też nie golili w okresie postu.

Od Niedzieli palmowej wszyscy żyli w oczekiwaniu nadchodzących świąt. Pieczono jajeczniki i strucle. W Wielką Sobotę święcono pokarmy w świątyni. W oddalonych od kościoła częściach parafii, w określonych miejscach (najczęściej w domach zamożniejszych gospodarzy), ustawiano na stołach jedzenie i jajka, które święcili wikariusze. Po przybyciu do domu należało przebiec ze "święconym" trzykrotnie wokół domostwa. Po świątach wśród biedoty wiejskiej rozpoczynał się przednówek.

W Zielone Świątki każdy dom był umajony zielenią, także wnętrza zdobiono gałęziami i kwiatami. Natomiast w wigilię św. Jana ważniejsze wzniesienia płonęły sobótkowymi ogniami.

Okres późniwy przynosił wszystkim dobrobyt, który trwał aż do następnego przednówka. Dlatego jesień była najbardziej właściwą porą kojarzenia małżeństw i organizowania wesel. Jesienią, około św. Michała przeprowadzano najwięcej transakcji, zwłaszcza kupna i dzierżawy gruntów. Zawartą transakcję oblewano z reguły "litkupem" w karczmie.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROZEŃ

6.1 Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy

Analizę stanu zachowania zabytków przeprowadzono w oparciu o Gminną Ewidencję Zabytków. Stan zachowania poszczególnych zabytków opiera się na ocenie zewnętrznych elementów bryły. Jako stan bardzo dobry przyjęto stan idealny estetycznie jak i konstrukcyjnie, będący najczęściej wynikiem niedawnego remontu, stan dobry w przyjętej ocenie odbiega od niego nieznacznymi zaburzeniami estetyki elewacji, przy stanie zaniedbanym ta estetyka pozostawia wiele do życzenia, przy stanie złym oprócz braku estetyki widoczne jest naruszenie konstrukcji ścian i poszycia dachu, a w przypadku bardzo złego stanu doszło do częściowego zburzenia zabytku.

Większość zabytków w GEZ pozostaje w rękach prywatnych. Własność gminy stanowi jedynie 10 obiektów zabytkowych, są to:

- Dydnia: park podworski, szkoła nr 221, krzyż przydrożny (przed remizą) oraz dawny dom zakonny,
- Końskie: kościół rzym.-kat. (obecnie nieużytkowany),
- Krzemienna: szkoła oraz figura przydrożna,
- Niebocko: park podworski,
- Temeszów: pozostałości dworu i kapliczka św. Jana Nepomucena.

Wśród zabytków dominują kapliczki (łącznie 47), które są w dobrym lub bardzo dobrym stanie technicznym. Jedynie kapliczka w Jabłoncu (obok posesji nr 228), figura Jezusa Chrystusa w Niebocku oraz kapliczka w Wydrnej (naprzeciw posesji nr 18) są zaniedbane i wymagają bieżących prac remontowych. Natomiast zniszczona kapliczka św. Jana Nepomucena z zespołu dworsko-parkowego w Temeszowie obecnie jest w trakcie renowacji.

Następną grupę stanowią zabytki o funkcji sakralnej: kościoły (4 zabytki: Dydnia, Jabłonka, Końskie, Niewistka), cerkwie (7 zabytków: Grabówka, Końskie, Krzemienna, Krzywe, Obarzym, Ulucz i Witryłów), dzwonnice cerkiewne (2 zabytki: Grabówka i Końskie) oraz kaplice (2 zabytki: kaplica grobowa w Dyni oraz kaplica dworska w Temeszowie). Prezentują one dobry lub bardzo dobry stan zachowania. W ostatnich latach przeprowadzono generalny remont niektórych świątyń, m.in. kościoła parafialnego w Jabłoncu, dawnej cerkwi w Końskim, Krzemiennej i Krzywej. W złym stanie technicznym jest kościół rzym.-kat. (kaplica) w Końskim, opuszczona cerkiew gr. - kat. p.w. św. Mikołaja wraz z dzwonnica oraz kaplica podworska w Temeszowie. Zabytki te wymagają pilnych prac zabezpieczających a następnie kompleksowych prac konserwatorskich i restauratorskich.

Kolejna grupa to zabytki wchodzące w skład zespołów dworsko-parkowych. W ich przypadku w większości zabytki te są zaniedbane i są w złym stanie technicznym. Dotyczy to zarówno samych dworów jak i ich otoczenia, które stanowią park a niekiedy także folwark (m.in. Końskie, Witryłów). Zabytki te wymagają podjęcia pilnych prac zabezpieczających a następnie kompleksowych prac konserwatorskich i restauratorskich. Przykładem negatywnym są tu przede wszystkim elementy zespołu w Dydni. Także teren zespołu wymaga pilnej rewitalizacji. Kolejnym przykładem są dwór i kaplica dworska w Temeszowie. W dobrym stanie technicznym jest jedynie dwór oraz oficyna w Końskim,

nie można tego powiedzieć o elementach zespołu folwarcznego tego zespołu. Dwór w Jabłonce (obecnie Centrum Konferencyjne) i Wydrnej również prezentują dobry stan zachowania. W Witryłowie restauracji wymagają elementy zespołu folwarcznego. Degradacja zespołu dworsko-parkowego jest posunięta w tak dużym stopniu, że trudno mówić o zespole. Pozostaje jedynie park dworski z aleją modrzewiowo-kasztanową.

Pozostałe zabytki to cmentarze zarówno rzymskokatolickie (4: Dydnia, Grabówka, Jabłonka i Końskie) jak i grekokatolickie (5: Grabówka, Końskie, Krzywe, Ulucz i Witryłów), które są zadbane i dobrze utrzymane.

Większość zabytków pochodzi z XIX lub pocz. XX w. Na wiek XVIII w. datowane są parki podworskie w Dydni, Końskim, Jabłonce i Witryłowie oraz dawna cerkiew w Krzywem. Do najstarszych zabytków nieruchomych z terenu gminy należy dawna cerkiew grekokatolicka p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego w Uluczu z ok. 1659 r. (niegdyś datowana na lata 1510-1517).

Podsumowując ogólny stan zachowania zabytków występujących w GEZ gminy Dydnia można ocenić jedynie dzieląc je na dwie grupy, tj. zabytki sakralne zachowane w miarę dobrze oraz zespoły dworsko-parkowe lub ich pozostałości w większości będące w złym stanie.

6.2 Analiza Szans i zagrożeń

Analiza SWOT jest jednym z podstawowych narzędzi diagnostycznych. Określa ona cztery ważne elementy oceny: mocne i słabe strony, czyli pozytywne i negatywne warunki wewnętrzne oraz szanse i zagrożenia, czyli pozytywne i negatywne warunki zewnętrzne. Niniejsza analiza jest podstawą do określenia celów i kierunków działania gminy Dydnia w zakresie ochrony zabytków.

Mocne strony:

- bardzo wysokie walory krajobrazowe - położenie w granicach Wschodnio-beskidzkiego Obszaru Chronionego Krajobrazu;
  - dobra lokalizacja w stosunku do ponad lokalnych ośrodków miejskich regionu (Sanoka, Dynowa, Krosna i Leska);
  - czystość środowiska, brak zanieczyszczeń przemysłowych,
  - licznie występujące zabytki zlokalizowane na terenie gminy,
  - zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych,
  - dobry stan zachowania większości zabytków,
  - licznie występujące stanowiska archeologiczne,
  - występowanie na terenie gminy zabytków nieruchomych, wyjątkowych w skali ogólnopolskiej, tj. jedna z najstarszych cerkwi z terenu Polski - cerkiew gr.-kat. p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego w Uluczu,
  - występowanie licznych zabytkowych kapliczek,
  - licznie występujące zespoły rezydencjonalne: Dydnia, Jabłonka, Końskie, Krzemienna, Niebocko, Niewistka, Temeszów, Witryłów i Wydrna,
  - występowanie licznych szlaków turystycznych i spacerowych w gminie i najbliższej okolicy, w tym szlaków związanych z zabytkami nieruchomymi, m.in.:
- Szlak Architektury Drewnianej (trasa nr 1 krośnieńsko - brzozowska 134 km), na której ciągu znajdują się drewniane kościoły w Jabłonce i Obarzymie oraz plebania w Dydni.
  - Szlak Ikon (dydaktyczny, niebieskie znaki) wychodzi i wraca do Sanoka, na jego trasie znajduje się cerkiew w Uluczu, kładka w Witryłowie oraz świątynie w Końskim i Krzywem,
  - Szlak Nadszańskich Umocnień, szlak rowerowy wzdłuż umocnień tzw. linii Mołotowa,
    - żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.
    - położenie gminy na pograniczu polsko – słowackim i w pobliżu Ukrainy.

• odbywające się imprezy cykliczne, m.in.:

- Przedstawienie Jasełek oraz koncert kolęd w wykonaniu Orkiestry Dętej Gminy Dydnia (styczeń)-Dydnia,
- Międzynarodowy Festiwal Folklorystyczny “Dzieci Gór i Dolin” (czerwiec) – Niebocko
- Święto Truskawki (czerwiec) – Niebocko,
- Grabowiańskie Święto Fajki (lipiec) - Grabówka,
- Turniej Wsi (lipiec) - Krzywe,
- Dni Gminy Dydnia (lipiec/sierpień) - Dydnia,
- Przegląd Kapel Podkarpacia (lipiec/sierpień) - Obarzym,
- Dożynki (sierpień).

Słabe strony:

- niedostateczna promocja zabytków i ich roli w życiu gospodarczym, kulturalnym itp.,
- niski stopień wykorzystania gospodarczego walorów turystycznych gminy,
- niszczące zabytki (w szczególności: dwór, oficyna i spichlerz dworski w Dydni, cerkiew w Grabówce, kaplica dworska i dwór w Temeszowie),
- niewystarczający stan środków finansowych na ochronę zabytków,
- mały zakres świadczenia usług agroturystycznych,
- brak bazy turystycznej,
- brak świadomości lokalnej społeczności dotyczącej potrzeby ratowania dziedzictwa kulturowego, w tym także zachowanych świątyń grekokatolickich oraz założeń dworskich.

Szanse:

- unikatowe walory dziedzictwa kulturowego, które w połączeniu z dużymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi mogą stanowić znaczący czynnik rozwoju turystyki,
- wykorzystanie potencjału turystycznego regionu,
- rozbudowa istniejącego systemu tras i ścieżek turystycznych, zarówno pieszych i rowerowych,
- możliwość korzystania z zewnętrznych środków finansowych na rzecz projektów rozwojowych Gminy, ze szczególnym uwzględnieniem funduszy Unii Europejskiej,
- organizowanie krajowych i międzynarodowych wydarzeń kulturalnych, sportowych i rekreacyjnych,
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji,
- dobra oferta edukacyjna i kulturalna,
- aktywność władz gminy w zakresie władz gminy i promocji,
- zmiana nastawienia lokalnej społeczności dotyczącego zabytków i potrzeby ich ochrony.

Zagrożenia:

- degradacja zabytków,
- brak specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją,
- brak bazy turystycznej, skutkującej krótkotrwałym pobytem na terenie gminy i odpływem turystów do ośrodków z lepszą ofertą,
- rosnące koszty renowacji i konserwacji zabytków,
- wysokie koszty zachowania odrestaurowanych zabytków, konieczność poniesienia dużych nakładów na rewitalizację zabytków,
- niedostatek środków publicznych na rewitalizację.

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby właściciele zabytków, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Za podstawowe cele programu opieki nad zabytkami należy przyjąć te wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami, a więc:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej i konsekwentne oraz planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju gminy.
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wykreowanie wizerunku gminy poprzez: podejmowanie działań sprzyjających wytworzeniu lokalnej tożsamości mieszkańców, wspieranie aktywności mieszkańców mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego, edukację w zakresie miejscowego dziedzictwa kulturowego.
- wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków.
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy, oceny opracowań strategicznych dotyczących rozwoju społeczno - gospodarczego gminy, zostały opracowane priorytety. Czynności te osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej, których ostatecznym rezultatem będzie przywrócenie zabytkom gminy właściwych im walorów historycznych i estetycznych.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Wójt zobowiązany jest do sporządzania, co dwa lata, sprawozdań z realizacji *Gminnego Programu* i przedstawiania ich Radzie Gminy. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji *Programu*, uwzględniające wykonanie zadań, które zostały przyjęte do wypełnienia w czteroletnim okresie obowiązywania *Gminnego Programu* oraz efektywność wcielenia ich w życie.

PRIORYTET I

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno - gospodarczego gminy

- Wszelkie działania prowadzone w obrębie zabytków oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają pozwolenia Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków.

- Sporządzenie *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dydnia*. W Studium powinny zostać zawarte informacje dotyczące dziedzictwa kulturowego gminy, oraz strefy ochrony konserwatorskiej. Należy umieścić w nim pełny wykaz zabytków figurujący w ewidencji zabytków, tj. zabytki nieruchome i stanowiska archeologiczne oraz na załączniku graficznym zaznaczyć prawidłowo granice ochrony konserwatorskiej zgodnie z decyzjami wpisu do rejestru zabytków (zabytki w GEZ należy oznaczyć punktowo).

- Sporządzenie *Studium wartości kulturowych*, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

- Kreowanie poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku tworzenia nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu zabytkowego:

- zabytki wpisane do rejestru zabytków należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła ochrona konserwatorska winna obejmować obiekt zabytkowy i obszar wpisany do rejestru zabytków - działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczenie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mającej na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji.
- na obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.
- obiekty zabytkowe znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Zabytki z GEZ należy chronić in situ, dotyczy to zwłaszcza kapliczek (ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi, istotne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt zabytkowy).
- w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu gminy charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną.
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego przygotowywane dla farm wiatrakowych powinny uwzględniać ochronę stanowisk archeologicznych, jako większych zwartych kompleksów osadniczych.

- Konserwatorem Zabytków. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną.
  - Plany odnowy poszczególnych miejscowości powinny w większym stopniu uwzględniać dziedzictwo kulturowe i potrzeby jego ochrony.
  - Prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków oraz prowadzenie aktualizacji zasobów zabytkowych (zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty).
  - Współfinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkach nieruchomościach i ruchomych.
  - Utrzymanie w dobrym stanie zabytków stanowiących własność gminy wpisanych do rejestru zabytków i ewidencji zabytków zlokalizowanych na terenie gminy:
- Rewitalizacja parku dworskiego w Dydni. Rewitalizacja parku obejmowałaby by m.in. przebudowę asfaltowej drogi dojazdowej w celu poprawy dostępności (likwidacja odcinka najbardziej problematycznego z punktu widzenia rewitalizacji zespołu dworskiego), uporządkowanie terenu, budowę chodników, wykonanie parkingu, utworzenie siłowni zewnętrznej, montaż elementów małej architektury, budowa boiska wielofunkcyjnego, wykonanie ogrodzenia.
- Podjęcie starań w przypadku założeni zespołu dworsko-parkowego w Dydni, zmierzających do wyprowadzenia z jego terenu produkcji i usług oraz doprowadzenia by zespół pod względem własnościowym znalazł się w jednych rękach.
- Zapobieganie dewastacji dawnej cerkwi gr. kat. p.w. św. Michała oraz sąsiadującej dzwonnicy w Grabówce. Właściciel zabytku, tj. Parafia Rzymskokatolicka w Grabówce, prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytkach może prowadzić przy wsparciu finansowym m.in. Gminy Dydnia.
- Renowacja parku podworskiego w Niebocku wraz z nadaniem mu funkcji sportowo-rekreacyjnej (min. przebudowa asfaltowej drogi dojazdowej, uporządkowanie terenu, budowa chodników, wykonanie alejek, ścieżek spacerowych, utworzenie siłowni zewnętrznej, montaż elementów małej architektury, budowa boisk wielofunkcyjnych, wykonanie ogrodzenia).
- Bieżące prace remontowe dawnej kaplicy dworskiej p.w. Matki Bożej Ostrobramskiej w Temeszowie. Właściciel zabytku, tj. Parafia Rzymskokatolicka w Dydni, prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytkach może prowadzić przy wsparciu finansowym m.in. Gminy Dydnia.
  - Bieżące prace porządkowe na terenie cmentarzy położonych na terenie gminy, również tych nieużytkowanych (dotyczy to cmentarzy grekokatolickich). Ochrona ich pierwotnego układu oraz zabezpieczenie i inwentaryzacja zabytkowych nagrobków (podjęcie inicjatyw założenia stowarzyszeń skupiających się na ratowaniu zabytkowych nagrobków).
  - Podjęcie działań zmierzających do ratowania starej plebani i spichlerza plebańskiego w Dydni.
  - Wspierania inicjatyw zmierzających do założenia stowarzyszeń mających na celu ratowanie zabytkowych nagrobków.
  - Umieszczenie tablicy informacyjnej przy kościele rzym.-kat. p.w. Nawiedzenia Matki Boskiej w Grabówce, zawierającej historię świątyni (m.in. informację o pożarze).
  - Bieżące prace remontowe przy kapliczkach z terenu gminy (uzgadnianie wszelkich działań przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków).
  - Inwentaryzacja obiektów małej architektury z terenu gminy.
  - Wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących obszar gminy oraz realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk archeologicznych szczególnie narażonych na zniszczenie.
  - Podjęcie starań zmierzających do objęcia ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych: Dydnia st. 24 (AZP 110-78/24), Jabłonica Ruska st. 5 (AZP 110-78/29), Jabłonica Ruska st. 6 (AZP 110-78/30), Ulucz

st. 1 (AZP 111-79/11), Ulucz st. 3 (AZP 111-79/13), Ulucz st. 4 (AZP 111-79/14), Ulucz st. 5 (AZP 111-79/15), Ulucz st. 6 (AZP 111-79/16).

- Wspieranie działań właścicieli zabytków zmierzające do pozyskania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych.
- umieszczenie na stronie internetowej gminy aktualnych informacji związanych z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej) na zabezpieczenie i remont tych obiektów zabytkowych.
- Dbanie o ład przestrzenny wsi i przeciwdziałanie rozproszonemu osadnictwu, w tym zachowanie relacji przestrzennych pomiędzy zabytkowymi zespołami; wypełnianie zabudową wolnych działek zgodnie z historyczną kompozycją otaczającego obszaru oraz gabarytami i formą znajdujących się na nim obiektów zabytkowych.
  - Zachęcanie do zakładania i wspieranie gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach, oferujących wypoczynek i rozrywkę w oparciu o lokalne tradycje.

PRIORYTET II

Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego

- Wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie.
  - Opracowanie informatora o zabytkach i obiektach posiadających wartość historyczną.
  - Wytyczenie i opracowanie nowych, tematycznych szlaków turystycznych, promujących historię i bogactwo kulturowe gminy, np.:
- szlak dawnych cerkwi i dworów gminy,
- szlak kapliczek, figur i krzyży przydrożnych oraz przydomowych z terenu gminy.
- Ulepszenie istniejących już szlaków turystycznych polegające na stworzeniu ujednoczonego systemu tablic informacyjnych dotyczących historii obiektów zabytkowych położonych na trasie szlaków oraz informacji na temat wartościowych obiektów zabytkowych mieszczących się w okolicy.
  - Organizowanie i dalsze dofinansowanie lokalnych inicjatyw związanych z propagowaniem tradycji, tożsamości, historii (współpraca ze stowarzyszeniami, szkołami, osobami fizycznymi) – jarmarki, spotkania, konkursy, wystawy.
  - Opracowanie a także wspieranie publikacji (broшуra, folder, przewodnik) obejmujących zagadnienia związane z historią miejscowości, zabytkami oraz z zasadami ochrony dóbr kultury.
  - Uczestnictwo Urzędu Gminy w organizowanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa Europejskich Dniach Dziedzictwa – największego w Europie wydarzenia promującego dziedzictwo kulturowe.
  - Udostępnienie wykazu Gminnej Ewidencji Zabytków oraz Gminnego programu opieki nad zabytkami na stronie internetowej gminy, wraz z informacją, jakie ma to znaczenie dla właścicieli owych obiektów i zespołów zabytkowych, do czego są zobowiązani, na co powinni zwracać uwagę.
  - Publikacja artykułów o tematyce historii regionu na internetowej stronie gminy po uprzednim uzyskaniu zgody od autorów.
  - Wygenerowanie mapy z zabytkami (na podstawie GEZ) oraz z elementami dziedzictwa do celów edukacyjnych i promocyjnych.
  - Wspieranie i współpraca ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
  - Współpraca ze szkołami na terenie gminy, zmierzającej do upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
  - Organizowanie szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podmiotem odpowiedzialnym za realizację *Programu* jest Wójt Gminy Dydnia. Do osiągnięcia celu i efektywnego wykonywania zadań w nim określonych służą pomocą następujące instrumenty:

- instrumenty prawne – wynikające z przepisów prawnych (ustaw i przepisów wykonawczych), uchwał Rady Gminy, np. dotyczących zmian miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, tworzenia parków kulturowych, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów zabytkowych będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych np. wojewódzkiego konserwatora zabytków czy uchwalenie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie przy zabytkach;

- instrumenty finansowe – dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe lub ulgi podatkowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, korzystanie z funduszy europejskich (z uwagi na trwającą perspektywę finansowania na lata 2014-2020 konieczne jest bieżące śledzenie możliwości pozyskiwania środków na zachowanie dziedzictwa kulturowego);

- instrumenty kontrolne – aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków, monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego oraz monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji *Programu* oraz aktualizacja *Programu* związana z ustawowym 4-letnim okresem obowiązywania, dostosowania go do zmieniających się zapisów prawnych oraz możliwości finansowania. Podmiotem koordynującym powyższe działania powinien być powołany przez wójta zespół ds. monitoringu realizacji *Programu*, utworzony przy Urzędzie Gminy w Dydni, w skład którego wchodziłyby również osoby z instytucji zewnętrznych;

- instrumenty koordynacji – realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, współpraca z organizacjami pozarządowymi, kościołami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;

- instrumenty społeczne – działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, kulturą, turystyką, współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków (powoływanie nowych).

9. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na mocy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat, co 2 lata wójt (burmistrz, prezydent) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Gminy (Miasta). Wskazane jest aby sprawozdania z realizacji Programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji Gminnego Programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym np. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo - konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów zabytkowych poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu Gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.,
- elementy dziedzictwa kulturowego wprowadzone do edukacji szkolnej oraz przedszkolnej,
- elementy dziedzictwa kulturowego w pracach bibliotek oraz gminnych jednostek kultury.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu zabytkowego, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu gminy Dydnia i finansowanie dotyczy obiektów zabytkowych będących własnością gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów zabytkowych nie będących własnością gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.

- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

(<http://www.kultura.wrotapodkarpackie.pl/index.php/zabytki/dotacje>).

- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (<http://wuo.zprzemysl.pl/>).

- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy (<http://mkidn.gov.pl/>).

- Z dotacji unijnych (<http://www.fundusze.podkarpackie.pl/>) w ramach:

- Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego;

- Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko;

- Norweskiego Mechanizmu Finansowania.

- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (<https://beneficjent.wfosigw.rzeszow.pl/>), środki finansowe mogą być przyznane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

11. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd miejski powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Dydnia;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Dydnia.

Gmina jest ustawowo zobligowana do opieki nad obiektami zabytkowymi, których jest właścicielem: utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

W 2018 r. Gmina Dydnia udzieliła czterech dotacji na renowację zabytków sakralnych zlokalizowanych na swoim terenie. Dofinansowanie otrzymały: Parafia p.w. Świętego Michała Archanioła i Świętej Anny w Dydni, Parafia p.w. Przemienienia Pańskiego w Końskim oraz Parafia p.w. M. B. Częstochowskiej w Jabłonce.

Środki w wysokości 110 tys. zł parafia w Dydni przeznaczyła na wykonanie prac konserwatorskich i restauratorskich w kościołach:

- 70 tys. zł zostało przeznaczone na prace restauratorskie w neogotyckim kościele parafialnym w Dydni wpisanym do rejestru zabytków;
- 40 tys. zł zostało przeznaczone na renowację wnętrza kościoła filialnego w Obarzymie.

Parafia w Końskiem otrzymane z dotacji środki w wysokości 50 tys. zł przeznaczyła na dalsze prace renowacyjne w kościele oraz prace wokół kościoła.

Prace konserwatorskie były również (przy wsparciu Gminy Dydnia) kontynuowane w Jabłonce. Otrzymane środki w wysokości 15 tys. zł Parafia w Jabłonce przeznaczyła na remont kościoła parafialnego.

Warto wspomnieć, że Gmina Dydnia również w 2017 r. przekazała dotacje na remonty kościołów wpisanych do rejestru zabytków. Dotację otrzymała Parafia w Dydni w wysokości 165 tys. zł, które przeznaczyła na: kościół w Dydni - 100 tys. zł, kościół filialny w Krzemiennej - 50 tys. zł, kościół filialny w Obarzymie - 15 tys. zł. Środki finansowe przekazano również Parafii w Końskiem - 70 tys. zł oraz Parafii w Jabłonce - 15 tys. zł.

Materiały wykorzystane w tekście:

- 1) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j.:Dz. U. 2020. 282 z późn. zm.).
- 2) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (t. j.:Dz. U. 2009. 114. 946, z późn. zm.).
- 3) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j.:Dz. U. 2019. 1479).
- 4) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j.:Dz. U. 2020. 293, z późn. zm.).
- 5) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t. j.:Dz. U. 2020. 1333, z późn. zm.).
- 6) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t. j.:Dz. U. 2020. 1219, z późn. zm.).
- 7) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j.:Dz. U. 2020. 55, z późn. zm.).
- 8) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j.:Dz. U. 2020. 65, z późn. zm.).
- 9) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j.:Dz. U. 2020. 194).
- 10) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j.:Dz. U. 2020. 1057).
- 11) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j.:Dz. U. 2020. 902).
- 12) Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j.:Dz. U. 2020. 164).
- 13) Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t. j.:Dz. U. 2020. 695).
- 14) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j.:Dz. U. 2019. 1886).
- 15) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t. j.:Dz. U. 2017. 1674).
- 16) Program Opieki nad Zabytkami Województwa Podkarpackiego na lata 2018-2021.
- 17) Materiały udostępnione w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Krośnie: karty ewidencyjne architektury i budownictwa, karty ewidencyjne zabytków ruchomych, karty ewidencyjne cmentarzy, karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych.
- 18) Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Dydni.
- 19) J. F. Adamski, Dydnia Gmina w Dolinie Sanu, Nowy Sącz, 2006.
- 20) J. F. Adamski, Brzozów, Domaradz, Dydnia, Jasienica Rosielna, Haczów, Nozdrzec i okolice, Krosno, 1996.
- 21) A. Kowski, Drewniane kościoły Podkarpacia, Nowy Sącz, 2003.
- 22) www.nid.pl.
- 23) www.zabytek.pl.

Przewodniczący Rady Gminy

mgr Piotr Szul

UZASADNIENIE

do projektu uchwały w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dydnia na lata 2021 – 2024”

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami stanowi zadanie własne gminy zgodnie z przepisami ustawy o samorządzie gminnym. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminę obowiązek opracowania „Gminnego programu opieki nad zabytkami” uchwalonego przez Radę Gminy/Miasta na okres 4 lat. Program opracowuje się na szczeblu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym zgodnie z zakresem kompetencji.

Program ma na celu:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dydnia na lata 2021 – 2024 został opracowany na zlecenie Gminy Dydnia przez Pracownię Archeologiczną „RELIKT” Judyta Nawrot-Bukowiec z siedzibą przy ul. Armii Krajowej 2/3 w Ropczycach i pozytywnie zaopiniowany przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z/s w Przemyślu pismem nr K-RDZ.5120.1.2021.BŁD z dnia 22 lutego 2021 r.. Program podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego. Treść programu jest załącznikiem nr 1 do niniejszej uchwały.

Przewodniczący Rady Gminy

mgr Piotr Szul